

Strategiska brott bland ungdomar på 2010-talet

och faktorer av betydelse för att lämna ett kriminellt liv

Strategiska brott bland ungdomar på 2010-talet

och faktorer av betydelse för att
lämna ett kriminellt liv

Rapport 2021:5

Brå – kunskapscentrum för rättsväsendet

Myndigheten Brå verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsbekämpning och brottsförebyggande arbete, till i första hand regeringen och myndigheter inom rättsväsendet.

Publikationen finns som pdf på www.bra.se. På begäran kan Brå ta fram ett alternativt format. Frågor om alternativa format skickas till tillgangligt@bra.se

Vid citat eller användande av tabeller, figurer och diagram ska källan Brå anges. För att återge bilder, fotografier och illustrationer krävs upphovspersonens tillstånd.

ISSN 1100-6676
ISBN 978-91-88599-45-2
URN:NBN:SE:BRA-969

© Brottsförebyggande rådet 2021
Produktion: Odelius & CO #21-3093
Författare: Olle Westlund och Jonas Öberg
Omslag: Odelius & CO #21-3093
Tryck: E-print AB

Brottsförebyggande rådet, Box 1386, 111 93 Stockholm
Telefon 08-527 58 400, e-post info@bra.se, www.bra.se

Denna rapport kan beställas hos bokhandeln eller hos Norstedts Juridik
106 47 Stockholm, Telefon 08 - 598 191 90, Epostadress: kundservice@nj.se
Webbadress: www.nj.se/offentligapublikationer

Förord

Brottsförebyggande rådet (Brå) har två gånger tidigare undersökt vilka brottstyper i ungas första lagföringar som oftast förknippas med en fortsatt brottslighet, så kallade strategiska brott. Resultaten från dessa två studier visade bland annat att de brott som kan anses vara strategiska förändras över tid. År 2019 fick Brå i uppdrag av regeringen att genomföra en studie för att åter uppdatera kunskapen om de strategiska brotten. I den här rapporten presenteras resultaten från denna studie. Rapporten redovisar också en kunskapssammansättning, utifrån befintlig forskning, av vilka faktorer som kan underlätta respektive försvåra upphörandeprocessen, det vill säga den process genom vilken lagöverträdare slutar att begå brott.

Rapporten har författats av Olle Westlund och Jonas Öberg, båda utredare vid Brå. Brå vill särskilt tacka professor emeritus Sven-Åke Lindgren (Göteborgs universitet) och professor Tove Pettersson (Stockholms universitet), som läst ett utkast till rapporten och lämnat värdefulla synpunkter.

Stockholm i april 2021

Kristina Svartz
Generaldirektör

David Shannon
Enhetschef

Innehåll

Sammanfattning	6
Registerstudie av 15–17-åringars lagföringar	6
Kunskapssammanställning om upphörandeprocessen	8
Brås bedömning	10
Inledning	14
Syfte och frågeställningar	16
Metod och material.....	17
Strategiska brott på 2010-talet	23
Sammanfattande kommentar	40
Uppföljning av 2011 års studie	41
Sammanfattande kommentar	46
Att lämna ett kriminellt livssammanhang	47
Behandlingsforskning.....	47
Upphörandeforskning	49
Omständigheter som kan underlätta ett upphörande	54
Omständigheter som kan försvåra ett upphörande.....	68

Vad händer under upphörandeprocessen?	79
Tankemönster	79
Aktörsskap och motivation	83
Stödåtgärder i upphörandeprocessen	85
Översikt över upphörandeprocessen	85
Stödande åtgärder enligt upphörandeforskningen	86
Referenser	95
Bilaga 1 – Metod.....	109
Litteraturstudien	109
Bilaga 2 – Tabellbilaga	113

Sammanfattning

Brå har igen fått i uppdrag av regeringen att studera så kallade *strategiska brott*, det vill säga de brott i ungdomars debutlagföring som bäst predicerar en fortsatt högfrekvent brottslighet. Två gånger tidigare har Brå gjort sådana studier (Brå 2000, Brå 2011). I detta uppdrag ingår även att göra en kunskapsmanställning av befintlig forskning om faktorer som ökar möjligheterna för individer att lämna kriminella sammanhang. Sammanställningen ska ha ett särskilt fokus på unga personer.

Registerstudie av 15–17-åringars lagföringar

För att studera de strategiska brotten har Brå använt registerdata över samtliga 15–17-åringar som debutlagfördes 2010–2014. Ungdomarna har följts upp i Brås lagföringsregister till och med 2019. Genomgången visar att totalt drygt 37 000 ungdomar debutlagfördes 2010–2014 (29 procent var flickor och 71 procent var pojkar). Bland pojkarna lagfördes 6 procent nio gånger eller fler under uppföljningsperioden. Dessa benämns i studien som *högaktiva lagöverträdare*. Endast 62 flickor (0,6 procent) lagfördes nio gånger eller fler under uppföljningsperioden, så gränsen för högaktiva lagöverträdare bland flickorna sattes i stället till fyra eller fler lagföringar. Totalt 7 procent av flickorna lagfördes minst fyra gånger under uppföljningsperioden. Bland både flickor och pojkar är andelen högaktiva lagöverträdare större ju yngre personerna är vid debutlagföringen. En särskild analys visar också att många lagföringar är vanligare bland unga som bor i så kallade socialt utsatta områden¹.

Rån det mest strategiska brottet bland pojkar och våld eller hot mot tjänsteman bland flickor

De tidigare Bråstudierna har visat att vilka brott som är strategiska kan ändras med tiden. Den här studien visar att de mest strategiska

¹ Med socialt utsatta områden avses i studien de områden som enligt Polismyndigheten utmärks av låg socioekonomisk status i kombination med att kriminella har en påverkan på lokalsamhället.

brotten bland pojkar på 2010-talet var rån, grov stöld och våld eller hot mot tjänsteman. Av pojkar som debutlagfördes för rån eller grov stöld var det 18 procent som lagfördes nio gånger eller fler under uppföljningsperioden. Motsvarande för våld eller hot mot tjänsteman var 17 procent. Detta kan jämföras med missbruk av urkund och rattfylleri där 1 respektive 2 procent av de debutlagförda pojkarna lagfördes nio gånger eller fler under uppföljningsperioden.

Bland flickor var våld eller hot mot tjänsteman och narkotikabrott de mest strategiska brotten på 2010-talet. Av de som debutlagfördes för sådana brott var det 21 procent respektive 17 procent som lagfördes fyra gånger eller fler under uppföljningsperioden. Även bland flickor är missbruk av urkund (1 procent) och rattfylleri (2 procent) de brott där lägst andel debutlagförda lagfördes fyra gånger eller fler under uppföljningsperioden.

I socialt utsatta områden är rån ännu tydligare ett strategiskt brott. Av unga som bor i sådana områden och debutlagfördes för rån var det 22 procent som lagfördes nio gånger eller fler under uppföljningsperioden. Motsvarande andel i övriga landet var 15 procent.²

Högaktiva lagöverträdare använder i stor utsträckning narkotika

En särskild analys har gjorts av de högaktivas lagförda brottslighet under uppföljningsperioden. Den visar att i stort sett samtliga högaktiva pojkar lagfördes för ringa narkotikabrott och nära hälften för drograttfylleri. Även bland flickor lagfördes majoriteten för ringa narkotikabrott. Det är med andra ord tydligt att många högaktiva lagöverträdare använder narkotika.

Förutom narkotikabrott är olika typer av stöldbrott och våldsbrott vanliga. Även om grövre brott förekommer är mindre allvarliga stöld- och våldsbrott vanligast. Olika trafikbrott är också vanliga, och nära tre fjärdedelar av alla högaktiva pojkar lagfördes för olovlig körning under uppföljningsperioden.

Särskild uppföljning av ungdomarna från den förra studien

Inom ramen för registerstudien har även en uppföljning gjorts av ungdomarna från den förra Bråstudien om strategiska brott (Brå 2011). Uppföljningen visar att de högaktiva lagöverträdarna 2001–2010 i stor utsträckning fortsatte att lagföras för olika brott under den utökade uppföljningsperioden 2011–2018, medan de

² Då socialt utsatta områden är ganska små, och en förhållandevis liten del av befolkningen bor i sådana områden, har det inte varit möjligt att göra särskilda analyser som är uppdelade efter kön.

flesta engångslagöverträdarna 2001–2010 inte hade några fler lagföringar. Detta gäller för både flickor och pojkar.

Ser man till de strategiska brotten i den föregående studien är det främst pojkar som debutlagfördes för rån som lagfördes många gånger under den utökade uppföljningsperioden.

Hög överdödlighet bland högaktiva

Uppföljningen av ungdomarna från den förra studien visar en anmärkningsvärt hög överdödlighet bland de högaktiva lagöverträdarna. Bland pojkarna hade 11 procent avlidit till och med 2018, liksom 10 procent bland flickorna. Det rör sig om män och kvinnor som 2018 skulle ha varit 28–34 år gamla, och den förväntade dödligheten i en normalpopulation i motsvarande ålder under samma tidsperiod är 1 procent bland män och 0,4 procent bland kvinnor. Det innebär en överdödlighet på 25 gånger för högaktiva kvinnor och 11 gånger för högaktiva män.

Brå har också inhämtat uppgifter från Socialstyrelsens dödsorsaksregister för samtliga avlidna högaktiva. Drygt hälften av dem avled av olika typer av förgiftningar och överdoser. Totalt 12 procent begick självmord och en lika stor andel föll offer för dödligt våld. I den resterande fjärdedelen avled merparten i olika sjukdomar eller trafikolyckor.

Kunskapssammanställning om upphörandeprocessen

Inom ramen för uppdraget har Brå också gjort en kunskapssammanställning utifrån forskningen om faktorer som kan underlätta respektive försvåra upphörandeprocessen, det vill säga processen då brottsaktiva individer slutar att begå brott. Detta forskningsfält är mindre etablerat än kvantitativ behandlingsforskning med fokus på evidensbaserade åtgärder för att minska risken för återfall i brott bland unga lagöverträdare. Upphörandeforskningen är inte heller ett alternativ till behandlingsforskningen, som ska betraktas en utgångspunkt för valet av specifika evidensbaserade åtgärder och behandlingsinsatser för unga lagöverträdare. Upphörandeforskningen kan dock bidra med nya perspektiv, begrepp och insikter, som kan komplettera behandlingsforskningen.

Inom detta forskningsfält förekommer begreppen *primärt*, *sekundärt* och *tertiärt* upphörande. Det primära upphörandet innebär att helt enkelt inte begå brott under en period, medan det sekundära även omfattar en förändring i självbilden hos en individ som befinner sig

i upphörandeprocessen. Ett tertiärt upphörande blir möjligt först när omgivningen också bekräftar individen som någon som inte begår brott. Studier av primärt upphörande förklarar inte vad som ligger bakom upphörandeprocessen, så den här översikten har särskilt fokus på omständigheter som är förknippade med sekundärt och tertiärt upphörande. För att kunskapssammanställningen ska omfatta så aktuell forskning som möjligt har Brå i första hand inkluderat forskning från 2010 och senare.

Olika omständigheter underlättar eller försvårar ett upphörande

Sammanställningen identifierar en rad olika omständigheter som visat sig underlätta för den som vill upphöra med brottslighet. Några exempel är stigande ålder, psykologisk mognad, ett icke-kriminellt umgänge i form av laglydiga kamrater, partnerskap eller föräldraskap och olika typer av prosocialt deltagande (skola, idrottsföreningar, ideellt arbete och liknande).

En annan omständighet är rutinförändrande händelser, såsom att få en anställning eller flytta till en annan stad eller ett annat bostadsområde. Rutinförändrande händelser kan också uppfattas som negativa, såsom att bli frihetsberövad genom häktning eller fängelsestraff, att själv bli utsatt för brott, att närstående tar avstånd ifrån en, att man är nära att dö eller att en närstående avlider. Enligt forskningen kan sådana händelser leda till att individer omvärderar sin livssituation och vill ha en förändring.

Det finns också omständigheter som kan försvåra ett upphörande, exempelvis en problematisk skolgång, utanförskap, ett kriminellt umgänge, eget missbruk, psykisk ohälsa och neurologiska sårbarheter.

Tankemönster som försvårar respektive underlättar ett upphörande

Att upphöra med att begå brott är ett beslut som påverkas av både pådrivande och lockande faktorer, och i litteraturen kallas de för *pushes* och *pulls*. Pådrivande faktorer upplevs som negativa och ökar motivationen att lämna den kriminella livsföringen. Lockande faktorer är de positiva aspekterna av att leva ett annorlunda och mer konventionellt liv i framtiden. Båda dessa typer av faktorer kan bidra till att en individ vill lämna ett kriminellt livssammanhang och upphöra med brott.

Brå har i den studerade litteraturen identifierat fyra centrala tankemönster som knyter an till beslutet att upphöra med brottslighet. Två tankemönster försvårar upphörandet, *misstro* och *negativ självtillit*, och två tankemönster underlättar, *hopp* och *accepterande av ansvar*.

Misstro och negativ självtillit är förknippade med skolmisslyckande, psykisk ohälsa, missbruk, faktiskt eller upplevt utanförskap och misstro mot rättsliga och sociala myndigheter. Lagöverträdaren uppfattar sig som misslyckad i det konventionella samhället och känner därmed att hen måste fortsätta sitt kriminella livssammanhang. Hopp och accepterande av ansvar handlar i stället om att tro på att det går att få ett icke-kriminellt livssammanhang, och att ta ansvar för både sina tidigare handlingar och en framtida förändring.

Brås bedömning

Kunskapen om vilka brott som är strategiska brott var ursprungligen tänkt som ett verktyg för socialtjänsten i sina bedömningar. Brås första studie från 2000 visade att en tredjedel av alla 15–17-åringar som debutlagfördes för biltillgrepp längre fram skulle tillhöra dem som stod för mer än hälften av den lagförda brottsligheten. Biltillgrepp var därför ett strategiskt brott på så sätt att det var *strategiskt riktigt att rikta åtgärder* mot unga som begått biltillgrepp, om man ville nå dem som riskerade att bli högaktiva lagöverträdare. I dag är i stället rån det mest strategiska brottet bland pojkar, tillsammans med grov stöld. Bland flickor debutlagförs alltför få för rån för att den brottstypen ska gå att inkludera i analysen.

Rån, som är vanligast bland de strategiska brotten, karaktäriseras av att gärningspersonen inte bara stjälar, utan också är beredd att använda våld för att ta andras egendom. Rån är i den meningen ett mer ”avancerat” brott än stöld eftersom vissa unga så tidigt har passerat en känslomässig och/eller moralisk gräns för vad de är beredda att göra. Ett liknande inslag finns även i hot och våld mot tjänsteman, liksom även i grov stöld där ett av rekvisiten är att stölden ska vara särskilt farlig eller hänsynslös.

Vad gäller de strategiska brotternas kapacitet att verkligen predicera en högaktiv brottslighet bör man ha i åtanke att det är relativt få som utvecklar en högaktiv kriminell karriär, oavsett debutbrottet. Även bland de unga som debutlagförs för rån är det lika vanligt att man inte lagförs igen som att man blir en högaktiv lagöverträdare.

Narkotikabrott är problematiskt som indikator

Bland flickor är ringa narkotikabrott det näst mest strategiska brottet, och 16 procent av flickorna som debutlagförs för ringa

narkotikabrott blir högaktiva lagöverträdare. Samtidigt var det nära hälften av dem (47 procent) som inte lagfördes ytterligare under uppföljningsperioden.

Narkotikabrott, och i synnerhet ringa narkotikabrott i form av eget bruk, är ett renodlat spanings- och ingripandebrott. Det innebär att det i stort sett bara upptäcks genom polisinsatser, och utvecklingen av registrerade narkotikabrott speglar därför rättsväsendets prioriteringar och inte den faktiska narkotikabrottsligheten i samhället (Brå 2016).

Brås första studie av strategiska brott visade att 32 procent av samtliga 15–17-åringar som debutlagfördes för narkotikabrott kom att tillhöra dem som lagfördes nio gånger eller fler under uppföljningsperioden. I den andra studien var andelen 11 procent, och i denna studie 6 procent (pojkar och flickor tillsammans, se tabell 10 s. 38). Den första studien följer en kohort födda 1960, vilket innebär att 15–17-åringarna debutlagfördes under andra halvan av 1970-talet. Vid denna tid var inte eget bruk kriminaliserat, så man kan utgå ifrån att de lagfördes för andra och grövre narkotikabrott. Detta förklarar rimligtvis den dramatiska minskningen mellan den första och den andra studien. Skillnaderna mellan den andra studien och denna studie kan bero på att antalet provtagningar nära fyrfaldigades vid misstanke om ringa narkotikabrott i form av eget bruk under 2000-talet. Självdeklarationsundersökningar visar att den ökningen inte speglar en motsvarande ökning i bruket av narkotika, utan var en effekt av förändringar i rättsväsendets prioriteringar (Brå 2016). Registrerade narkotikabrott är därför en problematisk indikator på ungdomars brottslighet, och kanske i synnerhet för flickor. En tredjedel av de ungdomar som i självdeklarationsstudier själva uppger ett narkotikabruk är flickor, men bara en tiondel av de unga som lagförs för narkotikabrott är flickor.

Samtidigt visar analyserna att högaktiva använder narkotika i mycket stor utsträckning. Det gäller även ungdomarna i den föregående studien. Det visar såväl analysen av deras brottslighet som deras överdödlighet i narkotika- och läkemedelsförgiftningar.

De strategiska brotten är mindre strategiska

Brå bedömer att de tre rapporterna om strategiska brott visar ett successivt minskande förklaringsvärde – att de strategiska brotten har blivit mindre strategiska. Det verkar som att dagens högaktiva lagöverträdare i större utsträckning är generalister, i den meningen att det är större spridning i vilket brott som utgör huvudbrott i deras debutlagföring. Samtidigt står det klart att risken för en högaktiv brottslighet ökar med en tidig brottsdebut och en mer avancerad

brottslighet än bland jämnåriga lagöverträdare. Kunskapssammansättningen visar också att barn som tidigt i livet utsätts för riskfaktorer, och saknar skyddsfaktorer, inom flera olika livsområden löper en förhöjd risk att utveckla en kriminell identitet (Lacourse m. fl. 2003, Brå 2011).

Kriminellt livssammanhang som alternativ till konventionellt ansvar

När ungdomarna debutlagförs är de omyndiga och ses ännu inte som ansvariga personer av samhället, men under den senare hälften av tonåren ställs unga inför allt fler krav på att prestera inom ramarna för ett konventionellt livssammanhang: först i form av konsekvensbärande prestationer och val under skolgången och därefter genom krav på att bli självständiga och självförsörjande vuxna. I den här fasen börjar individer uppfatta vuxna krav på sig själva.

De ungdomar som hamnar i kriminella livssammanhang har enligt forskningslitteraturen svårt att hantera de krav som det konventionella samhället ställer på vuxna individer. Ur ett åtgärds perspektiv kan det därför vara bra att se det som att dessa ungdomar valt en alternativ väg in i självständighet och försörjning.

Viktigt med stöd som förstärker och upprätthåller motivationen i upphörandeprocessen

Ett viktigt resultat från upphörandeforskningen är att det sällan är en eller ett par centrala händelser som leder till att någon lämnar ett kriminellt livssammanhang. I stället är upphörandet en längre process mot ett konventionellt och icke-kriminellt liv. Kunskapssammansättningar inom kriminologin visar entydigt att det inte finns *en* väg in i ett kriminellt livssammanhang, och kunskapssammansättningen om upphörandeprocessen visar att det inte heller bara finns *en* väg ut. Stödinsatserna kan därför behöva anpassas till var i processen en person befinner sig, och sedan revideras eller ersätts när behoven ändras.

En särskilt viktig omständighet i upphörandeprocessen är motivationen till förändring. De som arbetar med vård och stöd till unga lagöverträdare behöver därför uppmärksamma tecken på att den unge börjar omvärdera sin situation. Fokus i arbetet med vård och stöd bör bland annat riktas mot att förstärka de omständigheter som motiverar den unge och stärka hans kapacitet att förverkliga förändringen, samtidigt som man försvagar omständigheter som gör det svårare att upphöra med brottslighet. Det är individuellt vilka omständigheter som är viktiga, beroende på deras livssammanhang.

Det är också viktigt att hjälpa de unga att sätta upp individuella och realistiska mål inför framtiden, särskilt eftersom misslyckanden är en försvårande faktor i sig.

Många med en kriminell livsstil börjar upphörandeprocessen i ett läge med social och ekonomisk resursbrist. För dem är det särskilt viktigt att få utbildning, arbete och meningsfulla fritidsaktiviteter, för att utveckla sina egna resurser och få tillgång till sociala resurser. Med dessa resurser kan individen lättare upprätthålla motivationen till förändring och med tiden ersätta brottsligheten med meningsfulla, konventionella, inkomstgivande aktiviteter.

Många råkar ut för återfall och misslyckanden under sin förändring bort från ett kriminellt livssammanhang och mot en konventionell livsföring. För att ungdomar ska behålla hoppet om förändring behöver de stöd för att bearbeta sådana misslyckanden så att de inte bekräftar en redan negativ självbild.

Könsskillnader i stödbehov

Forskning visar att det är i stort sett samma omständigheter som påverkar upphörandeprocessen för båda könen. Olika omständigheter kan dock vara *olika viktiga* för kvinnor respektive män, vilket innebär att stödinsatserna troligen behöver anpassas till det.

Svensk forskning har också visat att kvinnliga lagöverträdare överlag har en mer problematisk livssituation än manliga, och att de kvinnor som fortsätter att begå brott som vuxna har sämre arbetsmarknadsanknytning, har mindre stabila familjeförhållanden och är mer socialt exkluderade än motsvarande grupp bland män. Stödet under upphörandeprocessen behöver därför också ta hänsyn till könsskillnader i bland annat samhällsnormer, fördelning av föräldraansvar och möjligheter på arbetsmarknaden. Brottslighet skapar dessutom ett större socialt stigma för kvinnor, och därmed har de ofta en ännu besvärligare väg fram till en plats i det konventionella samhället.

Inledning

Forskningen om ungdomars brottslighet visar att de flesta personer gör något brottsligt under ungdomsåren. Majoriteten begår dock endast några enstaka brott, och bara ett fåtal personer begår många brott. De flesta brott som begås av ungdomar är också av lindrig karaktär och få brott är grova. Många ungdomar begår också brott under en kortare period i ungdomsåren; endast en liten andel av dem kommer att fortsätta begå brott i vuxen ålder (von Hofer 2007, Brå 2009).

En liten grupp begår många brott

En mycket liten grupp individer står för en mycket stor del av brottsligheten, vilket har varit känt sedan den så kallade Philadelphia-studien publicerades för snart 50 år sedan (Wolfgang m.fl. 1972). Studien omfattade alla pojkar födda i Philadelphia 1958. Nära hälften (46 procent) av alla pojkar som dömdes för brott dömdes för endast ett brott under studiens åttaåriga uppföljningsperiod, och de stod för 16 procent av de brott som samtliga i studien dömts för. De som dömts för 2–4 brott utgjorde 36 procent av de dömda, och de stod för 35 procent av de registrerade brotten. De mest belastade pojkarna dömdes 5 eller fler gånger. De utgjorde 18 procent av de dömda och stod för 50 procent av de registrerade brotten. Resultatet från Philadelphiastudien har replikerats flera gånger, och i dag är det empiriskt mycket väl belagt att brottsligheten är snedfördelad, i den meningen att en liten grupp individer står för majoriteten av den samlade brottsligheten i samhället.

Strategiska brott bland unga

Begreppet *strategiska brott* används för att beskriva vilka brott bland debutlagförda ungdomar som predicerar en fortsatt högaktiv brottslighet. Två gånger tidigare har Brå studerat vilka huvudbrott i ungdomars debutlagföring som i statistisk mening innebär störst risk för att de senare ska tillhöra den grupp som lagförs många gånger under en uppföljningsperiod (Brå 2000 och Brå 2011).

En anledning är att kunskapen om vilka brott som är strategiska har beskrivits som ett effektivt verktyg för socialtjänsten vid behovsbedömningar av vård och behandling för unga lagöverträdare. Redan i regeringens nationella brottsförebyggande program, *Allas vårt ansvar*, från 1996, uttrycktes att särskild uppmärksamhet borde riktas mot de ungdomsbrott som erfarenhetsmässigt kommer mycket tidigt i en lång och allvarlig kriminell bana. Bilstölder lyftes särskilt fram som ett sådant brott (Ds 1996:59).

Många olika faktorer påverkar risken att upptäckas och lagföras för ett brott. Man kan dock anta att den generella upptäcktsrisken är så pass låg att många unga har begått andra brott innan debutlagföringen. Det faktum att straffbarhetsåldern i Sverige är 15 år innebär också att barn inte lagförs för brott de begått före den åldern. En tidigare Bråstudie har visat att nära 19 000 barn under 15 år misstänktes för brott 2005 (Brå 2007). En annan Bråstudie har visat att lagförda ungdomar ofta är kända av socialtjänsten innan 15 års ålder, och att misstanke om brott är den vanligaste anledningen till detta (Brå 2011). Den här studien utgår alltså ifrån debutlagförd brottslighet, vilket inte nödvändigtvis är detsamma som debutbrottslighet. Debutbrottslighet går å andra sidan inte att studera genom denna typ av registerstudie.

Brås första studie av strategiska brott

I den första studien följdes en födelsekohort individer (födda 1960) upp i Brås lagföringsregister³ till och med 1997. Totalt omfattade studien drygt 33 000 individer. I studien identifierades tre strategiska brott: *tillgrepp av motorfordon*, *narkotikabrott* och *stöld*. Var tredje (33 procent) av 15–17-åringarna i studien som debutlagfördes med tillgrepp av motorfordon som huvudbrott kom senare att tillhöra den lilla grupp som lagfördes nio gånger eller fler under uppföljningsperioden. För narkotikabrott var motsvarande andel 32 procent och för stöld 27 procent. Rån redovisades inte då det var för få 15–17-åringar som debutlagfördes för rån. Gruppen som lagfördes nio gånger eller fler under uppföljningsperioden stod för 52 procent av kohortens totala lagförda brottslighet.

Studien visade också att det främst var pojkar som lagfördes många gånger och att flickor i mycket större utsträckning lagfördes endast en gång. Flickor debutlagfördes också vid en högre ålder jämfört med pojkar.

Studiens centrala slutsatser var att det finns vissa typer av debutbrott som relativt väl förutsäger att en person i sitt fortsatta liv kommer att tillhöra den lilla grupp som står för majoriteten av brottsligheten,

³ Ett register över lagföringsbeslut som omfattar samtliga fällande domar i tingsrätt, utfärdade strafförelägganden som godkänts av den tilltalade och meddelade åtalsunderlåtelse.

och att man bör koncentrera samhällets resurser på unga som begår sådana brott i syfte att minska brottsligheten.

Brås andra studie av strategiska brott

Tio år senare fick Brå i uppdrag att ta fram uppdaterad kunskap om vilka brott bland unga som starkast predicerar en fortsatt högaktiv brottslighet (Ju2010/9486/KRIM). I uppdraget ingick också att ange hur kunskapen kunde användas i det förebyggande arbetet för att förhindra att unga hamnar i kriminalitet.

Studien hade en delvis annan design, och i stället för att följa en födelse-kohort studerades samtliga 15–17-åringar som debutlagfördes 2001–2005 under en uppföljningsperiod till och med 2010, totalt drygt 45 000 individer. Studien visade att andelen ungdomar som debutlagfördes med tillgrepp av motorfordon som huvudbrott, och som senare kom att tillhöra dem som lagfördes nio gånger eller fler, hade minskat kraftigt till 17 procent. I stället utgjorde rån det mest strategiska brottet, med 18 procent. I den andra studien hade också motsvarande andel för stöld minskat (till 9 procent), varför det tredje mest strategiska brottet i studien i stället utgjordes av brott mot allmän verksamhet⁴. Totalt 10 procent av ungdomarna som debutlagfördes med ett sådant brott som huvudbrott kom senare att tillhöra dem som lagfördes nio gånger eller fler. Replikeringen av studien 2011 visade tydligt att det kan variera över tid vilka ungdomsbrott som indikerar en fortsatt brottskarriär.

Studien visade också att det är vanligt att unga som döms för strategiska brott är kända av socialtjänsten redan före 15 års ålder. Ett annat resultat från studien var att unga som döms för strategiska brott i större utsträckning hade ett kriminellt umgänge än andra unga. Andelen som åtalades tillsammans med andra ungdomar var påtagligt högre bland unga som dömdes för strategiska brott, liksom andelen som åtalades tillsammans med vuxna personer. Ungdomarna som dömdes för strategiska brott hade också olika typer av skolproblem i större utsträckning än ungdomar som dömdes för andra typer av brott. Sammantaget finns det enligt studien starka skäl att anta att ungdomar som begår strategiska brott ofta har ett sämre utgångsläge inför vuxenlivet än andra ungdomar.

Syfte och frågeställningar

I slutet av 2019 fick Brå åter i uppdrag av regeringen att studera de strategiska brotten (Ju2019/03969/KRIM). Förutom att uppdatera kunskapen om vilka brottstyper bland unga som starkast indikerar en fortsatt brottslighet, omfattar uppdraget att göra en kunskaps-

⁴ Brottsbalken 17 kap. Brott som innebär ingripande mot tjänsteutövning och liknande.

sammanställning, utifrån befintlig forskning, av vilka faktorer som ökar möjligheterna för någon att lämna kriminella sammanhang. Sammanställningen ska ha ett särskilt fokus på unga personer. Utifrån resultaten ska Brå också ge förslag på brotts- och återfallsförebyggande åtgärder. Denna rapport utgör Brås avrapportering av regeringsuppdraget.

Syftet med studien är att besvara följande tre övergripande frågeställningar:

- i. Vilka är de strategiska brotten i dag bland pojkar respektive flickor?
- ii. Hur har lagföringarna bland de ungdomar som studerades i den föregående studien (Brå 2011) utvecklats under det efterföljande decenniet?
- iii. Vilka faktorer ökar möjligheterna för individer att lämna kriminella sammanhang, enligt forskningen på området?

Inom ramen för frågeställning *i*, görs också särskilda analyser av storstadsområden respektive socialt utsatta områden.

Metod och material

Den här rapporten presenterar resultat från två olika delstudier. I den första delstudien används i huvudsak registerdata från Brås lagföringsregister, och syftet är att besvara frågeställningarna *i* och *ii*. Den andra delstudien är en litteraturstudie vars syfte är att besvara frågeställningen *iii*.

Registerstudien

Materialiet som registerstudien baseras på är olika uttag från Brås lagföringsregister. Studien omfattar två olika populationer. Studiepopulation 1 består av samtliga personer som lagfördes för första gången någonsin (debutlagfördes) under perioden 2010–2014 och vid lagföringens beslutsdatum var yngre än 18 år.

Studiepopulation 2 omfattar de personer som ingick i Brås föregående studie av strategiska brott, det vill säga samtliga personer som debutlagfördes under perioden 2001–2005 och vid lagföringens beslutsdatum var yngre än 18 år.

Personernas första lagföring benämns fortsättningsvis som *debutlagföringen*. En person kan ha flera lagföringar med samma beslutsdatum. I de fall någon lagförs för första gången med flera lagföringar med samma beslutsdatum har lagföringstypen rangordnats för att bestämma vilken lagföring som utgör debutlagföringen. I rangord-

ningen går domslut före strafföreläggande som i sin tur går före åtalsunderlåtelse. I de fall en person har flera lagföringar av samma lagföringstyp och med samma beslutsdatum har slumpen fått avgöra vilken som utgör debutlagföringen.

Studiepopulation 1 består av totalt 37 082 individer. Under en uppföljningsperiod som sträcker sig till och med 2019 har de följts upp i lagföringsregistret för att se i vilken utsträckning de registreras för nya lagföringar. Som sådana räknas lagföringar med ett beslutsdatum som infaller efter debutlagföringens beslutsdatum. För populationen har data också inhämtats från Statistiska centralbyrån (SCB) om i vilket demografiskt statistikområde (DeSO⁵) varje individ var folkbokförd vid debutlagföringens beslutsdatum. Uppföljningsperioden är olika lång beroende på när debutlagföringen sker. Anledningen till den valda designen är att studien ska omfatta så aktuella data som möjligt. Årsvisa analyser har gjorts för att kontrollera att resultaten inte påverkas av den skiftande uppföljningsperioden.

Studiepopulation 2 består av totalt 45 643 individer. De har följts upp igen i lagföringsregistret, från att den förra studiens uppföljningsperiod slutade 2010, till och med 2018, för att se i vilken utsträckning de registreras för nya lagföringar. Uppgifter om vilka ur populationen som avlidit under den utökade uppföljningsperioden har begärts in från Skatteverket, initialt för att exkludera personer som inte hade möjlighet att registreras för nya lagföringar. En särskild analys visade dock en anmärkningsvärd överdödlighet i vissa grupper av lagförda, varför studien senare kompletterats med data från Socialstyrelsens dödsorsaksregister om vilka dödsorsaker som registrerats på avlidna i populationen.

Registrerad och faktisk brottslighet

Registerstudien bygger på registerdata från Brås lagföringsregister. I studien grupperas individer dels efter vilket brott de har som huvudbrott i sin debutlagföring, dels efter hur många gånger de lagförs under uppföljningsperioden. När man studerar brottsligheten genom registerdata ska man ha i minnet att den registrerade brottsligheten inte speglar den faktiska brottsligheten, som till en stor del består av oregistrerad brottslighet som aldrig kommer till rättsväsendets kännedom. Denna del brukar kallas *den dolda brottsligheten* eller *mörkertalet*. Storleken på denna del av den faktiska brottsligheten är okänd, och den varierar också mellan olika brottstyper och över tid. Många brott kommer också till rättsväsendets kännedom genom att de anmäls, men de registreras inte som uppkärlade såvida inte en misstänkt person kan knytas till brottet.

⁵ DeSO är en indelning av Sverige i närmare 6 000 geografiska områden med som mest 2 700 invånare. DeSO har tagits fram av SCB och ersätter den tidigare indelningen i SAMS-områden.

När det gäller studier av individers brottsaktivitet visar forskningen att det finns ett samband mellan individers registrerade och faktiska brottslighet (se exempelvis Farrington 1992, Brå 2000). En individs faktiska brottslighet är sannolikt mer omfattande än den registrerade, och man kan på goda grunder anta att en individ som lagförs många gånger begår fler brott än en individ som lagförs få gånger.

Som tidigare nämnts är huvudbrottet i individens debutlagföring inte nödvändigtvis det första brott som individen begått: dels för att alla brott inte upptäcks, dels för att straffbarhetsåldern i Sverige är 15 år, vilket innebär att ett antal ungas debutbrott inte registrerats genom lagföring då de begått brottet innan de uppnått straffbarhetsålder. Detta gäller kanske i första hand unga som senare visar sig begå många brott, då flera studier (inkluderat denna) visar att unga som begår många brott vanligen är yngre vid debutlagföringen än unga som endast begår enstaka brott. Brottsstyperna i ungas debutlagföringar bör därför snarare betraktas som en indikation på den typ av brott som de begår när de väl uppnått straffbarhetsåldern. Enligt Svensson (2002) kan detta ändå betraktas som intressant, då vissa brottstyper som begås vid denna ålder kan ha särskilt samband med en livsstil som innebär en risk för en fortsatt kriminell karriär.

Rättssystemets hantering påverkar studien

Två faktorer som påverkar studier av lagföringsdata som denna är dels rättssystemets kapacitet att lagföra, dels rättssystemets sätt att använda de olika lagföringstyperna. Vad gäller rättssystemets kapacitet att lagföra minskade antalet lagföringar totalt sett med närmare en fjärdedel (24 procent) under perioden 2010–2019. Under samma period ökade de anmälda brotten med 13 procent. Det finns dock en ganska stor variation mellan olika typer av brott. En tidigare Bråstudie visar att uppkläringen sjönk för i princip alla brottskategorier under 2001–2016 (Brå 2018a). I studien konstant-hålls brottsammansättningen över tid för att bättre mäta rättssystemets effektivitet. Resultatet visar att ungefär en fjärdedel av den minskande uppkläringen beror på förändringar i brottsammansättningen, men att majoriteten av minskningen beror på andra faktorer kopplade till rättssystemets effektivitet (se även Statskontoret 2017). Sammantaget innebär detta att risken att lagföras för vissa brott sannolikt minskade under 2010-talet.

Vad gäller de olika lagföringstypernas användning registreras tre lagföringstyper i Brås lagföringsregister: åtalsunderlåtelse, strafförelägganden och fällande domslut i tingsrätt.⁶ Beroende på om åklagaren väljer att meddela åtalsunderlåtelse, utfärda strafföreläggande eller väcka åtal kan det registermässiga resultatet bli ett olika antal

⁶ Ordningsbot som utfärdas av polis och tull ingår inte.

lagföringar. I bearbetningen av lagföringsdata till studien har Brå noterat att en person som begått flera brott ibland har lagförts med flera åtalsunderlåtelse och/eller strafförelägganden med samma beslutsdatum och åklagarkammare. Om i stället ett åtal väckts för de brott som personen begått, och en dom avkunnats, hade denna dom endast renderat i en lagföring. Hur användningen av de olika lagföringstyperna varierat över tid har inte kunnat undersökas i denna studie.

Kunskapssammanställningen

I Brås senaste rapport om strategiska brott (2011) presenterades en sammanfattning av forskning om evidensbaserade åtgärder för att minska risken för återfall bland unga lagöverträdare (se även Brå 2009). Denna forskning bygger på en lång tradition av främst kvantitativa studier med fokus på dels risk- och skyddsfaktorer för brottslighet, dels typer av åtgärder och behandlingsprogram som minskar risken för återfall i brott. Centrala resultat och utgångspunkter från denna forskning beskrivs också i början av kapitlet *Att lämna ett kriminellt livssammanhang* i den här rapporten. En mer omfattande översikt av den kvantitativa forskningen om risk- och skyddsfaktorer, med fokus på barn och unga, har nyligen skrivits på svenska (Andershed och Andershed 2019) och den har även legat till grund för ett kunskapsstöd för socialtjänsten (Socialstyrelsen 2020). Vidare har Statens beredning för medicinsk och social utvärdering nyligen publicerat en rapport (SBU 2020) som presenterar en sammanfattande beskrivning av forskningsresultat om effekterna av olika specifika behandlingsåtgärder.

Mot bakgrund av att det finns en aktuell kunskapsbild från denna forskningstradition på svenska, har fokus för den kunskapssammanställning som presenteras i denna rapport i stället riktats mot forskning som rör upphörandeprocessen. Det är den process genom vilken lagöverträdare rör sig från ett livssammanhang där delaktighet i brott ingår som en del av livsföringen, till ett livssammanhang utan brott. Det framgår av kunskapssammanställningen att denna process innebär mer än en avsaknad av återfall i brott, då den också innebär bland annat en förändring av individens självbild och av hur andra ser på individen. Jämfört med den evidensbaserade behandlingsforskningen innehåller forskningen om upphörandeprocessen ett större inslag av kvalitativa studier, ofta i form av intervjustudier med aktiva lagöverträdare eller lagöverträdare som genomgår eller har genomgått en upphörandeprocess.

Den kunskap om upphörandeprocessen som presenteras i sammanställningen ska inte ses som ett alternativ till behandlingsforskningen, som är en utgångspunkt för val av specifika åtgärder och

behandlingsinsatser för enskilda lagöverträdare. Upphörandeforskningen bidrar i stället med nya perspektiv, begrepp och insikter, som kan tjäna som ett komplement till behandlingsforskningen.

Utgångspunkterna för Brås kunskapssammanställning har varit att:

- a) identifiera forskningsresultat som belyser förutsättningarna för upphörande sett utifrån unga lagöverträdares livssammanhang
- b) redovisa hur resultaten förhåller sig till upphörande och till varandra på en nominell eller kvalitativ nivå, snarare än att redogöra för styrkan i och kvantitativa skillnader mellan enskilda påverkansfaktorer.

Brå har valt denna översiktliga nivå för att kunna besvara regeringens vida frågeställning.

Detta har bland annat inneburit att litteraturstudien genomförts med målsättningen att innehålla både kvantitativ och kvalitativ litteratur, och att forskningsresultaten har analyserats som delar av en helhet snarare än som ömsesidigt uteslutande företrädare för olika teoretiska perspektiv.

Brås litteraturstudie rörande ungas förutsättningar att lämna kriminella livssammanhang har genomförts i flera steg. Dessa presenteras här i korthet (se även bilaga 1 Metod).

Inledningsvis genomfördes följande databaser: EBSCO, CJS, Medline, PsychInfo, Social Services Abstracts och Sociological Abstracts efter relevant litteratur. Endast expertgranskad eller kollegialt faktagranskad ("peer-reviewed") litteratur har ingått i sökningarna. Den genomförda litteraturen omfattar studier som publicerades från och med 2010 och kommer från länder såsom Sverige, Norge, Danmark, USA, Nederländerna, Storbritannien, Australien och Spanien.

För att åstadkomma ett hanterbart urval bland de 289 artiklar som påträffades i den initiala sökningen kodades artiklarnas sammanfattningar ("abstracts"). Baserat på kodningen poängsattes titlarna för att den inbördes prioriteringen skulle ske på ett systematiskt sätt (se bilaga 1 Metod). Baserat på kodningen avskildes artiklar med ett huvudsakligt fokus på behandlingsforskning från urvalet, medan artiklar som hade en forskningssammanställande karaktär prioriterades. Det gjordes ingen prioritering av enskilda teoretiska perspektiv. Sökningen fokuserade tvärtom på forskning med en teoretiskt integrerande ansats, det vill säga studier som syftat till att förstå och/eller jämföra samman olika teoretiska utgångspunkter. Motivet till detta var en ambition att redovisa resultat om upphörandets förutsättningar på ett så sammanhållet sätt som möjligt. Urvalet av de artiklar som skulle ingå i den påföljande analysen bestämdes av praktiska skäl till att omfatta de 30 högst prioriterade titlarna.

I analysen grupperades näraliggande risk- och skyddsfaktorer för att få fram ett hanterligt antal kluster av faktorer (19 stycken) inför resultatredovisningen. Dessa kluster av faktorer kallas hädanefter för *omständigheter*. Hur dessa omständigheter förhåller sig till varandra och till upphörande sammanfattas i figur 1 i kapitlet *Stödåtgärder i upphörandeprocessen*.

Sekundär litteratur har också använts

De 30 artiklarna som analyserats enligt ovan utgör huvudunderlaget i Brås analys och presentation, och utöver dem ingår även litteratur som dessa artiklar refererar till. Det gäller inte minst de forsknings-sammanställningar som ingått i Brås litteratururval. Brå har också i någon mån hänvisat till annan forskningslitteratur för att vid behov förklara eller kontextualisera de resultat som framkommit i den analyserade litteraturen.

Strategiska brott på 2010-talet

Studiepopulationen för denna registerstudie (studiepopulation 1) omfattar samtliga ungdomar 15–17 år som lagfördes första gången 2010–2014.⁷ Totalt debutlagfördes drygt 37 000 ungdomar under denna period. Drygt sju av tio (71 procent) av dem var pojkar och knappt tre av tio (29 procent) var flickor. De har följts upp i lagföringsregistret till och med 2019.

TABELL 1. Ungdomar 15–17 år som debutlagfördes 2010–2014, efter kön och totalt antal lagföringar under uppföljningsperioden 2010–2019.

	Flickor		Pojkar		Samtliga	
	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel
Engångslag- överträdare (1 lgf)	7 838	73	12 389	47	20 227	55
Tillfälliga lagöverträdare (2–3 lgf)	2 160	20	7 653	29	9 813	27
Återkommande lagöverträdare (4–8 lgf)	671	6	4 867	19	5 538	15
Högaktiva lagöverträdare (9+ lgf)	62	0,6	1 442	6	1 504	4
Samtliga	10 731	100	26 351	100	37 082	100

Som framgår av tabell 1 lagfördes mer än hälften av studiepopulationen (55 procent) inte någon gång ytterligare under uppföljningsperioden (engångslagöverträdare). Det är betydligt vanligare bland flickor än bland pojkar att endast ha lagförts en gång. En dryg fjärdedel (27 procent) av ungdomarna lagfördes två till tre gånger

⁷ I studien har 403 individer exkluderats för att de avlidit och 546 individer för att de utvandrat under uppföljningsperioden.

(tillfälliga lagöverträdare) och en sjundedel (15 procent) fyra till åtta gånger under uppföljningsperioden (återkommande lagöverträdare). Det är betydligt vanligare bland pojkar än bland flickor att tillhöra dessa grupper. Totalt 4 procent av ungdomarna hann med att lagföras nio eller fler gånger under uppföljningsperioden (högaktiva lagöverträdare). Det är tio gånger vanligare att pojkar är högaktiva lagöverträdare än att flickor är det.

Fördelningen i linje med de tidigare Bråstudierna

I Brås tidigare studier av strategiska brott (Brå 2000, Brå 2011) framkom snarlika fördelningar mellan grupperna av lagförda. Studierna är inte helt jämförbara då den första studien (Brå 2000) består av en födelsekohort födda 1960 och har en uppföljningsperiod om 22 år (från 1975 då kohorten uppnår straffmyndighetsålder till 1997), medan den andra studien (Brå 2011) och denna studie (Brå 2021) består av samtliga 15–17-åringar som debutlagfördes 2001–2005 respektive 2010–2014, och har en betydligt kortare uppföljningsperiod (2001–2010 respektive 2010–2019). Trots att studierna inte är helt jämförbara framstår resultaten som robusta. Drygt hälften (54–57 procent) av de lagförda ungdomarna är engångslagöverträdare som inte återfaller i ytterligare lagföringar. Omkring en fjärdedel (25–27 procent) lagfördes ytterligare ett par gånger efter debutlagföringen och resterande lagfördes totalt fyra gånger eller fler. Även om studierna inte är helt jämförbara förefaller den lilla grupp av personer som totalt lagfördes nio gånger eller fler ha minskat över tid, från 6 procent i den första studien till 4 procent i denna studie. Som redan nämnts i föregående kapitel minskade sannolikt risken att lagföras för vissa brott under 2010-talet.

TABELL 2. Fördelningen av grupper efter antal lagföringar i Brås tre studier av strategiska brott.

	Brå 2000 (N=33 319)	Brå 2011 (N=45 643)	Brå 2021 (N=37 082)
Engångslagöverträdare (1 lgf)	57 %	54 %	55 %
Tillfälliga lagöverträdare (2–3 lgf)	25 %	27 %	27 %
Återkommande lagöverträdare (4–8 lgf)	12 %	14 %	15 %
Högaktiva lagöverträdare (9+ lgf)	6 %	5 %	4 %
Samtliga	100 %	100 %	100 %

Ökande andel flickor bland debutlagförda men minskande andel högaktiva

Vad gäller kön visar de tre studierna att det i första hand är pojkar som lagförs men att det har skett en förändring över tid där en större andel av de debutlagförda är flickor, samtidigt som en mindre andel av debutlagförda flickor är högaktiva lagöverträdare. I den första studien utgjorde flickor 21 procent av de debutlagförda, och 3 procent av de debutlagförda flickorna var högaktiva lagöverträdare⁸. I den andra studien utgjorde flickor 29 procent av de debutlagförda, och 1 procent av de debutlagförda flickorna var högaktiva lagöverträdare. I denna studie utgör flickor 29 procent av de debutlagförda, och 0,6 procent av de debutlagförda flickorna är högaktiva lagöverträdare. Tidigare forskning har också visat att det skett en ökning av kvinnors registrerade brottslighet över tid, att ökningen i första hand rör snatteri/ringa stöld under tonåren, och att upprepad brottslighet bland lagförda kvinnor blivit ovanligare. En tänkbar delförklaring till ökningen av kvinnors registrerade brottslighet kan enligt denna forskning vara att rättsväsendet över tid kommit att rikta ett större fokus på lindrigare brott, och att sådana är vanligare bland kvinnor (Bäckman m.fl. 2014).

En liten grupp står för en stor del av brottsligheten

Som redan beskrivits i inledningen är det välkänt inom den kriminologiska forskningen att brottsligheten är snedfördelad och att en liten grupp individer står för majoriteten av den samlade brottsligheten. I Brås första studie av strategiska brott definierades gruppen högaktiva lagöverträdare utifrån att den stod för mer än hälften (52 procent) av den totala registrerade brottsligheten bland personerna i studien.

I likhet med Brås andra studie av strategiska brott är denna studie inte direkt jämförbar med den första. Den kortare uppföljningsperioden innebär att färre personer hinner återfalla än i den första studien. I synnerhet gäller detta antalet återfallslagföringar i grupperna med många lagföringar.

Tabell 3 redovisar grupperna av lagförda i denna studie, efter hur många lagföringar och lagförda brott respektive grupp står för, av samtliga lagföringar och lagförda brott i studiepopulationen.

De drygt 20 000 engångslagöverträdarna utgör 55 procent av studiepopulationen. De står för en dryg femtedel (22 procent) av populationens samtliga lagföringar och en knapp sjättedel (16 procent) av populationens samtliga lagförda brott.

⁸ Högaktiva lagöverträdare benämndes *kroniska brottslingar* i den första studien och *högaktivt kriminella* i den andra studien.

På samma sätt utgör de drygt 1 500 högaktiva lagöverträdarna 4 procent av studiepopulationen. De står för en femtedel (20 procent) av populationens samtliga lagföringar och en dryg fjärdedel (28 procent) av populationens samtliga lagförda brott under uppföljningsperioden.

TABELL 3. Ungdomar 15–17 år som debutlagfördes 2010–2014, efter totalt antal lagföringar och totalt antal brott i lagföringarna under uppföljningsperioden 2010–2019.

	Personer		Lagföringar		Lagförda brott	
	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel
Engångslagöverträdare (1 lgf)	20 227	55	20 227	22	26 099	16
Tillfälliga lagöverträdare (2–3 lgf)	9 813	27	22 854	25	34 599	21
Återkommande lagöverträdare (4–8 lgf)	5 538	15	29 305	33	57 689	35
Högaktiva lagöverträdare (9+ lgf)	1 504	4	17 760	20	46 228	28
Samtliga	37 082	100	90 146	100	164 615	100

I denna studie står alltså de 19 procent av studiepopulationen som under uppföljningsperioden lagfördes fyra gånger eller fler, för drygt hälften (53 procent) av populationens samtliga lagföringar och nära två tredjedelar (63 procent) av populationens samtliga lagförda brott. Gruppen som står för hälften av den lagförda brottsligheten är betydligt större än i Brås första studie där 6 procent stod för hälften av den lagförda brottsligheten. Skillnaden förklaras sannolikt till största delen av skillnaderna i uppföljningstid mellan de olika studierna. För de högaktiva lagöverträdarna finns ingen övre begränsning i antalet lagföringar, varför en längre uppföljningstid ger ett betydligt större antal lagföringar. En jämförelse visar att personerna med nio eller fler lagföringar i denna studie i genomsnitt lagfördes 12 gånger under uppföljningstiden, medan motsvarande i den första studien är 18 gånger. Det faktum att gruppen som står för hälften av den registrerade brottsligheten i denna studie är betydligt större än i den första studien bör därför inte tolkas som att de mest brottsaktiva har blivit mindre brottsaktiva. Till exempel minskade antalet lagföringar totalt sett med närmare 25 procent under perioden 2010–2019, samtidigt som antalet anmälda brott ökade. Minskningen i antalet lagföringar är därmed sannolikt främst ett resultat av en minskad effektivitet i rättsväsendet över tid, vilket

innebär att lagföringsrisken för de mest aktiva lagöverträdarna också sannolikt minskade under denna period.

Vanligare att lagföras många gånger i socialt utsatta områden

Även om det givetvis finns en variation mellan olika brottstyper är utsattheten för brott generellt större i storstäderna jämfört med övriga landet, och fler brott begås i storstäderna (Brå 2017). Därmed bör det vara vanligare bland ungdomar i storstäderna att lagföras många gånger jämfört med ungdomar i övriga landet. En indelning av ungdomarna efter var de var folkbokförda vid tiden för debutlagföringen visar också att andelen högaktiva bland lagöverträdarna är något större i storstadsområdena⁹ (4,7 procent) än i övriga landet (3,7 procent).

Utsattheten för brott är också större i socialt utsatta områden än i andra områden (Brå 2017), och majoriteten av sådana områden är belägna i storstadsområdena. Brå har därför även delat in ungdomarna efter om de vid tiden för debutlagföringen var folkbokförda i något av de områden som Polismyndigheten angivit som socialt utsatta¹⁰ (Polismyndigheten 2017).

TABELL 4. Ungdomar 15–17 år som debutlagfördes 2010–2014, efter totalt antal lagföringar under uppföljningsperioden 2010–2019 och typ av bostadsområde.¹¹

	Socialt utsatta områden, storstad (N = 2 835)	Socialt utsatta områden, övriga landet (N = 986)	Ej socialt utsatta områden, storstad (N = 11 950)	Ej socialt utsatta områden, övriga landet (N = 20 514)
Engångslag-överträdare (1 lgf)	41 %	43 %	54 %	57 %
Tillfälliga lag-överträdare (2–3 lgf)	29 %	27 %	27 %	26 %
Återkommande lagöverträdare (4–8 lgf)	22 %	22 %	15 %	14 %
Högaktiva lag-överträdare (9+ lgf)	8 %	8 %	4 %	4 %
Samtliga	100 %	100 %	100 %	100 %

⁹ Indelningen i Stor-Stockholm, Stor-Göteborg och Stor-Malmö följer SCB:s indelning i svenska storstadsområden https://www.scb.se/contentassets/1e02934987424259b730c5e9a82f7e74/storstadsomr_karta.pdf

¹⁰ Geografiskt avgränsade områden som enligt Polismyndigheten utmärks av låg socioekonomisk status i kombination med att kriminella har en inverkan på lokalsamhället.

¹¹ För totalt 717 individer saknades uppgifter om folkbokföring vid tiden för debutlagföringen hos SCB. Ytterligare 80 personer var på församling skrivna, varför det inte gick att fastställa om de var folkbokförda i ett socialt utsatt område eller inte.

Som framgår av tabell 4 är andelen högaktiva bland lagöverträdarna dubbelt så stor i socialt utsatta områden (8 procent) som i andra områden (4 procent). Detta gäller för såväl socialt utsatta områden belägna i storstäderna som i övriga landet. För ej socialt utsatta områden finns inte heller någon skillnad mellan storstad och övriga landet. Den tidigare nämnda ”storstadseffekten” försvinner alltså vid en konstanthållning av effekten i socialt utsatta områden.

Som redan beskrivits är det i första hand pojkar som lagförs flera gånger, och tre av fyra flickor som lagförs kommer inte att lagföras ytterligare under uppföljningsperioden, medan en knapp halv procent kommer att tillhöra gruppen högaktiva lagöverträdare. Detta innebär att andelarna i grupperna med flera lagföringar ökar vid en analys av endast pojkar. Bland debutlagförda pojkar i socialt utsatta områden i storstäder är andelen högaktiva lagöverträdare 11 procent, att jämföra med 5 procent i ej socialt utsatta områden i storstäder. Socialt utsatta områden är dock delvis definierade utifrån problem med brottslighet, varför skillnaderna inte bör vara alltför överraskande. Vad gäller flickor går det inte att se några skillnader i andelen högaktiva lagöverträdare i socialt utsatta områden jämfört med övriga områden. Antalet flickor i analysen är dock så litet att det inte går att dra några slutsatser utifrån detta.

Ju lägre debutålder, desto fler lagföringar under uppföljningsperioden

Ser man till det totala antalet lagföringar är det tydligt att det genomsnittliga antalet lagföringar under uppföljningsperioden är högre ju lägre ålder personen har vid debutlagföringen. De som var 15 år vid debutlagföringen har i genomsnitt 2,8 lagföringar, medan motsvarande för 16-åringarna är 2,4 och för 17-åringarna 2,1.

Sett till åldersfördelningen i de olika grupperna av lagförda framkommer samma mönster. Nära hälften (44 procent) av de högaktiva lagöverträdarna var 15 år vid debutlagföringen, medan endast drygt en femtedel (21 procent) var 17 år. Bland engångslagöverträdarna var i stället 28 procent 15 år vid debutlagföringen och 35 procent 17 år.

En uppdelning efter kön visar att mönstret är detsamma för flickor och pojkar; 15-åringarna utgör en större andel av de högaktiva lagöverträdarna och en mindre andel av engångslagöverträdarna. Generellt är flickorna något äldre än pojkarna vid debutlagföringen.

TABELL 5. Ungdomar 15–17 år som debutlagfördes 2010–2014, efter ålder vid debutlagföringen och antal lagföringar under uppföljningsperioden 2010–2019.

	15 år	16 år	17 år	Totalt
Engångslagöverträdare (1 lgf)	28 %	37 %	35 %	100 %
Tillfälliga lagöverträdare (2–3 lgf)	32 %	37 %	31 %	100 %
Återkommande lagöverträdare (4–8 lgf)	36 %	37 %	27 %	100 %
Högaktiva lagöverträdare (9+lgf)	44 %	35 %	21 %	100 %

Resultatet att en lägre debutålder innebär en större risk att senare tillhöra dem med många lagföringar går i linje med såväl de tidigare Bråstudierna av strategiska brott som internationell forskning på området (Brå 2001, Brå 2011, Moffit 1993).

Vanliga brott bland lagförda 15–17-åringar

Vanliga brott som ungdomar generellt begår är olika typer av stöldbrott (främst ringa stöld, vilket tidigare hette snatteri), mindre allvarliga våldsbrott, skadegörelse och ringa narkotikabrott (Brå 2013, Brå 2018b).

Tabell 6 redovisar de sju vanligaste huvudbrotten i ungdomarnas debutlagföringar i denna studie. De vanligaste huvudbrotten är snatteri/ringa stöld, olovlig körning, ringa narkotikabrott, miss-handel (av normalgraden), stöld (av normalgraden), missbruk av urkund¹² och skadegörelse. Drygt tre fjärdedelar (77 procent) av ungdomarna har något av dessa brott som huvudbrott i debutlagföringen.

Tabell 6 visar också att nära hälften (47 procent) av alla debutlagförda flickor lagförs för snatteri/ringa stöld, medan endast 15 procent av pojkarna lagförs för detta brott. Flickor lagförs också i mycket större utsträckning än pojkar för missbruk av urkund, medan pojkar lagförs i mycket större utsträckning än flickor för olovlig körning och i större utsträckning för ringa narkotikabrott.

¹² När en person använder en annan persons legitimationshandling eller liknande för att utge sig för att vara någon annan.

TABELL 6. Ungdomar 15–17 år som debutlagfördes 2010–2014, efter kön och de sju vanligaste huvudbrotten i debutlagföringen.

Huvudbrott i debutlagföringen	Flickor (N=10 731)	Pojkar (N=26 351)	Samtliga (N=37 082)
Snatteri/ringa stöld	47 %	15 %	24 %
Olovlig körning	3 %	18 %	14 %
Ringa narkotikabrott	7 %	13 %	11 %
Misshandel	8 %	11 %	10 %
Stöld	9 %	7 %	8 %
Missbruk av urkund	11 %	3 %	5 %
Skadegörelse	2 %	6 %	5 %

Strategiska brott bland lagförda pojkar 15–17 år

Strategiska brott är de brottstyper i debutlagföringen som är mest kännetecknande för de personer som senare kommer visa sig tillhöra dem som lagförs för många brott. Tidigare forskning har visat att de brottstyperna kan variera över tid (Brå 2011). Vilka var då de strategiska brotten bland unga i Sverige på 2010-talet? Som tidigare framgått begår flickor och pojkar delvis olika typer av brott. Majoriteten av ungdomarna i studien är pojkar, varför en analys som inte är könsuppdelad i stor utsträckning speglar just pojkars strategiska brott. Därför särredovisas de strategiska brotten efter kön. Många brott är så pass ovanliga att det inte är meningsfullt att göra analyser på en så detaljerad nivå. Analysen har därför begränsats till att endast omfatta brott som förekommer som huvudbrott i minst 100 pojkars debutlagföring.

Tabell 7 visar att rån och grov stöld är de huvudbrott i debutlagföringen som förknippas med störst andel (18 procent) pojkar som lagförs nio gånger eller fler under uppföljningsperioden, och nära hälften (49 respektive 44 procent) med de huvudbrotten kommer att lagföras fyra gånger eller fler. Endast 15 ungdomar (samtliga pojkar) har grovt rån som huvudbrott i debutlagföringen, varför det inte är meningsfullt att särredovisa grovt rån. Vad gäller rån är den i särklass vanligaste typen bland pojkarna personrån (81 procent), följt av butiksrån (18 procent).¹³ Andra typer av rån såsom taxirån, bankrån och värdetransportrån utgör tillsammans 1 procent av rån. En större andel av pojkarna som begått butiksrån i debutlagföringen kommer att tillhöra gruppen högaktiva lagöverträdare

¹³ Då Brås lagföringsregister inte särskiljer mellan olika typer av rån såsom person-, butiks- och taxirån har analysen av rån kompletterats med uppgifter från Brås misstankeregister för att det ska vara möjligt att särskilja de olika typerna.

(19 procent) än av pojkarna som begått personrån (17 procent). Det är dock endast 83 pojkar som debutlagförts för butiksrån, varför de inte heller särredovisas i tabellen.

Våld eller hot mot tjänsteman hör ihop med den tredje största andelen pojkar som lagförs nio gånger eller fler under uppföljningsperioden (17 procent), följt av övergrepp i rättssak (16 procent).

Tabellen visar också att andelen som lagförs nio gånger eller fler under uppföljningsperioden är betydligt lägre för olovlig körning och snatteri, som redan nämnts som de två vanligaste brotten bland pojkar (2 procent respektive 4 procent).

TABELL 7. Pojkar 15–17 år som debutlagfördes 2010–2014, efter huvudbrott i debutlagföringen och antal lagföringar under uppföljningsperioden 2010–2019.

Huvudbrott i lagföringen	1 lgf	2–3 lgf	4–8 lgf	9+ lgf	Totalt
Rån, normalgraden (N=447)	20 %	31 %	31 %	18 %	100 %
Grov stöld (N=222)	27 %	30 %	26 %	18 %	100 %
Våld eller hot mot tjänsteman (N=318)	23 %	30 %	31 %	17 %	100 %
Övergripp i rättsak (N=136)	24 %	24 %	35 %	16 %	100 %
Olovligt brukande (N=196)	31 %	30 %	25 %	14 %	100 %
Grov misshandel (N=164)	29 %	27 %	32 %	12 %	100 %
Tillgrepp av fortskaffningsmedel (N=326)	29 %	34 %	28 %	10 %	100 %
Ringa narkotikabrott (N=3 335)	29 %	33 %	30 %	8 %	100 %
Häleri (N=157)	38 %	31 %	24 %	8 %	100 %
Stöld (N=1 881)	39 %	30 %	23 %	8 %	100 %
Narkotikabrott (N=159)	30 %	31 %	31 %	8 %	100 %
Olaga hot (N=478)	38 %	30 %	24 %	8 %	100 %
Misshandel (N=2 951)	41 %	31 %	21 %	7 %	100 %
Lag om förbud betr. knivar m.m. (N=603)	39 %	30 %	25 %	7 %	100 %
Trafikförordningen (N=230)	43 %	37 %	14 %	7 %	100 %
Åverkan (N=152)	57 %	30 %	9 %	5 %	100 %
Skadegörelse (N=1 630)	50 %	29 %	17 %	4 %	100 %
Vapenlag/förordning (N=215)	43 %	34 %	19 %	4 %	100 %
Snatteri (N=3 818)	55 %	27 %	15 %	4 %	100 %
Ofredande (N=368)	48 %	31 %	18 %	4 %	100 %
Hemfridsbrott/olaga intrång (N=173)	53 %	24 %	20 %	3 %	100 %
Rattfylleri (N=355)	57 %	29 %	12 %	2 %	100 %
Olovlig körning (N=4 735)	62 %	27 %	9 %	2 %	100 %
Missbruk av urkund (N=739)	71 %	21 %	6 %	1 %	100 %

Strategiska brott bland lagförda flickor 15–17 år

Som redan beskrivits är det vanligare bland pojkar än bland flickor att lagföras för brott. Av de lagförda ungdomarna i studien är endast 29 procent flickor. Bland flickorna är det också mycket ovanligt att lagföras många gånger; endast 62 flickor lagfördes nio gånger eller fler under uppföljningsperioden, vilket motsvarar 0,6 procent av de totalt drygt 10 700 flickorna i studien. Då det är så pass ovanligt att flickor lagfördes nio gånger eller fler under uppföljningsperioden har fyra gånger eller fler valts för att definiera högaktiva lagöverträdare bland flickor. I tabell 8 redovisas antalet lagföringar under uppföljningsperioden därför i intervallen 1, 2–3 och 4 eller fler. Analysen omfattar brott som förekommer som huvudbrott i minst 100 flickors debutlagföring.

TABELL 8. Flickor 15–17 år som debutlagfördes 2010–2014, efter huvudbrottstyp i debutlagföringen och antal lagföringar under uppföljningsperioden 2010–2019.

Huvudbrott i debutlagföringen	1 lgf	2–3 lgf	4+ lgf	Totalt
Våld eller hot mot tjänsteman (N=126)	42 %	37 %	21 %	100 %
Ringa narkotikabrott (N=789)	47 %	37 %	16 %	100 %
Olaga hot (N=143)	55 %	32 %	13 %	100 %
Misshandel (N=829)	60 %	28 %	12 %	100 %
Skadegörelse (N=175)	64 %	24 %	12 %	100 %
Stöld (N=996)	67 %	23 %	10 %	100 %
Olovlig körning (N=340)	75 %	19 %	6 %	100 %
Snatteri (N=4 999)	78 %	18 %	4 %	100 %
Urkundsförfalskning (N=125)	91 %	6 %	3 %	100 %
Rattfylleri (N=136)	88 %	9 %	3 %	100 %
Missbruk av urkund (N=1 164)	91 %	8 %	1 %	100 %

Även bland flickor utgör våld eller hot mot tjänsteman ett strategiskt brott. Förutom detta är det dock andra huvudbrott i debutlagföringen bland flickor som förknippas med störst andel som lagfördes fyra gånger eller fler under uppföljningsperioden, i första hand ringa narkotikabrott och olaga hot. Endast 31 flickor har rån som huvudbrott i debutlagföringen, varför rån inte redovisas i tabellen. Ingen av de 31 lagfördes fyra gånger eller fler under uppföljningsperioden.

Bland de vanligaste brotten bland flickor, snatteri och missbruk av urkund, är andelen som lagfördes fyra gånger eller fler 4 procent respektive 1 procent.

Strategiska brott bland lagförda 15–17-åringar i socialt utsatta områden

En särskild analys har gjorts för ungdomar (såväl pojkar som flickor¹⁴) som vid tiden för debutlagföringen var folkbokförda i något av de områden som Polismyndigheten angivit som socialt utsatta områden (Polismyndigheten 2017). Ungefär 12 procent av de drygt 37 000 ungdomarna i materialet var folkbokförda i sådana områden vid tiden för debutlagföringen. Analysen har begränsats till att endast omfatta brott som förekommer som huvudbrott i minst 100 ungdomars debutlagföring. Brottskategorierna motsvarar inte helt de som tidigare redovisats för pojkar och flickor. Syftet har här varit att få tillräckligt många personer för att jämförelsen ska vara tillräckligt tillförlitlig.

TABELL 9. Ungdomar 15–17 år i socialt utsatta områden respektive övriga områden, som debutlagfördes 2010–2014, efter huvudbrottstyp i debutlagföringen och antal lagföringar under uppföljningsperioden 2010–2019.

Huvudbrott i debutlagföringen	1 lgf	2–3 lgf	4–8 lgf	9+ lgf	Totalt	9+ lgf ej SUO
Rån (normalgraden) (N=143)	18 %	31 %	29 %	22 %	100 %	15 %
Brott mot allmän verksamhet (BrB* 17 kap) (N=122)	27 %	26 %	30 %	17 %	100 %	12 %
Ringa narkotikabrott (N=386)	26 %	30 %	36 %	9 %	100 %	7 %
Stöld, inkl grovt (N=426)	37 %	29 %	23 %	11 %	100 %	6 %
Misshandel (N=440)	40 %	31 %	23 %	6 %	100 %	5 %
Skadegörelse (N=122)	39 %	27 %	24 %	10 %	100 %	4 %
Snatteri (N=1 061)	58 %	26 %	13 %	3 %	100 %	2 %
Olovlig körning (N=298)	43 %	31 %	19 %	7 %	100 %	1 %

*Brottsbalken

Analysen visar att rån har ett större förklaringsvärde som strategiskt brott bland unga i socialt utsatta områden, i den meningen att drygt var femte (22 procent) som är debutlagförd för rån återfinns bland

¹⁴ Antalet personer bosatta i socialt utsatta områden är för litet för att det ska gå att göra separata analyser av flickor och pojkar.

dem med nio eller fler lagföringar under uppföljningstiden. Motsvarande bland unga i andra områden är 15 procent. Brott mot allmän verksamhet innebär bland ungdomarna i stort sett uteslutande våld eller hot mot tjänsteman, övergrepp i rättssak och våldsamt motstånd. Det är främst övergrepp i rättssak som har samband med en stor andel som lagförs nio gånger eller fler (31 procent). Vad gäller stöld är det främst grov stöld som visar det sambandet (50 procent). Såväl övergrepp i rättssak som grov stöld är dock förhållandevis ovanliga brott.

Det är möjligt att upptäcktsrisken för vissa brott varierar mellan socialt utsatta områden och andra områden, beroende på hur polisen arbetar i områdena. Exempelvis är ringa narkotikabrott ett så kallat spanings- och ingripandebrott som i första hand upptäcks genom polisens insatser. En tidigare Bråstudie har visat att stadsdelsområden i Stockholm med lägre medelinkomst tenderar att ha en lägre andel unga som använder narkotika, och samtidigt en högre andel unga som misstänks för ringa narkotikabrott (Brå 2018d). Det har inte varit möjligt att ta hänsyn till eventuella skillnader i upptäcktsrisk i analysen i denna studie.

Strategiska brott bland 18–20-åringar

Inom ramen för studien har Brå även analyserat strategiska brott bland debutlagförda 18–20-åringar. Sammantaget visar analysen att det vanligaste huvudbrottet bland debutlagförda kvinnor är snatteri/ringa stöld och bland män ringa narkotikabrott. Totalt 2 procent av de debutlagförda 18–20-åringarna lagfördes nio gånger eller fler under uppföljningsperioden. Rån är det mest strategiska brottet bland män, och ringa narkotikabrott bland kvinnor. Resultaten redovisas i tabell 18–21 i bilaga 2.

Andelen högaktiva minskar inom de flesta brottstyper

I Brås senaste studie av strategiska brott (Brå 2011) gjordes inga separata analyser för flickor och pojkar. En delvis annan brottsindelning användes också. För att möjliggöra jämförelser mellan de båda studierna redovisas därför resultat från denna studie på samma sätt som i den föregående. I kolumnen längst till höger redovisas också resultaten från den föregående studien.

TABELL 10. Ungdomar 15–17 år som debutlagfördes 2010–2014, efter huvudbrottstyp i debutlagföringen och antal lagföringar under uppföljningsperioden 2010–2019, samt motsvarande uppgift för ungdomar med 9 eller fler lagföringar i studien från 2011.

Huvudbrott i debutlagföringen	1 lgf	2–3 lgf	4–8 lgf	9+ lgf	Totalt	Brå 2011 9+ lgf
Rån, inkl grovt (N=493)	24 %	33 %	29 %	15 %	100 %	18 %
Brott mot allmän verksamhet (BrB 17 kap) (N=780)	33 %	33 %	25 %	9 %	100 %	10 %
Tillgrepp av motorfordon (N=359)	33 %	35 %	25 %	7 %	100 %	17 %
Narkotikabrott (Nsl*) (N=4 293)	35 %	34 %	26 %	6 %	100 %	11 %
Bedrägeribrott (BrB 9 kap) (N=535)	50 %	29 %	16 %	5 %	100 %	5 %
Olaga hot, inkl grovt (N=624)	44 %	31 %	20 %	5 %	100 %	8 %
Stöld, inkl grovt (N=3 130)	49 %	28 %	18 %	5 %	100 %	9 %
Misshandel, inkl grov (N=3 956)	47 %	31 %	18 %	4 %	100 %	8 %
Skadegörelse, inkl grov (N=1 831)	53 %	29 %	15 %	3 %	100 %	4 %
Sexualbrott (BrB 6 kap) (N=350)	64 %	23 %	12 %	2 %	100 %	4 %
Ringa stöld (tidigare snatteri) (N=8 817)	70 %	21 %	8 %	1 %	100 %	2 %
Trafikbrott (Tb1**) (N=5 791)	68 %	23 %	8 %	1 %	100 %	3 %

*Narkotikastrafflag (1968:64)

**Lag (1951:649) om straff för vissa trafikbrott

Jämförelsen mellan de båda undersökningarna visar att andelen unga som lagförs nio gånger eller fler har minskat för samtliga brottstyper utom en. För tillgrepp av motorfordon är minskningen störst. I Brås första studie (Brå 2000) kom 33 procent av för motorfordonstillgrepp debutlagförda 15–17-åringar att lagföras nio gånger eller fler under uppföljningsperioden. I den andra studien (Brå 2011)

var motsvarande andel 17 procent och i denna studie är andelen 7 procent. Vad gäller sådana tillgrepp har det överlag skett en stadig minskning av brott sedan andra halvan av 1990-talet då ett EU-direktiv (95/56/EC) om elektroniskt stöldskydd i nytilverkad bilar trädde i kraft. I dag polisanmäls omkring 10 000 biltillgrepp per år, jämfört med omkring 65 000 per år i slutet av 1990-talet. I takt med att den svenska fordonsparken bytts ut har det alltså blivit mycket svårare att stjäla bilar utan att använda tekniskt avancerade hjälpmedel, varför ungdomar inte längre stjal bilar i någon större utsträckning.

Vad de minskande andelarna högaktiva betyder i sammanhanget kan inte avgöras med säkerhet. En tolkning är att högaktiva lagöverträdare i dag i större utsträckning är generalister, i den meningen att det är större spridning i vilket brott som utgör huvudbrott i deras debutlagföring. Såväl den registrerade som den självdeklarerade brottsligheten bland ungdomar har dock totalt sett minskat, i vart fall under 1990- och 2000-talen och en bit in på 2010-talet (Brå 2014, Brå 2017). Som beskrivits tidigare minskade också rättsväsendets kapacitet att lagföra personer under 2010-talet, vilket rimligtvis också påverkar jämförelsen. I vart fall innebär de minskande andelarna högaktiva att förklaringsvärdet i vilka brott som predicerar ett fortsatt högaktivt lagöverträdande minskar.

Andra brott än strategiska i debutlagföringen för majoriteten av de högaktiva

Nära en femtedel (18 procent) av alla pojkar som debutlagförs för rån lagfördes minst nio gånger under uppföljningstiden, men man bör ha i minnet att de flesta högaktiva lagöverträdare debutlagförs för andra brott än strategiska brott. De vanligaste brotten i debutlagföringen bland pojkar som är högaktiva lagöverträdare är ringa narkotikabrott (19 procent) och misshandel (14 procent). Motsvarande för rån är 6 procent. Detta hänger ihop med att ringa narkotikabrott och misshandel generellt är så mycket vanligare brott bland ungdomar än rån. Endast 8 respektive 7 procent av alla ungdomar som debutlagförs för ringa narkotikabrott och misshandel blir högaktiva lagöverträdare, men antalsmässigt gäller det betydligt fler personer än de 18 procent som debutlagförs för rån.

Rån var det mest strategiska brottet bland pojkar på 2010-talet, men det är ändå fler pojkar, av dem som är debutlagförda för rån, som inte lagfördes ytterligare under uppföljningsperioden, jämfört med antalet pojkar som är debutlagförda för rån och blir högaktiva lagöverträdare (se tabell 7, s. 32).

Högaktiva lagöverträdare använder i stor utsträckning narkotika

En särskild analys har gjorts för att beskriva de högaktivas lagförda brottslighet under uppföljningsperioden.¹⁵ Analysen har inte begränsats till lagföringarnas huvudbrott, utan omfattar samtliga enskilda brott som registrerats i varje lagföring, som mest 30 brott. Skälet till detta är att mycket av brottsligheten bland högaktiva lagöverträdare är av straffrättsligt mindre allvarlig karaktär, varför dess omfattning inte alltid är tydlig vid analyser av endast huvudbrott.

TABELL 11. Andel högaktiva flickor respektive pojkar som lagfördes för olika brottstyper under uppföljningsperioden 2010–2019.

	Flickor (N=671)	Pojkar (N=1 442)
Lag (1951:649) om straff för vissa trafikbrott	25 %	74 %
Narkotikastrafflag (1968:64)	73 %	96 %
Lag (1988:254) om förbud beträffande knivar och andra farliga föremål	11 %	55 %
Vapenlag (1996:67)	5 %	27 %
BrB 3 kap. Om brott mot liv och hälsa	40 %	62 %
BrB 4 kap. Om brott mot frihet och frid	23 %	51 %
BrB 5 kap. Om ärekränkning	<1 %	1 %
BrB 6 kap. Om sexualbrott	<1 %	5 %
BrB 7 kap. Om brott mot familj	<1 %	<1 %
BrB 8 kap. Om stöld, rån och andra tillgreppsbrott	77 %	85 %
BrB 9 kap. Om bedrägeri och annan oredlighet	14 %	35 %
BrB 10 kap. Om förskingring, annan trolöshet och mutbrott	2 %	17 %
BrB 11 kap. Om brott mot borgenärer m.m.	<1 %	0 %
BrB 12 kap. Om skadegörelsebrott	15 %	39 %
BrB 13 kap. Om allmänfarliga brott	2 %	2 %
BrB 14 kap. Om förfalskningsbrott	3 %	5 %
BrB 15 Kap. Om mened, falskt åtal och annan osann utsaga	8 %	6 %
BrB 16 kap. Om brott mot allmän ordning	2 %	3 %
BrB 17 kap. Om brott mot allmän verksamhet m.m.	26 %	49 %

¹⁵ För flickor definieras högaktiva lagöverträdare här som fyra eller fler lagföringar under uppföljningsperioden.

Ser man till vilken typ av brottslighet som högaktiva pojkar lagfördes för under uppföljningsperioden är det tydligt att majoriteten av dem brukar eller har brukat narkotika. I stort sett samtliga (96 procent) lagfördes under studieperioden för ringa narkotikabrott, och nära hälften lagfördes också för drograttfylleri (48 procent) eller narkotikabrott av normalgraden (45 procent). Det är också mycket vanligt att de lagfördes för olika typer av stöldbrott (85 procent) och våldsbrott (62 procent). En dryg tredjedel (36 procent) lagfördes för rån av normalgraden. Även om grövre brott förekommer (25 procent lagfördes för grov stöld och 16 procent för grov misshandel) är mindre allvarliga stöld- och våldsbrott vanligast. Nära tre fjärdedelar (72 procent) lagfördes för olovlig körning.

Högaktiva flickors lagförda brottslighet under uppföljningsperioden är likartad men med något lägre nivåer. Även de lagfördes främst för ringa narkotikabrott (69 procent), olika stöldbrott (62 procent) och våldsbrott (30 procent). Grövre stöld- och våldsbrott är ovanliga (4 procent lagfördes för grov stöld och 3 procent för grov misshandel).

En särskild analys av högaktiva i socialt utsatta områden, i och utanför storstad, visar att det rör sig om ungefär samma typer av brott, förutom att det är vanligare att lagföras för olovlig körning i utsatta områden i såväl storstäder som i övriga landet (75 respektive 76 procent), än i andra områden i såväl storstäder som i övriga landet (59 respektive 67 procent). Andra skillnader är att det är vanligare att lagföras för rån i utsatta områden i såväl storstäder som i övriga landet (42 respektive 29 procent), än i andra områden i såväl storstäder som i övriga landet (36 respektive 24 procent). Brott mot vapenlagen är vanligare i utsatta områden i storstäder och i övriga landet (26 respektive 33 procent), än i andra områden i storstäder och i övriga landet (20 respektive 19 procent). Samtidigt är brott mot knivlagen mindre vanligt i utsatta områden i storstäder och i övriga landet (37 respektive 44 procent), än i andra områden i storstäder och i övriga landet (46 respektive 52 procent).

För att se om upptäcktsrisk och polisiärt fokus skiljer sig mellan utsatta områden och övriga områden har jämförelser gjorts av hur många som lagförts för så kallade spanings- och ingripandebrott¹⁶. Oberoende av om de bor i ett socialt utsatt område eller inte har den absoluta majoriteten (alla utom sex personer) av högaktiva lagöverträdare lagförts minst en gång för ett spanings- och ingripandebrott. I genomsnitt har de också lagförts 9,2 gånger för sådana brott, oavsett om de bor i ett utsatt område eller inte. Jämförelser har också gjorts mellan storstadsområden och övriga landet utan att några skillnader har framträtt.

¹⁶ Här definierat som rattfylleri (inkl. grovt), drograttfylleri, olovlig körning, ringa narkotikabrott och snatteri.

Sammanfattande kommentar

Strategiska brott var ursprungligen tänkt som en indikator för socialtjänsten om vilka unga som riskerade en ogynnsam utveckling. I Brås första studie från 2000 var biltillgrepp det mest strategiska brottet, och en tredjedel av alla 15–17-åringar som debutlagfördes för biltillgrepp kom senare att tillhöra dem som stod för mer än hälften av den lagförda brottsligheten. I dag är i stället rån tillsammans med grov stöld det mest strategiska brottet bland pojkar, och våld eller hot mot tjänsteman bland flickor. En femtedel av ungdomarna som debutlagförs för sådana brott kommer att bli högaktiva lagöverträdare. Generellt visar Brås studie ett minskande förklaringsvärde för strategiska brott över tid. Majoriteten av högaktiva lagöverträdare är typiskt sett generella i sin brottslighet och de debutlagförs också i större utsträckning för andra brott än strategiska.

Vad som kommer att anses som strategiska brott i framtiden är svårt att förutse, inte minst eftersom tekniska möjligheter kan komma att förändra förutsättningarna för brottsbekämpningen och möjligheterna att begå olika brott. Tillkomsten av elektroniska startspärrar i bilar är ett exempel på detta.

Ser man till vilka brott högaktiva lagöverträdare lagfördes för under uppföljningsperioden är det tydligt att narkotika spelar en viktig roll. I stort sett samtliga högaktiva pojkar och majoriteten av högaktiva flickor lagfördes för ringa narkotikabrott. Förutom narkotikabrott var olika typer av stöldbrott och våldsbrott vanliga, liksom olika trafikbrott såsom olovlig körning.

Det finns också ett annat sätt att se på vad som är strategiskt att inrikta åtgärder mot: I stället för att peka ut enskilda brottstyper kan man beakta vid vilken ålder som barn börjar begå brott, liksom brottslighetens omfattning och karaktär. En sådan definition av strategiska brott är inte begränsad till brottsdebuter som sker under tonåren, utan öppnar upp för ett beaktande av en mera djupgående kriminell identitet, vilken kan utvecklas och bekräftas redan före tonåren. En sådan utveckling är enligt forskningen karaktäristisk för unga som fortsätter att begå brott även efter att vuxen ålder uppnåtts (t.ex. Andershed och Andershed 2019).

Uppföljning av 2011 års studie

Som redan beskrivits är den här studien en replikering av två tidigare studier av strategiska brott (Brå 2001 och Brå 2011). Här har de ungdomar som studerades 2011 följts upp igen för att se i vilken utsträckning de lagförts fler gånger efter den tidigare uppföljningsperioden. Studien omfattade alltså alla 15–17-åringar som lagfördes för första gången under 2001–2005 (studiepopulation 2). Det rörde sig om drygt 45 000 ungdomar, 70 procent pojkar och 30 procent flickor. De studerades under en uppföljningsperiod som sträckte sig till och med 2010. I denna studie har de följts upp i lagföringsregistret till och med 2018. Totalt genererade populationen nära 48 000 ytterligare lagföringar under den utökade uppföljningsperioden 2011–2018.

Den föregående studiens datamaterial har återskapats genom ett nytt uttag från Brås lagföringsdatabas. Databasen är en så kallad levande databas där ändringar förs in efterhand, varför den är under ständig förändring. Antalet personer i det återskapade materialet är detsamma som i den föregående studien. Däremot är inte antalet personer i de olika grupperna som är baserade på antal lagföringar exakt detsamma. Det förefaller som att antalet lagföringar överskattades något i den föregående studien, och när gruppindelningen replikeras blir antalet högaktiva lagöverträdare lägre. Vad detta beror på är inte möjligt att besvara.

TABELL 12. Kvinnor och män som debutlagfördes som 15–17-åringar 2001–2005, efter antal lagföringar under uppföljningsperioden 2001–2010 och ytterligare antal lagföringar under den utökade uppföljningsperioden 2010–2019.

	Inga ytterligare lagföringar 2011–2018	1 ytterligare lagföring 2011–2018	2–3 ytterligare lagföringar 2011–2018	4–8 ytterligare lagföringar 2011–2018	9+ ytterligare lagföringar 2011–2018
Kvinnor					
Engångslagöverträdare 2001–2010 (N=10 607)	94 %	4 %	1 %	< 1 %	0 %
Tillfälliga lagöverträdare 2001–2010 (N=2 568)	78 %	13 %	6 %	3 %	1 %
Återkommande lagöverträdare 2001–2010 (N=574)	41 %	17 %	20 %	15 %	7 %
Högaktiva lagöverträdare 2001–2010 (N=116)	17 %	10 %	20 %	24 %	29 %
Män					
Engångslagöverträdare 2001–2010 (N=14 730)	85 %	10 %	4 %	1 %	< 1 %
Tillfälliga lagöverträdare 2001–2010 (N=9 732)	63 %	19 %	12 %	5 %	1 %
Återkommande lagöverträdare 2001–2010 (N=5 606)	32 %	19 %	23 %	19 %	6 %
Högaktiva lagöverträdare 2001–2010 (N=1 710)	11 %	9 %	15 %	32 %	33 %

Som framgår av tabell 12 är gruppindelningen efter antal lagföringar 2001–2010 förhållandevis robust även under den utökade uppföljningsperioden. Majoriteten engångslagöverträdare 2001–2010 hade inga ytterligare lagföringar 2011–2018. Detta gäller för kvinnor i ännu större utsträckning än för män. Ju fler lagföringar under den utökade uppföljningsperioden i tabell 12, desto mindre är andelen personer bland engångslagöverträdarna. Bland högaktiva lagöverträdare är mönstret det motsatta: ju fler lagföringar, desto större andel bland högaktiva lagöverträdare. Här ska också påtalas att samma antal lagföringar under den ursprungliga uppföljningstiden har fått gälla för kvinnor och män, varför endast 116 kvinnor ingår i gruppen högaktiva.

Resultaten av uppföljningen är i samklang med annan forskning om ungdomsbrottslighet och det faktum att de flesta ungdomar lagförs vid något enstaka tillfälle. Endast en mycket liten grupp kommer att

lagförs många gånger, och bland dem är det vanligare med fortsatt brottslighet även i vuxen ålder. De ungdomar som i den förra studien (2001–2005) var 15–17 år hade blivit 28–34 år gamla (2018).

Främst personer som debutlagförs för rån lagförs sedan många gånger

Ser man till de strategiska brotten i den föregående studien, är det främst personer som debutlagfördes för rån som sedan lagfördes många gånger under den utökade studieperioden. Drygt tre av tio (31 procent) män som debutlagfördes 2001–2005 med rån (inkl. grovt) som huvudbrott lagfördes fyra eller fler gånger under perioden 2011–2018. För biltillgrepp är motsvarande andel 19 procent och för brott mot allmän verksamhet 21 procent. Bland kvinnor är rån och biltillgrepp så ovanliga att de inte redovisas i tabellen. Det är dock samma mönster bland kvinnor som bland män. Det ska också sägas att den föregående studien inte omfattade analyser uppdelade efter kön, varför resultaten i första hand gäller män.

TABELL 13. Kvinnor och män som debutlagfördes som 15–17-åringar 2001–2005, efter det strategiska brott som utgjorde huvudbrott i debutlagföringen och ytterligare antal lagföringar under den utökade uppföljningsperioden 2010–2019.

	Inga ytterligare lagföringar 2011–2018	1 ytterligare lagföring 2011–2018	2–3 ytterligare lagföringar 2011–2018	4–8 ytterligare lagföringar 2011–2018	9+ ytterligare lagföringar 2011–2018
Kvinnor					
Rån (inkl. grovt) (N = 29)	—	—	—	—	—
Biltillgrepp (N = 81)	—	—	—	—	—
Brott mot allmän verksamhet (N = 194)	71 %	16 %	6 %	5 %	3 %
Ej strategiskt brott (N = 13 561)	89 %	6 %	3 %	2 %	< 1 %
Män					
Rån (inkl. grovt) (N = 521)	38 %	19 %	12 %	18 %	12 %
Biltillgrepp (N = 1 243)	53 %	16 %	12 %	12 %	7 %
Brott mot allmän verksamhet (N = 544)	49 %	16 %	14 %	15 %	6 %
Ej strategiskt brott (N = 29 470)	66 %	15 %	10 %	7 %	3 %

Narkotikabrott och tillgreppsbrott vanliga under den utökade uppföljningsperioden

Vilka brott begick då personerna under den utökade uppföljningsperioden 2011–2018? Analysen har inte heller här begränsats till lagföringarnas huvudbrott, utan omfattar samtliga enskilda brott som registrerats i varje lagföring, som mest 30 brott. Tabell 16 och 17 i bilaga 2 visar andelen kvinnor respektive män som lagfördes för olika brott 2011–2018 efter antal lagföringar under perioden 2001–2010. Analysen visar att många högaktiva lagöverträdare från den förra studien lagfördes för brott mot narkotikastrafflagen och olika tillgreppsbrott under den utökade uppföljningsperioden 2011–2018. Detta gäller såväl bland kvinnor som bland män. Bland män är det också vanligt med trafikbrott, brott mot knivlagen och olika våldsbrott. Sådana återfinns även bland kvinnorna, men i tydligt lägre utsträckning. Även om grövre vålds- och egendomsbrott förekommer är det vanligast att det rör sig om mindre grova brott.

Stor överdödlighet bland högaktiva

En intressant grupp i sammanhanget är de drygt 200 personer som lagfördes nio gånger eller fler 2001–2010, och därefter inte någon ytterligare gång till och med 2018. Sammanlagt rör det sig om 183 män och 20 kvinnor. En kontroll visar att nära en tredjedel (32 procent) har avlidit. Den stora majoriteten (78 procent) avled före 2011 som är början på den utökade uppföljningsperioden.

Den narkotikarelaterade dödligheten i Sverige är mycket hög i ett europeiskt perspektiv (EMCDDA 2020). Denna studie visar tydligt att högaktiva lagöverträdare i stor utsträckning lagförs för missbruksrelaterad brottslighet. En jämförelse av dödligheten mellan grupperna av lagförda visar också att det är stora skillnader. Bland engångslagöverträdare 2001–2010 hade 1 procent avlidit till och med 2018. Bland högaktiva lagöverträdare är motsvarande andel 10 procent bland kvinnor och 11 procent bland män. Bland högaktiva rör det sig om totalt 199 avlidna personer. Den stora majoriteten av dem (95 procent) är män, och nära hälften (48 procent) var 15 år vid tiden för debutlagföringen. Som nämnts rör det sig om personer som 2018 skulle ha varit i åldern 28–34 år.

Den förväntade dödligheten i en normalpopulation i motsvarande ålder under samma tidsperiod är 1 procent bland män och 0,4 procent bland kvinnor.¹⁷ Det innebär en överdödlighet på 25 gånger för högaktiva kvinnor och 11 gånger för högaktiva män.

¹⁷ Enligt en beräkning gjord av SCB, avdelningen för befolkning och välfärd.

TABELL 14. Andel avlidna kvinnor och män (till och med 2018) efter antal lagföringar under den ursprungliga uppföljningsperioden 2001–2010.

	Andel avlidna	
	Kvinnor	Män
Engångslagöverträdare 2001–2010	1 %	1 %
Tillfälliga lagöverträdare 2001–2010	2 %	2 %
Återkommande lagöverträdare 2001–2010	5 %	5 %
Högaktiva lagöverträdare 2001–2010	10 %	11 %

Då överdödligheten bland de högaktiva är anmärkningsvärd har Brå begärt in uppgifter från Socialstyrelsens dödsorsaksregister för samtliga 199 avlidna för att få en bild av orsakerna.

TABELL 15. Registrerade dödsorsaker bland de 199 avlidna högaktiva lagöverträdarna

Dödsorsak	Antal	Andel
Narkotika- och läkemedelsförgiftningar	104	52 %
Själv mord	24	12 %
Dödligt våld	24	12 %
Sjukdomar	19	10 %
Trafikolyckor	15	8 %
Övrigt	8	4 %
Okänt	5	3 %
Totalt	199	100 %

Drygt hälften har avlidit av olika typer av förgiftningar/överdoser av narkotiska medel och hallucinogener, andra och icke specificerade droger, läkemedel och biologiska substanser.

Totalt 24 personer har begått självmord och lika många har fallit offer för dödligt våld. Vad gäller dödligt våld är den vanligaste våldsmetoden skjutvapen; 16 av de 24 personerna som fallit offer för dödligt våld har skjutits ihjäl, företrädesvis med ett enhandsvapen. Vid trafikolyckor var de avlidna förare i vissa fall och passagerare i andra fall, i såväl personbilar som motorcyklar. Exempel på övriga dödsorsaker är fallolyckor, drunkningsolyckor och förfrysningar.

Sammanfattande kommentar

Den särskilda uppföljningen av den föregående studiens population visar att den stora majoriteten av engångslagöverträdarna inte lagfördes fler gånger under den utökade uppföljningsperioden. Bland högaktiva var det dock vanligare att lagföras igen, och en tredjedel av de högaktiva männen och tre av tio högaktiva kvinnor lagfördes ytterligare nio eller fler gånger under den utökade uppföljningsperioden. Sett till vilket strategiskt brott personen debutlagfördes för under den ursprungliga uppföljningsperioden är det främst rån som har samband med många fler lagföringar under den utökade uppföljningsperioden.

Narkotikabrott och olika tillgreppsbrott är vanliga brott bland högaktiva under den utökade uppföljningsperioden, bland såväl kvinnor som män. Bland män är också trafikbrott vanliga, liksom brott mot knivlagen och olika våldsbrott.

Ett resultat av studien som sticker ut är den anmärkningsvärt stora överdödligheten bland högaktiva lagöverträdare (25 gånger högre bland unga kvinnor och 11 gånger högre bland unga män).

Uppgifterna om avlidna begärdes initialt in för att kontrollera för personer som inte hade möjlighet att återfalla i ny brottslighet och därigenom försvaga studieresultaten. Det visade sig dock att de högaktiva ändå hinner lagföras så många gånger att det inte påverkar resultaten, även om de avlider i mycket större utsträckning. Den höga dödligheten visar tydligt att livet för högaktiva lagöverträdare är långt ifrån ”det goda livet”, även om det kriminella livssammanhanget kan uppfattas som lockande bland vissa unga. I stället är det ett liv som är kantat av narkotikamissbruk och våld, och som i alltför många fall slutar för tidigt.

Att lämna ett kriminellt livssammanhang

I detta kapitel besvaras uppdragets tredje frågeställning: Vilka faktorer ökar möjligheterna för unga individer att lämna kriminella sammanhang, enligt forskningen på området? Redovisningen vilar på andras forskningsresultat och i synnerhet forskning inom ett område som kallas upphörandeforskning.

Som nämndes i rapportens inledningskapitel är upphörandeforskningen en mindre etablerad forskningstradition jämfört med den numera omfattande kvantitativa behandlingsforskningen om evidensbaserade åtgärder för att minska risken för brott och återfall bland unga. Det är också viktigt att påpeka att den kunskap som tagits fram inom upphörandeforskningen ska ses som ett komplement, och inte ett alternativ, till den traditionella behandlingsforskningen.

I Brås senaste rapport om strategiska brott (2011) presenterades en sammanfattning av forskningen om evidensbaserade åtgärder, och detta kapitel ska också inledas med en kort översikt över några av de centrala resultaten från denna forskning.

Behandlingsforskning

Behandlingsforskningen bygger på en lång tradition av främst kvantitativa studier med fokus på risk- och skyddsfaktorer för brottslighet och återfall i brott. Denna forskning har visat att det finns riskfaktorer och skyddsfaktorer för brottslighet och återfall som är kopplade till individen själv, till exempel neurofysiologiska variationer eller skillnader i problemlösningsförmågan, och också sådana som förknippas med olika sociala relationer och sammanhang såsom skolan, familjen, kamratkretsen och även närsamhället. Risk- och skyddsfaktorer på dessa områden är också av betydelse för upphörandeprocessen, vilket utvecklas längre fram i detta kapitel. Forskningen har även visat att de ungdomar som är mest brottsbelastade i regel har en hög ansamling av riskfaktorer för brott

(t.ex. Brå 2009, Joliffe m.fl. 2017). Generellt visar forskningen att ju fler riskfaktorer som individer uppvisar, och ju färre skyddsfaktorer, desto högre sannolikhet för brott (t.ex. Wikström och Butterworth 2006, Joliffe m.fl. 2017, Andershed och Andershed 2019).

Forskningen om behandling av unga lagöverträdare avser studier med fokus på olika typer av interventioners effekt på risken för brott eller återfall i brott. Denna forskning har nära kopplingar till rörelsen för evidensbaserad praktik (EBP), som ställer frågan ”what works?”, och besvarar den genom att utvärdera olika typer av insatser med hjälp av beprövade vetenskapliga metoder (t.ex. Lipsey 2020). Exempel på olika typer av interventioner som enligt den internationella forskningen minskar risken för återfall i brott bland ungdomar är kognitiv beteendeterapi (KBT) (Lipsey m.fl. 2007), mentorskap (Tolan m.fl. 2013), multisystemisk terapi (MST) och funktionell familjeterapi (FFT) (t.ex. Elliot m.fl. 2020). Samtidigt är forskningen inte alltid entydig om vilka insatser som fungerar. Det finns en nyligen publicerad systematisk utvärdering av effekten av olika öppenvårdsinsatser för att förebygga ungdomars återfall (SBU 2020), och i den menar forskarna att tillförlitligheten i det vetenskapliga underlaget är för låg för att man ska kunna dra slutsatsen att de studerade insatserna (bland annat mentorskap, FFT och MST) ger effekt på återfall i brott. Samtidigt menar forskarna att resultaten inte innebär att socialtjänsten och barn- och ungdomspsykiatri ska sluta använda vårdinsatser som upplevs fungera väl.¹⁸

Den dominerande modellen för bedömning och behandling av lagöverträdare, inklusive unga lagöverträdare, är den så kallade risk-behov-mottaglighetsmodellen (Wormith och Zidenberg 2018, se även Bonta och Andrews 2017). Det är också denna modell som lyfts i Socialstyrelsens kunskapsstöd för socialtjänstens arbete med barn och unga som begår brott (Socialstyrelsen 2020). Centralt för denna modell är att valet av insatser ska baseras på en bedömning av individens risknivå (riskprincipen), att insatser ska rikta in sig på förändringsbara problem som det kriminella beteendet är ett uttryck för (behovsprincipen), och att insatser ska matchas mot ungdomens inlärningsstil (mottaglighetsprincipen). Det finns en omfattande svensk analys av forskningsöversikter om olika insatserns effekter mot återfall i brott (Söderholm Carpelan m.fl. 2008). Den tyder på att insatser med en terapeutisk grundidé som syftar till att förändra beteenden och tänkesätt generellt är mer effektiva än påföljder eller insatser som saknar ett sådant innehåll samt att insatser som bygger

¹⁸ Forskarna menar vidare att den individuella vård- och genomförandeplanen blir särskilt viktig när det saknas vetenskapligt stöd för vilken insats som ska väljas. Bland annat är det viktigt med en kontinuerlig uppföljning och en beredskap för att byta till andra metoder om de aktuella insatserna inte ger önskat resultat (SBU 2020, s. 7).

på risk-behovs-mottaglighetsprincipen generellt sett är mer effektiva än insatser som inte gör det.

Upphörandeforskning

Till skillnad från behandlingsforskningen har forskningen om upphörande sitt ursprung i den så kallade livsförloppskriminologin. Inom detta forskningsområde studeras individens brottslighet under livets olika skeden (Skardhamar 2010). I upphörandeforskningens fokus på individens livsförlopp ingår begreppet ”identitet” som ett viktigt tema, och därmed även ”kriminell identitet”. I detta kapitel används uttrycket ”kriminell identitet” för att beskriva dels individer som identifierar sig med ett kriminellt livssammanhang, dels individer som av sin omgivning ses som representanter för ett kriminellt livssammanhang. Detta betyder inte att forskningen påstår att en individ är sin kriminella identitet, utan snarare att individen själv och/eller omgivningen *identifierar* individen som kriminell.

Individen kan identifiera sig själv mer eller mindre med en viss identitet genom att anamma och ge uttryck för färre eller fler av de beteenden, attityder och umgängen som hen förknippar med en viss identitet.¹⁹ Det gäller i synnerhet om inflytelserika personer i omgivningen identifierar individen på samma sätt, det vill säga bemöter personen som om hen vore så som de och hen föreställer sig. Individen kan till och med komma att se på sig själv som ”kriminell” – kanske i synnerhet om den identiteten upplevs ha högre social status än den tidigare.

Man kan alltså se identiteten som en pågående förhandling mellan individen och omgivningen. Upphörandeprocessen kan utifrån den följande kunskapssammanställningen ses som en intensiv period i den förhandlingen.

Vad betyder ”upphörande”?

Forskningen om upphörande skiljer sig från flera andra områden inom den kriminologiska forskningen, i den meningen att den inte studerar en särskild företeelse utan snarare dess frånvaro (Maruna 2001). Detta väcker flera frågor, bland annat: Hur många brott ska en person ha begått i ett tidigare skede av sitt liv innan det är rimligt att tala om att hen har ”slutat” att begå brott? Och hur länge ska man vänta innan man kan se frånvaron av brott som permanent?

¹⁹ Identitet i den här bemärkelsen kan ses som en generalisering av Giddens rollbegrepp, vilket avser förväntningar på en individs beteende i en viss social situation (2001). Ett i detta sammanhang näraliggande begrepp är ”personlighet”, vilket också brukar användas som en generell beskrivning av en individ oberoende av enskilda sociala situationer. Personlighetsbegreppet kommer emellertid inte att användas här eftersom det inte används i den forskning som sammanställts i denna rapport.

Tre teoretiska perspektiv

I kriminologisk forskning finns i huvudsak tre teoretiska perspektiv som, även om inte samtliga har haft upphörande som primärt fokus, ökat förståelsen av brottsligt beteende och även dess upphörande:

- ett individuellt perspektiv där bland annat individens ålder och mognad står i centrum
- ett socialt perspektiv där omgivningens inflytande på individen står i centrum
- ett socialpsykologiskt perspektiv där förhållandet mellan individens självbild och omgivningens bild av individen står i centrum.

Här ligger det socialpsykologiska perspektivet till grund för redovisningen. Det ger goda möjligheter till en övergripande redogörelse för hur de individuella och sociala omständigheter som studerats förhåller sig till varandra under upphörandeprocessen. Här dominerar varken individuella eller samhälleliga omständigheter, utan båda typerna betraktas som betydelsefulla eftersom de samspelar med varandra.

Tre typer av upphörande

Återfall i brott är en viktig del i förståelsen av upphörande eftersom återfall visar att en individ fortsätter att begå brott. Men upphörande handlar om mer än om eventuella återfall. Detta framgår nedan, i redovisningen av begreppen primärt, sekundärt och tertiärt upphörande. De visar att upphörande är något mer än bara frånvaron av brott, och de ger samtidigt en ram för att förstå *varför* och *hur* individer upphör att begå brott.

Primärt upphörande

En person kan upphöra att begå brott på grund av att hen inte längre har möjlighet att begå brott, till exempel för att hen är sjuk eller avtjänar ett fängelsestraff, för att hen har avlidit eller för att personen har fått en annan syn på brottsliga handlingar och sig själv. Ett upphörande, oavsett anledning och varaktighet, kallas här för *primärt upphörande* ("primary desistance") (Maruna m.fl. 2004, Villeneuve m.fl. 2019).

Sekundärt upphörande

En mera kvalificerad form av upphörande är *sekundärt upphörande* ("secondary desistance") (Villeneuve m.fl. 2019). Det innebär att individens självbild genomgår en förändring där synen på brott också förändras. Det betyder att individen gör en skillnad mellan vem "jag" var då och vem "jag" är nu. Individen kan i och med den

här förändringen se på sina tidigare handlingar, ta avstånd från dem (se dem som klandervärda) och ta ansvar för dem (inte lägga skulden på någon annan). Sekundärt upphörande är därmed en individuell process. Den karaktäriseras av att individen medvetet försöker förändra sitt beteendemönster. Individen är alltså mer eller mindre *motiverad* att förändra sitt beteende och *agerar* mer eller mindre effektivt för att inte begå ytterligare brott.

Tertiärt upphörande

Distinktionen mellan primärt och sekundärt upphörande har under senare år kompletterats med en tredje komponent: *tertiärt upphörande*. Det här begreppet definieras av McNeill (2016a, se även Villeneuve m.fl. 2019) som att individens omgivning bekräftar att en förändring har skett (individen bemöts av andra människor som en ”upphörare”, en ”icke-kriminell” eller ”som vem som helst”). Det tertiära upphörandet är därmed ett mer kvalificerat begrepp än de övriga i och med att det även inbegriper individens sociala omgivning.

De tre upphörandebegreppen namnger faser i upphörandeprocessen

De tre upphörandebegreppen kan sättas samman för att beskriva upphörande som en process snarare än ett tillstånd. Som process börjar upphörandet med ett avbrott i brottsligheten, som kan vara kort eller långt, avsiktligt eller oavsiktligt (primärt upphörande). I det andra steget sker en förändring som innebär att individen ser sig som en åtminstone delvis annan person än tidigare, och det kännetecknas av att individen inte längre vill begå ytterligare brott (sekundärt upphörande). I det tredje steget (tertiärt upphörande) bekräftas den nya icke-kriminella självbilden av utomstående som betraktar och bemöter individen som en person snarare än en ”kriminell” (Villman 2017).

I denna rapport kommer detta tredelade begrepp att användas för att sammanföra forskningsresultaten om upphörandeprocessen. Redovisningen har fokus på det sekundära och tertiära upphörandet. Skälet är att återfall i brott, eller frånvaron av återfall (vilket rymms inom det primära upphörandet), inte i sig självt belyser vilka faktorer som bidrar till respektive motverkar ungdomars förutsättningar att lämna ett kriminellt sammanhang. Det beror på att upphörande från brott är en process som inbegriper mer än bara en avsaknad av brottslighet, och som kännetecknas av kognitiva, emotionella och sociala förändringar. Som process rymmer upphörandebegreppet också möjligheten att återfall *kan komma att ske* som en väsentlig faktor i sig själv.

Detta betyder inte att primärt upphörande saknar betydelse. Det är snarare en förutsättning för sekundärt och tertiärt upphörande (Healy 2012, Villeneuve 2019), eftersom det är under den fasen som individen får det tankemässiga utrymmet att särskilja sig från den gamla självbilden och börja etablera en ny. Det här utrymmet har också benämnts som ett ”initialt tvivel” kring den egna livssituationen i det att individen kan ifrågasätta sitt livssammanhang genom att byta perspektiv (Decker m.fl. 2014, Villeneuve 2019). Det centrala i denna rapport är att öka förståelsen för upphörandeprocessen utifrån denna startpunkt, så att samhället kan sätta in åtgärder som underlättar upphörandet och undvika åtgärder som försvårar det.

Upphörande och avhopp

I forskningen talar man om både upphörande (”desistance”) och avhopp (”disengagement”). Upphörande handlar om huruvida en individ fortsätter att begå brott eller inte, medan avhopp gäller förhållandet mellan en individ och en grupp med vilken individen har begått brott, till exempel ett ”gäng” eller ett ”kriminellt nätverk”. Avhopp förknippas ofta med upphörande, men det är två skilda företeelser. En individ kan ha genomfört ett avhopp utan att upphöra med att begå brott.

Få och små skillnader mellan könen i den sammanställda litteraturen

Kunskapssammanställningen som gjorts i denna rapport visar att det finns få könsjämförande studier av upphörande. De könsjämförande resultat som framkommit pekar mot att upphörandeprocessen som sådan är densamma för flickor och pojkar (O’Neal m.fl. 2016, Tonks och Stephenson 2019, Walters 2019).²⁰ Däremot tyder litteraturen på att det finns grad- eller tyngdpunktsskillnader när det gäller enskilda risk- och skyddsfaktorer (t.ex. Roderman m.fl. 2016).

Syftet med Brås kunskapssammanställning har varit att redovisa vilka omständigheter som kan påverka upphörandeprocessen, och hur dessa omständigheter förhåller sig till varandra. Därför kommer könsmissiga skillnader att vara mindre framträdande i detta kapitel, jämfört med de två föregående resultatkapitlen.

²⁰ Dessa forskare redovisar icke-signifikanta skillnader mellan könen i bland annat rättsliga interventioner (inklusive kontakter med polis), familjeuppväxt, föräldraskap, kriminellt umgänge, skolgång och anställning. Se även SBU (2019).

Skillnaden mellan risk- och skyddsfaktorer samt begreppet ”omständighet”

Distinktionen mellan risk- och skyddsfaktorer kommer här att användas för att hänvisa till händelser och tillstånd som enligt forskningslitteraturen påverkar upphörande. En *riskfaktor* bidrar enligt forskningen till att skapa, upprätthålla eller öka brottsaktivitet, medan en *skyddsfaktor* bidrar till att eliminera, försvaga eller minska brottsaktivitet. Brå använder begreppen riskfaktor respektive skyddsfaktor för att hänvisa till resultat där enskilda faktorer har studerats empiriskt. Ett viktigt skäl för att använda dessa begrepp, även inom ramen för denna rapport om upphörande, är att de faktorer som påverkar sannolikheten för att någon ska inleda en brottsaktiv period många gånger även påverkar sannolikheten för att hen ska sluta begå brott.

I redovisningen av forskningsresultat om upphörande har Brå lyft redovisningen från enskilda resultat till en något mer generell nivå, genom att sammanföra risk- och skyddsfaktorer som är nära förknippade med varandra till kluster. I denna rapport benämns sådana kluster av faktorer som *omständigheter*. Det handlar om grupper av händelser eller tillstånd som är intimt förknippade med varandra, varav vissa försvårar och andra underlättar upphörande. Det finns också omständigheter som rymmer både risk- och skyddsfaktorer och därmed kan verka både försvårande och underlättande. Sådana omständigheter kallas här *dubbelsidiga* omständigheter. Ett exempel är skolgång. Exempel på en enkelsidig omständighet är missbruk, eftersom kunskapsammansättningen inte visat att missbruk har några skyddande effekter.

Dynamiska och statiska omständigheter och faktorer

Såväl omständigheter som risk- och skyddsfaktorer kan vara antingen dynamiska eller statiska. Dynamiska omständigheter och faktorer gäller händelser och tillstånd som är föränderliga och därmed kan påverkas av individen eller individens omgivning under upphörandet, medan statiska omständigheter och faktorer inte kan förändras. De statiska kan vara oföränderliga för att det gäller sådant som redan har skett. Det kan också handla om medfödda sårbarheter såsom inlärningssvårigheter eller en ökad risk för psykisk ohälsa.

Individuella och sociala omständigheter och faktorer

En annan viktig skillnad är att omständigheter och faktorer kan vara individuella och sociala. Individuella faktorer är sådana som i huvudsak utgår från individen, exempelvis genom medvetna eller omedvetna beslut. Sociala omständigheter och faktorer är sådana

som huvudsakligen utgår från andra individer eller förhållanden i individens omgivning.

Inför den följande resultatredovisningen

Resten av detta kapitel kommer att ägnas åt de resultat som framkommit i Brås kunskapssammanställning om upphörande. Redovisningen sker i två etapper. Först beskrivs de omständigheter (och underliggande faktorer) som huvudsakligen underlättar ett upphörande, och därefter de omständigheter som huvudsakligen försvårar ett upphörande.

Tillägget ”huvudsakligen” handlar om att vissa omständigheter rymmer både underlättande och försvårande faktorer och alltså är dubbelsidiga. Det innebär också att redogörelsen kan upplevas som något krävande eftersom vissa riskfaktorer nämns i avsnittet om huvudsakligen underlättande omständigheter, och omvänt, vissa skyddsfaktorer nämns i avsnittet om huvudsakligen försvårande omständigheter.

Omständigheter som kan underlätta ett upphörande

Stigande ålder

I en omfattande genomgång av litteraturen inom forskningsfältet ”criminal careers” redovisar Piquero (2011) allmänt vedertagna resultat som rör sambandet mellan ålder och kriminell aktivitet. Ett centralt resultat i Piqueros genomgång är att brottsdebuten kan ske i mycket låg ålder och att brottsligheten tenderar att accelerera snabbt upp till de övre tonåren för att sedan förändras i flera avseenden. Resultaten redovisas här i sin helhet för att konkretisera betydelsen av ålder i förhållande till kriminell aktivitet.

- Brottsdebuten sker vanligen i åldern 8–14 år och upphörandet sker vanligen i 20–29 års ålder.
- Brottssaktiviteten är som högst i åldern 15–19 år.
- En tidig brottsdebut talar normalt sett för en längre period av brottsaktivitet och ett större antal brott. En liten andel unga som begår brott, och som vanligen debuterar tidigt, står för en stor andel av den totala brottsligheten (de som Brå benämner *högaktiva lagöverträdare*).
- Upp till 20 års ålder tenderar brottsaktiva att begå brott tillsammans med andra. Därefter blir det vanligare att begå brott på egen hand.

- Upp till 20 års ålder uppger brottsaktiva flera olika motiv: spänning, underhållning för att hantera leda, känslomässiga skäl och nyttskäl såsom tillgång till pengar. Efter 20 års ålder blir nyttskäl alltmer dominerande.
- Upp till 20 års ålder tenderar brottsaktiva att begå allt fler olika typer av brott. Därefter brukar antalet brottstyper minska. Det sker alltså en diversifiering upp till 20 års ålder, och därefter en specialisering. Individer som begår våldsbrott har oftare en bredare repertoar än övriga.
- Olika typer av brott tenderar att begås för första gången vid olika åldrar, med en ökande allvarlighetsgrad. Exempelvis tenderar snatteri att föregå inbrott, och inbrott tenderar att föregå rån. Denna eskalering avtar vanligtvis runt 20 års ålder.

Den sista punkten ger en bakgrund och möjlig förklaring till varför Brå i denna och den närmast föregående rapporten (2011) har funnit att rån signalerar en längre och mer intensiv brottsaktivitet bland personer som debutlagfördes i åldern 15–17 år. Individer som redan eskalerat till rån i denna låga ålder kan alltså antingen ha debuterat i brott tidigare än andra (vilket också ofta sammanfaller med en längre och mer intensiv brottsaktivitet), alternativt ”utvecklats” snabbare än andra ungdomar i samma åldersgrupp genom att ha hunnit passera flera tankemässiga och känslomässiga trösklar för brott.

Andra skillnader som har kopplats till ålder är effekten av intervention och skillnader i olika interventioners effektivitet. Enligt Van der Put m.fl. (2011) ger interventioner till barn i undre tonåren större effekt än interventioner till barn i övre tonåren. Studien visar också att olika typer av interventioner är mer eller mindre effektiva beroende på barnets ålder. Fram till tonåren har uppväxtfamiljen störst inflytande över både riskfaktorer och skyddsfaktorer, varför familjeinriktade interventioner är mer lämpliga i unga år. I övergången till de tidiga tonåren utövar i stället kamratumgänget det starkaste inflytandet på individens utveckling (både riskfaktorer och skyddsfaktorer).

Psykologisk mognad

Termen ”psykologisk mognad” används här som en sammanfattande beteckning på flera individuella tanke- och beteendeförändringar som typiskt sett ackompanjerar en stigande biologisk ålder.

Den stigande ålderns betydelse för upphörande beror delvis på den psykologiska mognad som för de flesta följer den biologiska åldern. Den nära kopplingen mellan psykologisk mognad och kriminellt

beteende har bland annat belysts av Barry (2009). Brottsaktiviteten brukar avta kring och efter 20-årsåldern, ofta även utan interventioner (se Bovenkerk 2011), och Barry menar att det hänger samman med de möjligheter som unga har att gå in i vuxenrollen.

Under tonåren får de flesta unga mer ansvar och därmed fler möjligheter att visa sig alltmera självständiga. Ansvar är en form av tillit, och det innebär samtidigt att man ses som alltmer likvärdig andra vuxna i det konventionella samhället. Den stigande biologiska åldern innebär även att unga får plats i delar av samhället som tidigare varit stängda för dem, vilket också ställer dem inför nya situationer som innebär krav på omdöme och problemlösningsförmåga. Här ingår bland annat tillgång till alkohol, fysisk styrka motsvarande en vuxens, ett avslutande av skolgången som kan både öppna och stänga konventionella försörjningsvägar, partnerrelationer, föräldraskap och försörjningskrav. Även en konventionell anställning under den här tiden kan skapa förutsättningar för och krav på ett längre tidsperspektiv och mer ansvar utöver den egna personens omedelbara behov.

Den stigande biologiska åldern innebär också i de flesta fall en parallell kognitiv mognad (Resnick 2000), som inom forskningen har kopplats till en ökning av antalet skyddsfaktorer och en minskning av antalet riskfaktorer. Inom utvecklingspsykologin har man exempelvis visat att förmågan till konsekvenstänkande utvecklas med stigande ålder, liksom förmågan att förstå samband mellan orsaker och effekter (Steinberg m.fl. 2009, Sweeten m.fl. 2013, Gormally 2015, SOU 2018:85). Ju fler samband mellan handlingar och deras konsekvenser som individen kan bearbeta, desto bättre förutsättningar för att lösa problem har hen. Ett annat exempel på kognitiv mognad är att hjärnan blir mindre känslig för omedelbara positiva belöningar, vilket innebär att tidshorisonten utökas; individen tenderar alltså att väga in framtida konsekvenser i allt högre utsträckning (Van der Put m.fl. 2011). Samtidigt ökar förmågan att uppfatta och värdera risker, vilket typiskt sett minskar riskbenägenheten.

En tredje form av mognad kan sägas vara en erfarenhetsmässig mättnad som även den kan följa stigande ålder.

Davis m.fl. (2012) har i en kvalitativ studie med något äldre (i huvudsak) frihetsberövade män identifierat tre erfarenhetsmässiga faktorer som kan hjälpa till att förklara varför brottsaktiviteten tenderar att minska med stigande ålder:²¹ a) hög stress till följd av upprepade frihetsberövanden, b) ökat medvetande om den försämring av ens

²¹ I studien ingår individer 25–48 år. Samtidigt är relevansen av de faktorer som hänvisas till inte begränsade till individer som är äldre än 25 år.

förmågor och hälsa som stigande ålder ofta innebär, och c) konfrontationer med brottens konsekvenser som påverkar individen själv och dennes närstående och vänner (exempelvis i form av att familjemedlemmar eller individen själv utsätts för hot och våld).

Att om och om igen dömas och frihetsberövas orsakar stress, men kan också göra det svårt att planera framåt i tiden, vilket kan bli särskilt problematiskt om man har eller vill ha en partner och/eller barn, eller om man har tankar om ett framtida yrke (Harris m.fl. 2011). Längre frihetsberövanden kan därför förhindra eller skjuta upp typiska vuxenansvar (Davis m.fl. 2012).

Dessa händelser kan ackumuleras i en tilltagande ”trötthet”, där individen ser allt fler nackdelar med att fortsätta begå brott och har allt svårare att orka mentalt och/eller känslomässigt (Davis m.fl. 2012). I en studie av Forkby m.fl., som skrivits på uppdrag av Kriminalvården, omtalas den här förändringen i termer av utbrändhet (Forkby m.fl. 2019). Sammantaget kan faktorer som dessa göra att individen med tiden börjar ifrågasätta sitt kriminella livssammanhang, och i stället önska sig ett ”vanligt liv”.

Icke-kriminellt umgänge

Kriminellt umgänge är en riskfaktor för brottslighet. Forskning har också visat att frånvaron av kriminellt umgänge hänger samman med en lägre grad av brottslighet, men också att icke-kriminella umgängen tillför något ytterligare utöver att individen minskar eller avslutar sitt kriminella umgänge. Detta har lett till att icke-kriminellt umgänge betraktas som en skyddsfaktor (Shepherd m.fl. 2016, Amemiya m.fl. 2017).

Ett icke-kriminellt umgänge kan, utifrån den studerade forskningslitteraturen, delas in i tre undertyper:²²

- kamrater
- partnerskap och föräldraskap
- prosocialt deltagande.

Kamrater

I en intervjustudie av Amemiya m.fl. (2017) med unga som upphört respektive inte upphört begå brott redovisas flera skillnader bland de intervjuade. Den mest karaktäristiska skillnaden var att de som upphört begå brott talade om en förändring i sitt sätt att förhålla sig till sig själva och sitt livssammanhang – något som forskarna kallar

²² Det finns ytterligare exempel på icke-kriminella umgängen, men de tre som nämns här har en mer framträdande plats i den studerade litteraturen.

en psykologisk nyorientering ("psychological reorientation"). Den här nyorienteringen kan ses mot bakgrund av den psykologiska mognad som nämnts ovan, och åtföljdes även av andra skillnader såsom att avsiktligt förändra kamratumgänget och att sätta upp och arbeta mot tidsmässigt mer avlägsna mål.

Enligt Amemiya m.fl. är förändringar av kamratumgänget den vanligaste metoden som unga själva använder för att sluta begå brott. Samma studie visade också att unga lagöverträdare som aktivt försökte umgås med fler icke-kriminella jämnåriga uppgav att de begick färre brott än unga som inte försökte få till stånd en sådan förändring.

Det finns flera aspekter av ett icke-kriminellt umgänge som kan förklara varför det har betydelse för upphörandeprocessen. Även om en individ är starkt motiverad till att upphöra med brott kan det finnas omständigheter som försvårar det, och ju större del av individens liv som är förknippat med brott, desto större blir behovet av ett jämnårigt icke-kriminellt umgänge och föräldrar, men också ett utvidgat nätverk, som stöttar och motiverar till fortsatta ansträngningar (Munoz 2014, Tonks och Stephenson 2019). Det gäller inte minst vid misslyckanden eller återfall eller om det kriminella umgänget har ett negativt inflytande på individens prioriteringar och val (Davis m.fl. 2012).

Partnerskap och föräldraskap

Familjerelationer är ett komplext begrepp och forskningen har dels studerat den unges relationer till sina föräldrar, dels relationerna med en partner och egna barn. Här kommer resultat om partnerskap och eget föräldraskap att beskrivas, medan uppväxtrelaterade familjerelationer beskrivs i avsnitt längre fram (se *Svaga föräldrar resurser*).

Forskningen visar att partner kan spela en viktig roll så till vida att de stödjer och bekräftar en påbörjad upphörandeprocess (Rice 2015). Det råder emellertid delade meningar om huruvida en ny och god partnerrelation ger upphov till en upphörandeprocess (Sampson m.fl. 2006) eller om sådana relationer istället etableras i kraft av en redan påbörjad upphörandeprocess (Munoz 2014, Decker m.fl. 2014, Rice 2015, Skardhamar och Savolainen 2016).

Enligt den studerade litteraturen är den påvisade effekten av goda partnerrelationer (minskad eller avslutad brottslighet) ofta en följd av att individen, tack vare en redan påbörjad upphörandeprocess, har kunnat etablera denna goda partnerrelation. Forskningen tyder också på att denna relation i sin tur bidrar till att stödja den påbörjade upphörandeprocessen, bland annat genom att erbjuda en ny

och värdefull gemenskap men också genom att ställa nya krav på individen (Haffejee m.fl. 2013). I den mån individen värdesätter gemenskapen ökar alltså incitamentet för individen att acceptera de ansvarstaganden som relationen kräver.

Med stigande ålder ökar inte bara sannolikheten för att individen träffar en partner, utan också sannolikheten för att hen blir förälder tillsammans med partnern (se även avsnittet *Rutinförändrande händelser* längre fram i detta kapitel). Med föräldraskap tillkommer ytterligare krav på individen. Relationen med ett eget barn blir ett ytterligare prioriterat ansvarsområde och individen uppmanas, och kanske ibland tvingas, till ett längre tidsperspektiv i valet mellan olika livsalternativ (Bubolz 2014, Munoz 2014, Gormally 2015). Ett barn, liksom en god partnerrelation, kan också antas bidra till en ökad förmåga eller benägenhet att ta hänsyn till andra människor.

Prosocialt deltagande

Med prosocialt deltagande menas här delaktighet i samhällliga program eller verksamheter som bidrar på ett konstruktivt sätt till samhället, direkt eller indirekt. Exempel på prosociala verksamheter är skola, idrottsföreningar, religiösa samfund och hjälporganisationer.

Shepherd m.fl. (2016) har studerat vilken relativ betydelse sex skyddsfaktorer²³ har för återfall bland unga högriskindivider. Av dessa visade sig prosocialt deltagande ha det starkaste sambandet med upphörande. Forskarna konstaterar att prosocialt deltagande har så stor betydelse att det är osannolikt att någon kan upphöra med brottslighet enbart genom att avsluta sitt kriminella umgänge, utan att samtidigt ersätta det med ett prosocialt umgänge. Enligt Shepherd m.fl. går det inte att påvisa direkta kausala relationer mellan ett prosocialt deltagande och frånvaron av återfall, men prosocialt deltagandes betydelse för upphörande kan och bör ses i ljuset av personliga relationer med positiva förebilder som kan stödja och bekräfta de unga i deras upphörandeprocesser.

²³ De skyddsfaktorer som studerades var de sex omständigheter som ingår i SAVRY (Structured Assessment of Violence Risk in Youth): "pro-social involvement", "strong social support", "strong attachments and bonds", "positive attitude toward intervention and authority", "strong commitment to school", "resilient personality traits" (Shepherd m.fl. 2016). SAVRY är en vanligt förekommande risk- och behovsbedömningsmetod inom socialtjänsten, Statens institutionsstyrelse (SiS) och ungdomspsykiatrien enligt Statens beredning för medicinsk och social utvärdering (SBU) (se Socialstyrelsen 2020). Socialstyrelsen anger även i detta sammanhang att SBU:s forskningsöversikt inte funnit några könsmissiga skillnader i risk- och behovsbedömning gällande våld och kriminalitet bland unga (12–18 år).

Rutinförändrande händelser

I den forskning som ligger till grund för sammanställningen framkommer i huvudsak tre faktorer som förändrar kriminellt aktiva ungdomars vardagsliv eller rutiner på sätt som kan både initiera och underlätta en upphörandeprocess. Dessa faktorer är:

- anställning
- omvälvande händelser
- förflyttning²⁴.

De är inte nödvändigtvis ömsesidigt uteslutande, men här redovisas de var för sig.

I omständigheten rutinförändrande händelser ingår så kallade vändpunkter eller ”turning points”. Begreppet förknippas framför allt med livsförloppskriminologin (se bl.a. Elder 1985, Sampson och Laub 1990), inom vilken det ofta definieras som en mer eller mindre abrupt förändring i en individs livsförlopp så till vida att hen där efter upphörde begå brott (Carlsson 2011). Här ingår även så kallade ”hooks for change” (Giordano m.fl. 2002). I sådana ”förändringskrokar” inbegrips inte bara händelser i individens liv, utan också individens vilja att använda dem för att åstadkomma en förändring. Avsikten med begreppet ”hooks for change” har alltså varit att lägga mer vikt vid individens aktiva roll i förändringen i stället för att se individens förändring endast som en effekt av en händelse.

Anställning

Att en individ får en anställning innebär en rad positiva förändringar, exempelvis konventionella (lagliga) inkomster, nytt icke-kriminellt umgänge, vidareutbildning och nya vardagsrutiner (Sampson och Laub 2003, Decker m.fl. 2014). Sammantaget tenderar dessa förändringar att minska både behovet och betydelsen av det kriminella umgänget. En anställning ger också förutsättningar för individen att se sig själv som utövare av yrket ifråga snarare än som kriminell (Davis m.fl. 2012). Dessutom öppnar en anställning för en karriärväg som tidigare inte varit aktuell, vilket kan bidra till att individens motivation ökar och tidshorisonten utvidgas i form av nya målsättningar (Rowe och Soppitt 2014).

Det finns samtidigt resultat som pekar mot att betydelsen av en anställning påverkas av individens ålder. Uggen och Staff (2001) har redovisat resultat som visar att en anställning spelar en mindre roll för ungas upphörande och en större roll för vuxna individer.

²⁴ Förflyttning är ett tema i forskningen som innehåller flera aspekter av flyttande. I detta sammanhang avses huvudsakligen händelser där individen själv eller tillsammans med sina föräldrar flyttar till ett annat land, en annan stad eller ett annat bostadsområde.

Omvälvande händelser

Med ”omvälvande händelser” avses händelser som påverkar livet som helhet på ett överraskande sätt, ofta negativt. Exempel på negativt omvälvande händelser i litteraturen är frihetsberövanden, viktimisering, avståndstagande av nära vänner eller närstående och nära-döden-upplevelser (se bl.a. Corrado och Freedman 2011, Villeneuve m.fl. 2019). Att bli förälder kan vara en positivt omvälvande händelse, liksom att få en anställning.

Som nämnts tidigare inleds upphörandeprocessen med en ”paus” i det brottsliga beteendet. Omvälvande händelser ger upphov till ett avbrott i livsrutinerna, och individen får därigenom en möjlighet att ifrågasätta det liv som föregått avbrottet (Villeneuve m.fl. 2019). För att händelsen verkligen ska vara omvälvande bör det rimligen röra sig om nya rutiner. Ett frihetsberövande kan antas vara en omvälvande händelse för en individ som inte redan har tidigare erfarenheter av detta. För en individ som redan har frihetsberövats flera gånger är det däremot mer sannolikt att en sådan händelse ligger i linje med dennes ”rutiner”. Detta gäller även utsatthet för brott, vilket är tämligen vanligt bland personer som lever i en kriminell miljö. För att utsatthet för brott ska vara en omvälvande händelse behöver det vara en ny upplevelse, alternativt av en ovanligt allvarlig karaktär. En tänkbar situation här är en längre sjukhusvistelse.

En annan typ av omvälvande händelser är att förlora närstående eller vänner, eller att vara orolig för det. Ultimata krav från närstående eller vänner kan bidra till upphörande, om individen prioriterar denna gemenskap framför det kriminella umgänget (Munoz 2014, Rice 2015). Familjerelaterade omvälvande händelser kan också uppstå då föräldrar separerar eller att ett barn eller en ungdom får en annan vårdnadshavare (Corrado och Freedman 2011). En variation på temat förlust av närstående är chocker som kan utlösas av att individen blir, eller uppfattar sig bli, förrådd eller sviken av sitt kriminellt umgänge (Harris 2011, Bubolz 2014).

En fjärde typ av omvälvande händelser är nära döden-upplevelser. De kan också ge upphov till den paus och det initiala tvivlet som krävs för att kunna påbörja ett sekundärt upphörande (Corrado och Freedman 2011, Munoz 2014, Rice 2015). Sådana händelser kan uppstå i samband med att brott begås eller i uppgörelser med andra kriminella individer (Bubolz 2014). De kan också bero på överdoser av narkotika. Som framgick i det första kapitlet av denna rapport är narkotikabruk vanligt bland högaktiva lagöverträdare och överdoser är en relativt vanlig dödsorsak bland de högaktiva lagöverträdare som Brå har följt över en längre tid.

Förflyttning

Förflyttning är av intresse eftersom det är en händelse som kan förändra flera andra omständigheter, exempelvis umgänge, föräldraskap, skolgång och bostadsområde. Det är också en av de omständigheter som har en tydligt dubbelsidig karaktär. Förflyttning kan innebära en förändring av individens livssammanhang på så sätt att balansen mellan risk- och skyddsfaktorer störs. Det kan också innebära att balansen förändras till det bättre, så att det blir lättare att upphöra med brott. Förflyttning kan påverka individen olika beroende på varför man flyttar, vad man flyttar till, och på vilket sätt det sker. Flyttar man till något eller från något, och i vilken grad är det ett frivilligt och övervägt beslut?

Den studerade forskningslitteraturen har framför allt uppmärksammat att förflyttning kan vara ett sätt att undanröja försvårande omständigheter såsom ett kriminellt umgänge, tillgång till vapen och droger och behov av att skydda sig från konkreta hot (Corrado och Freedman 2011, Munoz 2014, Rice 2015).

Även om man kan få en individ att bryta med sitt kriminella umgänge genom att förflytta individen innebär det samtidigt också en ökad risk eftersom man samtidigt särskiljer individen från faktorer som kan underlätta upphörandet.

En förflyttning till ett nytt bostadsområde innebär bland annat en ny skola och nya lokala vuxna förebilder som kan erbjuda ett tryggare icke-kriminellt umgänge och nätverk samt begränsade kontakter med kriminella barndomskamrater. Om den unge flyttar från sin familj innebär det också begränsade kontakter med närstående. Med en minskad anknytning till skola, barndomskamrater och föräldrar ökar också benägenheten att skydda sig med hjälp av nya allianser på den nya platsen (se t.ex. Haynie och South 2005, Alltucker m.fl. 2006, Farrington m.fl. 2008, Corrado och Freedman 2011).

Huruvida förhållandet mellan underlättande och försvårande omständigheter är gynnsam behöver alltså bedömas utifrån den enskilda individens livssituation. Många som lämnar ett kriminellt umgänge behöver dock ersätta det med ett icke-kriminellt umgänge för att förflyttningen ska underlätta för en ung individ att upphöra med brottslighet (jmf Van der Put m.fl. 2011, Shepherd m.fl. 2016).

Guidning

Guidning är här en beteckning på en grupp faktorer med den gemensamma nämnaren att en aktör försöker påverka den unge att upphöra med att begå brott. Här ingår ledsagare, intervention och socialt stöd men eftersom intervention- och behandlingsforskning inte ingår i Brås forskningsmaterial redovisas det inte här.

Ledsagare

Termen ”ledsagare” används här som en beteckning på vuxna positiva förebilder i den unges liv. Exempel är lärare i skolan, socialarbetare, frivårdspersonal, idrottsledare, föräldrar, mentorer eller religiösa ledare. Ledsagare är alltså inte i första hand en grupp professioner med vissa gemensamma arbetsuppgifter, utan personer som kan vinna unga lagöverträdare tillit och därigenom fungera som en motvikt till negativa förebilder såsom äldre gängledare.

Positiva resultat om ledsagares betydelse har rapporterats av bland annat Walker m.fl. (2013), Decker m.fl. (2014), Munoz (2014), Rice m.fl. (2015). En av de studier som hänvisas till i litteraturmaterialet fann exempelvis att ett socialt stöd från, och anknytning till, pro-sociala vuxna var den enskilt viktigaste faktorn vid upphörande (Lodevijks m.fl. 2010).

En annan studie (Villeneuve 2019) har funnit att familjemedlemmars stödande roll förstärks om familjen och representanter för rättsväsendet samarbetar kring den unge under den ofta kaotiska period (jmf *rutinförändrande händelser*) som följer på ett rättsligt ingripande. Det samarbetet bör enligt Villeneuve fokusera på att identifiera den unges starka sidor och utveckla dessa i syfte att ge individen bättre chanser till självständighet utanför ett kriminellt livssammanhang.

Barry (2009) drar utifrån sina intervjustudier med unga män och kvinnor slutsatsen att ledsagare behöver a) lyssna på de unga, b) väcka motivation och c) ge bekräftelse på förändringar. Barry påpekar också att det behövs en tillitsfull relation för att en positiv förebild ska lyckas, vilket många gånger motverkas av den syn på myndigheter som finns bland unga med en kriminell identitet. Att tränga igenom misstron är därför avgörande för att den unge ska tillåta och acceptera ledsagning (se även Villeneuve 2019).

Misstron mot myndigheter gör bland annat att unga lagöverträdare tenderar att söka efter ledsagare med erfarenheter som liknar deras egna. I en intervjustudie med ungdomar och unga vuxna har Lenkens m.fl. (2019) ställt sig frågan vilka egenskaper som bidrar till att en ungdom med en kriminell identitet känner tilltro för en person utanför det kriminella livssammanhanget. Intervjupersonerna såg det som mer sannolikt att personer som delade en eller flera av

deras egna egenskaper eller erfarenheter, däribland en egen kriminell bakgrund, skulle lyssna på dem med intresse och omtanke. Liknande resultat har även rapporterats av Wexler m.fl. (2009), som konstaterat att förutsättningarna för en förtrolig relation ökar om de gemensamma egenskaperna är eller upplevs vara marginaliserade, såsom trosuppfattning, värderingar och attityder (Ghosh 2014). Sådana djupt liggande likheter, och som samtidigt innehåller ett inslag av utanförskap, ger alltså bättre förutsättningar för en ledsagarroll.

Avslutningsvis kan det förekomma könsskillnader i vilken typ av stöd från ledsagare som unga med en kriminell identitet svarar bäst på. Enligt Barry (2009) talar forskning för att emotionellt och relationellt stöd tenderar att vara mer effektivt för flickor och unga kvinnor, medan praktiskt stöd tenderar att vara mer effektivt bland pojkar och unga män (se även Roderman m.fl. 2016).

Socialt stöd

Socialt stöd har stor betydelse eftersom tertiärt upphörande består att andra bekräftar individens förändring. Det kan ske i form av en gemenskap som stöttar förändring och ger den unge möjligheten att bli sedd som den person hen vill vara. Det kan också ske i kontakter med det konventionella samhället, till exempel vid beslut om utbildningsplatser och praktikplatser (McNeill 2006, Barry 2009, Rice 2015).²⁵ Davis m.fl. (2012) har visat att individens egen motivation att förändras och socialt stöd till förändringen tenderar att förstärka varandra, och utan den ena skyddsfaktorn minskar också värdet av den andra.

Socialt stöd bedöms som särskilt viktigt när individen stöter på hinder i upphörandeprocessen som kan resultera i återfall (Maruna 2001, Davis m.fl. 2012). Vissa händelser kan medföra särskilt hög risk för avbrott i upphörandeprocessen, exempelvis återfall i missbruk och kontakter med det tidigare kriminella umgänget.

Tillgången till socialt stöd *i sig* är dock av mindre betydelse. Enligt litteraturen är det viktiga i stället kombinationen av att individen får socialt stöd från omgivningen och att den unga lagöverträdaren känner tillit till den stödjande parten. Därigenom ökar chanserna för att den unge accepterar det stöd som erbjuds. När detta har uppnåtts kan den unges motivation och det sociala stödet förstärka varandra och därigenom underlätta upphörandet (Barry 2009, Van der Put m.fl. 2011).

²⁵ Uppmuntran kan naturligtvis även komma från det kriminella umgänget, vilket av analoga skäl som ovan kan försvåra ett upphörande (Harris 2011). Sådan uppmuntran kan exempelvis bestå i bekräftelser av negativa attityder gentemot det omgivande samhället, tillgång till pengar, gemenskap, status och skydd.

Socialt stöd kan vara helt avgörande i början av upphörande-processen – när det primära upphörandet har uppstått och det initiala tvivlet har väckts. Som nämnts kan det handla om negativt omvälvande situationer såsom överdoser, svek eller utsatthet för våld, men de kan samtidigt erbjuda öppningar för förändring om ungdomen börjar tvivla på och ifrågasätta sin livssituation (se bl.a. Corrado och Freedman 2011, Villeneuve m.fl. 2019).

Rättsliga konsekvenser

Omständigheten rättsliga konsekvenser utgörs av två huvudsakliga faktorer: frihetsberövande och avskräckning.

Frihetsberövande främst en försvårande faktor

I den forskningslitteratur som gått igenom finns få resultat eller hänvisningar till resultat som pekar mot att frihetsberövande skulle underlätta upphörande, annat än genom att längre frihetsberövanden kan bidra till att hindra individens umgänge med sitt tidigare gäng (Bubolz 2014) och innebära en potentiellt omvälvande händelse. Samtidigt finns sedan länge en tanke om att det svenska rättssystemet ska både utfärda sanktioner mot och rehabilitera lagöverträdare. Då forskningen visar både underlättande och försvårande effekter av frihetsberövanden har denna omständighet placerats här, mellan huvudsakligen underlättande respektive försvårande omständigheter (se även figur 1 i kapitlet *Stödåtgärder i upphörande-processen*).

Utifrån en forskningsgenomgång diskuterar Devers (2011) olika omständigheters betydelse för upphörandeprocessen och däribland fängelsevistelser. Den negativa påverkan är i vissa delar indirekt eftersom fängelsevistelser eller andra längre frihetsberövanden påverkar omständigheter som i sin tur är av mer direkt betydelse för upphörandeprocessen. Tre omständigheter som enligt Devers har betydelse för upphörandeprocessen är stöd från familjen, en genomförd utbildning och ett stabilt arbete. Samtliga kan påverkas negativt genom ett längre frihetsberövande eller flera på varandra följande frihetsberövanden, i form av sluten ungdomsvård eller fängelse.

Frihetsberövandet gör det svårare för den unge att upprätthålla nära och stöttande relationer till familjen. Den naturliga överflyttningen från familj till kamrater under tonåren accelereras också av frihetsberövande, vilket av naturliga skäl kan innebära ett påtagligt kriminellt umgänge på anstalter (Dishion m.fl. 1996, Amemiya m.fl. 2016).

I den mån låsta institutioner erbjuder skolgång och yrkesutbildningar kan den negativa påverkan minskas. Samtidigt har dessa alternativa utbildningsplatser troligen inte samma förutsättningar

som konventionella utbildningsplatser utan restriktioner. En viktig skillnad är förekomsten av prosociala kamrater med erfarenhet av och motivation till att studera för att nå tidsmässigt avlägsna mål.

Här bör det samtidigt nämnas att den svenska kriminalvården erbjuder yrkesutbildningar som annars sannolikt inte skulle vara tillgängliga för många av de berörda individerna.

Avskräkning förutsätter riskmedvetande ...

En ytterligare aspekt av rättssystemets reaktion, utöver frihetsberövanden, är de ungas förväntningar på de rättsliga konsekvenser en brottslig handling kan få. Detta har studerats inom så kallad avskräkningsteori ("deterrence theory") som bygger på tanken att rädslan för straff ska avhålla människor från att begå brott. Denna avhållande effekt kan gälla befolkningen i stort, i form av en allmän avskräkning, eller enskilda individer, som avskräcks från att fortsätta begå brott i framtiden (individuell avskräkning) (Nagin m.fl. 2009, Pereboom 2020).

Huruvida rättssystemets reaktion kan avskräcka från brott har studerats under lång tid. I en större genomgång av forskningen om betydelsen av *strängare straff* fann Doob och Webster (2003) inget stöd för att detta har en avskräckande effekt (se även Paternoster 2010).

Däremot finns enligt forskningen stöd för att *vissheten om straff* kan ha en avskräckande effekt. Enligt Paternoster (2010) visar forskningen att människor påverkas av sin upplevelse av risken att "åka fast" för brott och att denna upplevelse i sin tur beror på vad samma typ av handling tidigare resulterat i. Det kan alltså vara avskräckande om en individ är säker på att handlingen kommer att få rättsliga konsekvenser (Paternoster 2010).

Båda dessa resultat exemplifieras av den nyare forskning som Brå har sammanställt om upphörande. Amemiya m.fl. (2017) har i intervjuer med unga lagöverträdare belyst deras förmåga att uppfatta och värdera risker. De individer som inte hade för avsikt att sluta begå brott uppfattade inte rättsliga konsekvenser som en anledning till att upphöra, medan de som uppgav att de hade upphört eller avsåg att upphöra uppfattade rättsliga konsekvenser som ett motiv för upphörandet. Resultaten tyder på att riskmedvetandet skiljer sig mellan olika lagöverträdare och att synen på rättsliga konsekvenser är en av anledningarna till dessa skillnader i riskmedvetande. Liknande resultat har rapporterats av Haffejee m.fl. (2013, se även Walters 2019b), som intervjuat collegeungdomar med varierande bakgrunder.

Wilson m.fl. (2017) har publicerat en studie som ger en inblick i varför risker hanteras olika. De konstaterar att dömda ungdomars värderingar av risk inte bara varierar med graden av impuls kontroll, utan också beroende på om närstående och kamrater begår brott och huruvida de grips eller inte. De ungdomar som var minst benägna att uppfatta och värdera risker i samband med brott var ungdomar som

- a) hade närstående och kamrater som begick brott
- b) inte grips
- c) uppvisade en låg grad av impuls kontroll.

... och närhet i tid

Ett ytterligare resultat knyter an till vad som tidigare nämnts om ungas utvecklade förmåga att beakta tidsmässigt avlägsna konsekvenser (se avsnittet *Psykologisk mognad*). I såväl den allmänna debatten som i forskningen talar man ibland om vikten av en tidsmässig närhet mellan en brottslig handling och det straff som är förknippat med brottet. Detta har ansetts särskilt viktigt vid ungdomsbrott, med hänvisning till att unga annars inte förmår associera straffet med handlingen och därmed inte upplever straffet som legitimt (Polismyndigheten 2019). Paternoster (2010) beskriver begränsningen i de rättsliga konsekvensernas förebyggande som att rättssystemets reaktioner ofta är så långsamma att vissa individer inte tar dessa konsekvenser i beaktande när de begår brott. Det torde gälla i synnerhet individer med en mer begränsad tidsorientering.

Sammanfattningsvis talar dessa resultat för att rättsliga konsekvensers avskräckande effekt påverkas av den enskilda ungdomens förmåga eller benägenhet att uppfatta och värdera risk. Resultaten visar också att den unges sätt att uppfatta och värdera risk påverkas av både psykologiska och umgängesrelaterade faktorer.

Individens föreställningar om straff kan vidare spela olika roller vid olika typer av brott. Brott som förutsätter ett visst mått av planering (exempelvis vissa former av bedrägerier) ger individen det tidsmässiga och känslomässiga utrymmet att betänka rättsliga konsekvenser av sitt handlande och vidta åtgärder för att undvika upptäckt, medan brott som är omedelbara och impulsstyrda inte innehåller den paus som gör det möjligt att tänka över de rättsliga konsekvenserna (exempelvis vissa typer av misshandel). Man kan också anta att sådana narkotikabrott som motiveras av ett beroende inte påverkas av rationella överväganden om rättsliga konsekvenser i samma utsträckning som andra brott.

Omständigheter som kan försvåra ett upphörande

Svaga föräldraresurser

Faktorer som är nära förknippade den unges föräldrar och uppväxt bildar tillsammans en viktig omständighet i Brås kunskapssammanställning. En anledning är att den rymmer en rad såväl underlättande som försvårande faktorer. Föräldraresurser har ändå placerats bland de försvårande omständigheterna eftersom den sammanställda forskningen huvudsakligen har studerat olika typer av resursbrister hos föräldrar och mera sällan deras konstruktiva roll i samband med ett upphörande.

Brås sammanställning visar att det finns flera försvårande faktorer som relaterar till uppväxten och brister i stöttning från familjen: flertaliga uppbrott (till exempel i form av fosterhemsplaceringar), bristande föräldrauppsikt, avsaknad av föräldrar eller andra vårdgivare, konfliktfylld familjesituation, låg anknytningsgrad till föräldrar, missbruk hos föräldrar, bristfällig kommunikation inom familjen, kränkande och/eller kriminellt belastad pappa och kriminellt aktiva syskon (se bl.a. Klein och Maxson 2006, Yessine och Bonta 2009, Corrado och Freedman 2011, O'Brien m.fl. 2013, Tonks och Stephenson 2019).

Som tidigare nämnts har Van der Put m.fl. (2011) visat att barnets föräldrar spelar störst roll upp till 12 års ålder, som både riskfaktorer och skyddsfaktorer. Därefter avtar föräldrarnas relativa inverkan till förmån för andra omständigheter (kamratumgänge, tankemönster och skolgång). Annan forskning om föräldrarelaterade faktorer som försvårar upphörande har lagts fram av Bevilacqua m.fl. (2011). Deras studie av unga med kriminell belastning utvecklar Moffits (1993) ursprungliga ålders- och beteendekategorier,²⁶ och de kom fram till att det var en kombination av genetiska sårbarheter och föräldrarelaterade faktorer under uppväxten som karaktäriserade individer i den grupp som debuterade med beteendestörningar i barndomen och fortsatte begå brott långt in i vuxen ålder ("early onset persistent"). Författarna menar att den här kombinationen av genetiska sårbarheter och brister i olika föräldraresurser försvårar det upphörande som omvänt karaktäriserar de grupper vars beteendestörningar respektive kriminella beteende upphör före tonåren

²⁶ Ungdomarna delades in i grupper, beroende på när beteendestörningarna först observerades respektive om de upphörde eller inte och, om de upphörde, när detta skedde. Grupperna var: a) barndomsbegränsat beteende ("child limited"), b) tidig debut ("early onset"), c) tidig debut persistent beteende ("early onset persistent"), d) tonårsbegränsat beteende ("adolescence limited") och e) tonårsdebut ("adolescent onset"). Se Bevilacqua m.fl. (2011).

(”childhood limited”) eller i övergången från tonåren till vuxenhet (”adolescence limited”).

Corrado och Freedman (2011) har gjort en forskningsgenomgång om typiska vägar in i persistent kriminalitet, och menar att de som debuterar i tonåren skiljer sig från de som debuterar tidigare. Tonårsdebutanternas kriminalitet kan oftare kopplas till negativa livshändelser i tonåren, medan barndomsdebutanternas beteendestörningar oftare kan knytas till neurologiska sårbarheter i kombination med föräldrarelaterade riskfaktorer och/eller omvälvande händelser.

Forskningslitteraturen tyder alltså på att unga med en kombination av neurologiska sårbarheter (exempelvis kognitiva och känslomässiga variationer till följd av missbruk eller psykisk ohälsa hos föräldrar) och negativa föräldrarelaterade erfarenheter under sin uppväxt tenderar att etablera en icke-konventionell, och i detta sammanhang kriminell, identitet oftare och tidigare än individer som debuterar i brott under tonåren (Brå 2009).

En studie av Vere van Koppen (2013) har visat att vanliga vägar in i ett mera organiserat kriminellt livssammanhang inte bara går via barndomsvänner utan även via familjemedlemmar. Studien visade också att majoriteten av de kriminella grupperingar som studerades innehöll flera familjereationer. En viktig anledning uppges vara den höga graden av lojalitet som sådana relationer erbjuder.

Sett utifrån ett upphörandeperspektiv innebär detta särskilda svårigheter, eftersom det är underförstått att många unga i sådana livssammanhang växt upp med familjeband till personer som försörjer sig genom brott, och att ett konventionellt livssammanhang därför är mer avlägset och diffust (se även Rice 2015). Resultaten pekar därför mot att det i sådana fall ofta saknas reella förutsättningar för ett icke-kriminellt närståendeumgänge och icke-kriminellt kamratumgänge under dessa individers mest formbara år. Detta kan i förlängningen innebära brister i föräldrastöd vid tiden för ett eventuellt upphörande.

Flera av de familjerelaterade faktorerna är dubbelsidiga

Flera av de familjerelaterade riskfaktorerna som nämndes i avsnittets inledning är dubbelsidiga; kommunikation, anknytning och föräldrauppsikt kan ha både försvärande och underlättande effekter på kriminalitet och därmed även på dess upphörande. Det betyder att dessa faktorer också kan ses som skyddsfaktorer i form av föräldrar resurser som underlättar ett upphörande.

I en forskningsgenomgång som gjorts av Walker m.fl. (2013) om faktorer som påverkar upphörande från våldsbrott konstateras att

de faktorer som starkast kunde knytas till upphörande var god föräldrakontroll, låg grad av stress hos föräldrarna och en god bostadssituation (exempelvis i form av stadigvarande, trygghet och frånvaro av trångboddhet) (Stouthamer-Loeber m.fl. 2008).

Haffejee m.fl. (2013) konkretiserar innebörden av god föräldrakontroll och låg stress i en intervjustudie med unga vuxna om deras kriminalitet och vad som påverkat dem till att antingen upphöra med att begå brott eller fortsätta att begå brott. Intervjupersonerna upplevde att föräldrarnas fostran fortfarande spelade en viktig roll för deras val och utveckling. De unga vuxna som upphört med brott beskrev betydelsefulla inslag i sin uppfostran: Det handlade inte bara om värme, stabilitet och konsekvenser, utan också om återkommande implicita och explicita lektioner i skillnaden mellan rätt och fel. Författarna menar vidare att övergången från att bo hemma till att flytta hemifrån underlättades i de fall de unga vuxna hade tydliga regler hemifrån att falla tillbaka på när nya umgängen ställde krav på beslut som kunde leda till negativa konsekvenser.

I litteraturen anges också att föräldrar kan spela en viktig roll som ledsagare under upphörandeprocessen genom att vara närvarande och erbjuda ett sammanhang som är meningsfullt och stödjande för den unge, i synnerhet vid motgångar eller återfall (Munoz 2014, Rice 2015).

Minoritetsskap

Brås litteraturmaterial innehåller bara två studier om ett direkt förhållande mellan minoritetsskap och upphörande, och de indikerar att sätten på vilka upphörande sker inte påverkas av etnicitet.

Rocque m.fl. (2019) har visat att etnicitet inte påverkar sannolikheten för upphörande i form av skillnader i psykosocial mognad (som har påvisats inverka på upphörandeprocessen) och Walters (2019a) har visat att sambandet mellan identitetsutveckling och upphörande inte påverkas av etnicitet.

Däremot finns det studier som visar att olika former av minoritetsskap, även etniska, påverkar andra omständigheter och framför allt omständigheter som ökar sannolikheten för att unga fortsätter att begå brott. Av denna anledning beskrivs här på en mer övergripande nivå hur minoritetsskap kan samspela med andra omständigheter.

I forskningsmaterialet finns studier som berör minoriteter, även om de inte haft minoriteter som sitt huvudsakliga fokus. I detta sammanhang är det främst etniska minoritetsskap som förekommer, och deras betydelse för den unges förutsättningar gäller främst språk och erfarenheter (av exempelvis myndigheter). Båda dessa faktorer kan försvåra skolgången och minska möjligheterna att orientera sig i och

interagera med samhällets olika administrativa system och normer (Bertrand 2013, Bersani m.fl. 2014).

Ett etniskt minoritetsskap tenderar också innebära att unga med utlandsfödda föräldrar har vuxit upp i de bostadsområden som varit tillgängliga för personer med begränsade sociala eller ekonomiska tillgångar. I den mån personer är hänvisade till vissa bostadsområden, på grund av socioekonomiska resursbrister, tenderar sådana bostadsområden att förknippas med problemansamling och att inte anses ingå i det ”normala” eller konventionella samhället (Chung and Steinberg 2006, Grunwald 2010, Brå 2018c).

En annan näraliggande faktor är att se sig själv som tillhörande en minoritet eller utanför de olika gemenskaper som ingår i och bygger upp det konventionella samhället, liksom att känna sig utpekad som negativt avvikande (Bertrand m.fl. 2013). För mycket unga individer kan man också anta att identitetsutvecklingen påverkas av vad omgivningen bekräftar och inte bekräftar (Erikson 1980, Adams och Marshall 1996).

Ett minoritetsskap kan också föra med sig otrygghet som utgår från samhället, till exempel i form av mobbning, misshandel och diskriminering i skola, sluten ungdomsvård, fängelser och arbetsliv. Denna otrygghet förstärker eller bekräftar skillnaden mellan att tillhöra en minoritet och en majoritet – och där minoritetsgruppen utgör den utpekade och utsatta parten (se t.ex. Brå 2019).

Utanförskapet kan alltså vara både självupplevt och samhälleligt bekräftat, så ett upphörande innebär mer än att bara sluta begå brott. Det innebär inte bara att lämna ett kriminellt livssammanhang som gett dessa ungdomar tillgång till försörjning, trygghet och gemenskap. De behöver också hitta sina livsalternativ inom ramen för det majoritetssamhälle som de redan tidigt har uppfattat sig inte tillhöra och som de har få ingångar till och begränsade positiva erfarenheter av.

Upphörande kan därför vara än svårare för unga med en eller flera minoritetsidentiteter. I de följande avsnitten beskrivs flera försvårande omständigheter, med ytterligare exempel på minoritetsskap. Det handlar exempelvis om att uppfatta sig själv och/eller uppfattas av andra som ”obegåvad”, ”fattig”, ”kriminell”, ”sjuk” eller ”missbrukare”.

Icke-konventionell skolgång

Kunskapssammanställningen visar att skolgången rymmer både riskfaktorer och skyddsfaktorer. I likhet med avsnittet om föräldrar resurser inleds därför även detta avsnitt med riskfaktorer, eftersom det är de försvårande faktorerna som bidragit till den kriminella

livssituationen. Det är också i termer av en mindre lyckosam skolgång som forskningen huvudsakligen ser skolan.

En icke-konventionell eller problematisk skolgång är ett konkret exempel på hur historiska riskfaktorer kan fortsätta att inverka på individens nuvarande livssituation. En oavslutad skolgång kan göra det svårare för individen att försörja sig och etablera en konventionell identitet (vilken för många är knuten till ett yrke), och det gäller även en skolgång som är kantad av frånvaro och särskilda åtgärder eller som avslutats med låga betyg. Hög skolfrånvaro och dåliga skolprestationer är vanligare bland personer med kriminell belastning, och än vanligare bland unga som debutlagförts för strategiska brott (Brå 2011). En problematisk skolgång kan också göra det svårare att upphöra med en kriminell livssituation, eftersom det begränsar den unges kapacitet att etablera sig som vuxen i ett konventionellt livssammanhang genom att bidra till sin egen försörjning (Rice 2015).

En problematisk skolgång kan också utgöra en riskfaktor genom att den unge blir mer benägen att umgås med jämnåriga som har en negativ inställning till skolan och den auktoritet som skolan utgör (Hemphill m.fl. 2006, Henry och Huizinga 2007). Den unge som söker sig till ett sådant umgänge, eller tillåter sig bli involverad i ett sådant umgänge, kan så att säga bortse från ansvaret för sina problem i skolan genom att anamma icke-konventionella eller anti-auktoritära attityder (Corrado och Freedman 2011). I de fall skolproblemen beror på inlärningssvårigheter (Sundheim och Voellere 2004) kan ett umgänge med lägre krav på skolprestationer antas innebära minskad stress och därmed upplevas som positivt.

En begränsad närvaro eller lågt engagemang i skolan, kombinerat med ett kriminellt umgänge, bidrar i sin tur till färre kontaktytor med framtidsorienterade skolkamrater och prosociala vuxna och ledsagare (Pyrooz 2014), vilket tenderar att minska försvaret mot icke-konventionella och anti-auktoritära attityder inom ett kriminellt umgänge (Moffit 2013).

En kritisk period under skolgången kan vara övergången från mellanstadiet till högstadiet. Där ökar kraven på prestationer och eget ansvar samtidigt som många byter skola och därmed utsätts för en relativt stor social förändring. Samtidigt är många unga känsliga för påverkan från kamratumgänget vid denna ålder (Van der Put 2011), och kanske i synnerhet unga pojkar som uppvisar aggressivitet och trots (Bevilacqua m.fl. 2018).

Skolgång som ”förändringskrok”

Goda skolprestationer och motivation att lyckas under skolgången framstår enligt Brås kunskapsammansättning som viktiga skyddsfaktorer, i första hand genom att de medverkar till ett undvikande av en kriminell livssituation (se bl.a. Decker m.fl. 2014, Haffejee m.fl. 2013, Shepherd m.fl. 2016). Goda skolresultat ger en bred väg in i det konventionella samhället genom arbete, försörjning, kunskaper och umgänge. Skolan ger också, som nämnts ovan, kontakter med jämnåriga och vuxna vars inflytande ökar chanserna att prestera i skolan, inte minst genom att stärka den unges tilltro till sin egen förmåga att utvecklas och prestera.

Shepherd m.fl. (2016) har jämfört unga som upphört och unga som fortsatt begå brott, och funnit att de som upphört med brott haft stor hjälp av att lita på auktoriteter och acceptera deras hjälp. Därför kan upphörandeprocessen underlättas om ungdomen fortsätter eller återupptar skolgången, och har lärare som hen känner tillit för.

Ekonomisk resurssvaghet och utsatt bostadsområde

Att växa upp i en resurssvag familj och i ett utsatt område är förknippade med varandra eftersom en familjs ekonomiska resurser i hög grad avgör var man har råd att bo. Både resurssvaghet och utsatta bostadsområden är också omständigheter som kan påverka andra omständigheter på ett negativt sätt.

Forskningen har konsekvent påvisat samband mellan kriminalitet och resurssvaghet, och inte minst ekonomisk resurssvaghet (t.ex. Gottfredson och Hirschi 1990). I Brås forskningsmaterial är det mindre vanligt med studier om dessa omständigheter i förhållande till upphörande, och de förekommer i stället huvudsakligen som bakgrund och förklaringar till de kriminella livssammanhang som upphörandet ska ersätta.

Ekonomisk resurssvaghet och uppväxt i utsatta bostadsområden har därför främst en indirekt påverkan. Uppväxt inom resurssvaga områden tenderar att bidra till problemgravitation²⁷ eller problemackumulation där flera riskfaktorer kan ge upphov till och förstärka varandra. Det gäller exempelvis missbruk, hög stressnivå hos föräldrar, svaga skolprestationer, begränsad eller aggressiv problemlösningsförmåga och upplevda behov av att liera sig med jämnåriga för ökad fysisk och ekonomisk trygghet (se bl.a. Corrado och

²⁷ Här menas att problem kan bidra till att skapa ytterligare problem, vilket kan innebära att den unge utsätts för allt fler riskfaktorer samtidigt som de tillgängliga skyddsfaktorerna blir allt färre. Se Stattin och Magnusson (1996), Bergman och Magnusson (1997).

Freedman 2011, O'Brien m.fl. 2013, Amemiya m.fl. 2017, Socialstyrelsen 2020).

Kunskapssammanställningen visar att en uppväxt i ekonomisk resursvågheit och utsatt bostadsområde kan underlätta upphörande på ett enda sätt: genom att ge en ökad *motivation* att förändra sitt livssammanhang (Rowe och Soppitt 2014).

Kriminellt umgänge och viktisering

Ett icke-konventionellt kamratumgänge kan vara ett relativt lockande alternativ för unga vars föräldrar har begränsade resurser att utöva ett konstruktivt föräldraskap, som inte medverkar i prosociala verksamheter i skolan och på fritiden och som växer upp i bostadsområden med påtagliga inslag av missbruk, tillgång till vapen och etablerade gäng. Det umgänget kan erbjuda trygghet, gemenskap och försörjning för unga som inte ser ett konventionellt livssammanhang framför sig (se t.ex. Klein och Maxson 2006, Harris 2011, Carson m.fl. 2013, Shepherd m.fl. 2016).

Men umgänget i gäng tenderar samtidigt att förstärka utanförskapet genom negativ påverkan på antisociala tankemönster och beteenden och orsaka ytterligare förluster av kontaktytor med ledsagare, icke-kriminella jämnåriga och prosociala vuxna. Ett kriminellt umgänge kan därför ytterligare försvåra ett upphörande (se bl.a. Davis m.fl. 2013, O'Brien 2012, Amemiya m.fl. 2017). Det blir ännu svårare om den unge får status i och självrespekt genom gänget (Harris 2011, Munoz 2014).

Barns umgänge har olika betydelser i olika åldrar, oberoende av eventuella medfödda sårbarheter, föräldrarnas resurser och övriga erfarenheter i barnets närmiljö. Som tidigare nämnts har kamratumgänget en särskilt stark inverkan på den unges tankar och beteenden i inledningen av tonåren (Van der Put 2011, Sweeten m.fl. 2013). Resultat har pekat mot att kamratumgängets påverkan till och med kan vara starkare än individens egen värdering av risker och negativa konsekvenser (Albert m.fl. 2013).

Gängmedlemskap är för många en tillfällig ”lösning” men mer personligt för andra

Anknytningen till ett gäng är ofta en tillfällig ersättning för det som den unge upplever sig sakna, och den påverkas av i vilken grad umgänget levererar detta och även i vilken grad det genererar negativa konsekvenser. Enligt en amerikansk forskningsgenomgång av Carson m.fl. (2013) varar anknytningen för en majoritet av ungdomar i mindre än ett år. Här framkom även att anknytningen till gäng oftare är kortare bland flickor än bland pojkar.

Skälen för att avsluta umgänget med ett kriminellt gäng förefaller skilja sig något mellan den majoritet som uppfattar sig som löst anknutna till gänget och den minoritet som ser sig tillhöra gängets kärna. Enligt Carson m.fl. var den huvudsakliga skillnaden mellan grupperna att kärnmedlemmarnas avhopp oftast motiverades med en psykologisk nyorientering medan löst anknutna medlemmar oftast uppgav utsatthet för våldsbrott. Anknytning till nya och icke-kriminella vänner uppgavs också vara en större anledning till avhopp bland kärnmedlemmar än bland löst anknutna.²⁸ Det framkom även att personlig förändring var vanligare bland flickor än bland pojkar och att utsatthet för våld mer sällan var ett motiv för flickor att hoppa av (Carson m.fl. 2013).

Våld tenderar att utgöra en gräns för vad löst anknutna uppger sig kunna acceptera, men för den mindre andel som är starkt anknutna till gänget är det alltså snarare en personlig omvärdering som sätter gränsen. Gemensamt för dessa två typer är emellertid att det kriminella umgänget förr eller senare leder till en upplevelse av att det inte är så här man vill leva eller vara.

Innebörden av denna personliga förändring beskrivs närmare i kapitlet *Vad händer under upphörandeprocessen?*.

Viktimisering förknippat med kriminellt umgänge

Viktimisering i samband med kriminellt umgänge rymmer mer än utsatthet för våldsbrott. Forskningen visar också på andra former av utsatthet: att bevittna våld, att vänner utsätts för våld, att svikas av andra gängmedlemmar, att stå i fokus för polisiära insatser och att bli frihetsberövad (se t.ex. Bubolz 2014, Decker 2014, Rice 2015).

En annan typ av utsatthet är tidigare viktimisering, det vill säga en utsatthet som vissa växer upp med och som den unges föräldrar är ansvariga för. Forskning har visat att barn som växer upp med upprepat och oförutsägbart våld oftare är överkänsliga mot hot och därför tenderar att feltolka andras beteenden. Det kan medföra en ökad aggressivitet och impulsivitet, och en ökad känslighet för kränkningar (se bl.a. Perry 1997, Côté m.fl. 2006, Benzies m.fl. 2009).

Utsatthet för brott och övergrepp från föräldrar eller andra barn och ungdomar kan i kombination med andra riskfaktorer bidra till att unga söker sig till kriminella umgängen (se bl.a. Klein och Maxson 2006, Bertrand m.fl. 2013, Munoz 2014). Umgänget i ett kriminellt gäng innebär samtidigt en fortsatt exponering mot våld och som

²⁸ Detta kan i någon mån bero på att mera löst anknutna medlemmar i högre grad har ett konventionellt eller icke-kriminellt umgänge parallellt med gänganknytningen, medan detta sannolikt är något mindre vanligt bland kärnmedlemmar.

efterhand kan bidra till, eller vara orsaken till, att man så småningom hoppar av gänget. Utsatthet för våld och övergrepp är alltså en drivande kraft för många, om än i olika riktningar i olika skeden av livet.

Ohälsa och missbruk

Flera av de omständigheter som har beskrivits i detta kapitel för med sig reaktioner och sårbarheter. Som exempel på reaktioner och sårbarheter kan nämnas känslomässiga och beteendemässiga konsekvenser som en aggressiv och/eller oförutsägbar omgivning kan ha. Reaktioner och sårbarheter kan också uppstå som följd av föräldrars psykiska ohälsa, bristande uppfostringsförmåga eller missbruk. I Brås närmast föregående rapport framkom att förekomsten av framförallt kognitiva funktionsvariationer var högre bland ungdomar som dömts för strategiska brott jämfört med jämnåriga som dömts för andra brott (Brå 2011).

Här kommer två riskfaktorer att beskrivas något mera utförligt: misstro och ensamhet.

Två viktiga sårbarheter: ensamhet och misstro

Två sårbarheter som konstaterats försvåra upphörandeprocessen i Brås kunskapssammanställning är ensamhet (se bl.a. Lenkens m.fl. 2019, Walters 2019a) och misstro (se bl.a. Harris m.fl. 2011, O'Brien 2013, Munoz 2014). Både ensamhet och misstro är kopplade till flera omständigheter och deras inbördes samspel: familje- och föräldrelationer, minoritetsskap som nämnts ovan, men också skolgång (såsom negativa erfarenheter och svaga prestationer), kriminellt umgänge (som en icke-konventionell lösning på otrygghet och ett sätt att få gemenskap och uppskattning), tankemönster (icke- eller antikonventionella attityder och tankemönster) och aktörsskap (förmågan att påverka och förändra sin livssituation).

Ensamhet motsvaras i kunskapssammanställningen av att sakna skyddsfaktorer såsom en känsla av samhörighet, tillgång till socialt stöd, föräldrauppsikt, kommunikation med föräldrar, familjeanknytning och prosociala ledsagare. *Misstro* är en mera komplex sårbarhet som hänvisar till ett samspel mellan riskfaktorer såsom svag självkänsla, dåligt självförtroende och misstro mot myndigheter och andra auktoriteter.

Maruna (2001) sammanfattar innebörden av dessa två sårbarheter med uttrycket ”doomed to deviance”. Individens tar sin negativa självbild som bevis på att förändring inte är möjlig, och individens tillit till myndigheter eller andra auktoriteter kan hjälpa till är

begränsad eller obefintlig. I en sådan situation löper den unge en förhöjd risk för en ogynnsam utveckling.

Missbruk kan binda samman och accelerera andra riskfaktorer

Missbruk av alkohol och narkotika spelar en viktig roll i upphörandet, både enligt Brås kunskapssammanställning i denna rapport och inom forskningen om brott i stort. Det framgår också i det första resultatkapitlet i denna rapport (se *Strategiska brott på 2010-talet*). Forskningsfältet som berör sambanden mellan brott och olika former av missbruk är mycket omfattande och här kommer redogörelsen att koncentreras till att endast kortfattat nämna sätt på vilka missbruk kan påverka upphörandeprocessen.

Utsatthet för brott inom ett kriminellt umgänge kan ge upphov till oro, stress, rädsla och trauman som över tid kan orsaka psykiska och fysiska reaktioner och yttra sig i självmedicinerande drogmissbruk. Det gäller även för våld, övergrepp och omsorgssvikt under uppväxten (Farrington m.fl. 2008). Drogmissbruk som konsekvens kan antas vara mera vanligt förekommande bland personer som av olika anledningar inte litar på sjukvården eller andra stödinstitutioner (Corrado och Freedman 2011). Sådan självmedicinering kan i sin tur orsaka ytterligare psykiska och fysiska reaktioner.

Missbruk av narkotika kan också vara ett sätt att förhöja nervsystemets annars alltför låga aktivitetstillstånd ("arousal levels") och därmed bidra till ytterligare brottslighet. Narkotika och alkohol kan även fungera som ett sätt att "klara av" att begå vissa brott som unga i kriminella livssammanhang kan påverkas eller tvingas till av äldre individer, liksom orsaka oplanerade brott (se bl.a. Corrado och Freedman 2011, Davis m.fl. 2012, Villman 2017, Bevilacqua m.fl. 2018).

Särskilt försvårande psykiska och neurologiska sårbarheter

Ohälsa har en påtaglig och mångfacetterad inverkan på valet av umgänge och på brottsaktivitet – inte bara psykisk ohälsa utan även neurologiska sårbarheter och beteende- och personlighetsstörningar. I den sammanställda litteraturen omtalas särskilt kombinationen av medfödda neurologiska sårbarheter och omsorgssvikt som en förklaring till att vissa individer tidigt uppvisar problembeteenden. Det kan också förklara varför vissa individer har svårare än andra att upphöra med beteenden som senare i livet är straffbara (Mick m.fl. 2002, Sundheim och Voellere 2004, Corrado och Freedman 2011).

Det varierar vilka begrepp som används, men huvuddelen av resultaten som kopplats till tidig, långvarig och allvarlig brottslighet

förefaller avse någon form av utagerande beteende (se ICD-10: F91), däribland typerna a) beteendestörning med aggressivitet och bristande social anpassning, och b) trotssyndrom (Corrado och Freedman 2011, O'Brien 2013, Amemiya m.fl. 2017, Bevilacqua m.fl. 2018).

Sett utifrån upphörandeprocessen verkar det rimligt att de ungdomar som möter särskilda svårigheter är de som har påverkats av riskfaktorer sedan mycket låg ålder. Det kriminella livssammanhanget kan för dessa ungdomar därför vara rotat i mycket långvariga tanke- och beteendemönster – i synnerhet aggressivitet och misstro mot vuxna och myndighetspersoner. Den här kombinationen är särskilt problematisk eftersom det inte bara försvårar ett upphörande för den unge utan också gör det svårare för närstående och prosociala aktörer att ”nä fram” med stöd.

Det följande kapitlet kommer att redogöra för tre omständigheter som tillsammans rymmer den unges förhållningssätt till sin livssituation efter att ett upphörande har inletts: *tankemönster*, *aktörsskap* och *motivation*.

Vad händer under upphörandeprocessen?

I detta kapitel kommer de tre avslutande omständigheterna att beskrivas närmare: *tankemönster*, *motivation* och *aktörsskap*. Tillsammans rymmer de en ”kamp” som pågår inom den unge, mellan det kriminella och det konventionella livssammanhanget. Under upphörandeprocessen tycks nämligen den unge befinna sig mitt emellan två liv, utan att identifiera sig helt och hållet med något av dem.

Tankemönster

Med tankemönster menas föreställningar och attityder som direkt eller indirekt gör det lättare eller svårare att upphöra begå brott. De tankemönster som aktualiseras i samband med upphörande präglas av att individen väger olika behov och prioriteringar mot varandra, samtidigt som hen också styrs av olika behov och prioriteringar (Villeneuve m.fl. 2019). Att upphöra med brottslighet kan ses som ett livsval eftersom det inbegriper en rad olika förändringar. Medan den nuvarande livssituationen är välbekant är det konventionella alternativet framtida obekant och osäkert, inte minst på grund av tidigare misslyckanden och erfarenheter av det konventionella samhället. Inom forskningslitteraturen använder man ofta distinktionen mellan ”pushes and pulls” – pådrivande och lockande omständigheter – för att beskriva den unges situation under upphörandet (Roman 2017, Tonks och Stephenson 2019).

Pådrivande omständigheter är händelser eller tillstånd som individen uppfattar som negativa i sitt nuvarande livssammanhang och som därför underlättar ett upphörande. *Lockande* omständigheter är händelser eller tillstånd som individen uppfattar som positiva alternativ till den nuvarande livssituationen.

I de tre närmast följande avsnitten lyfts fyra tankemönster fram från litteraturen. Två av dessa tankemönster är negativa eller försvårande för upphörandeprocessen och två är positiva eller bidragande till

upphörandeprocessen. De två försvårande tankemönstren kallas *misstro* och *negativ självtillit*. De två underlättande kallas *hopp* och *accepterande av ansvar*.

Två försvårande tankemönster

Misstro och negativ självtillit

Misstro och negativ självtillit är två teman i litteraturen som är nära förbundna med varandra och redovisas därför tillsammans. Medan misstro här kommer att användas i betydelsen att den unge saknar tilltro till konventionella auktoriteter, kommer negativ självtillit att användas för den misstro den unge känner gentemot sig själv och sina möjligheter inom ramen för ett konventionellt livssammanhang.

Den negativa självtilliten kan tillskrivas en rad olika förhållanden inom eller utanför individen. Faktorer som ofta nämns är exempelvis misslyckanden under skolgången, neurologiska sårbarheter, missbruk, fattigdom och utanförskap. Den negativa självbilden, som tidigare nämnts, har av Maruna (2001) kallats att se sig själv som dömd till att avvika ("doomed to deviance"). Individen uppfattar sig som misslyckad och upplever, baserat på tidigare erfarenheter, att hen kommer att fortsätta misslyckas i det konventionella samhället (Shepherd m.fl. 2016).

Den negativa självtilliten kan öka det upplevda behovet av att "klara sig själv" utanför det konventionella livssammanhanget. För många innebär detta att söka en alternativ gemenskap och en alternativ försörjning på vägen in i vuxenlivet (Agnew 2001, Amemiya m.fl. 2017, Kolind m.fl. 2017).

På grund av karaktären hos den kriminella gemenskapen och dess försörjningsform ökar samtidigt det upplevda behovet av att skydda sig, både mot konkurrerande kriminella och mot det konventionella samhället och polisen (se bl.a. Howell och Egley 2005, Thornberry m.fl. 2003, Rice 2015, Lenkens m.fl. 2019). I ett så trängt eller utsatt livssammanhang tenderar man därför att värdera lojalitet inom den egna gruppen eller gänget i syfte att försäkra sig om fortsatt skydd och försörjning (Kolind m.fl. 2017, Tonks och Stephenson 2019). Det i sin tur leder till att den unga införlivar attityder som både binder samman individerna och legitimerar den alternativa försörjningen, och därigenom förstärker och bekräftar en kriminell identitet (Klein och Maxson 2006, O'Brien m.fl. 2013, Fox 2013).

Kombinationen av negativ självtillit och misstro mot konventionella auktoriteter kan leda till att ungdomen inte bara tar avstånd från ett konventionellt livssammanhang utan också till att den unge förlorar möjligheten att utveckla en konventionell problemlösningsförmåga

i prosociala deltaganden och i kontakt med konventionella ledsagare (Kools 1999, Shepherd m.fl. 2016, Lenkens m.fl. 2019).

Svårigheterna att hävda sig i ett konventionellt livssammanhang, och behovet av att ”klara sig själv” – och senare hävda sig i ett kriminellt livssammanhang – kan bidra till den ”överartikulerade maskulinitet” som ofta påträffas inom kriminella gäng (Forkby m.fl. 2021).

Två underlättande tankemönster

Hopp

Hopp spelar en viktig roll som alternativ till misstro och negativ självtillit (Iselin m.fl. 2012, Munoz 2014, Amemiya m.fl. 2017, Villman 2017). I sig självt, utan sammanhang, är det en självklarhet, eftersom hopp en är positiv känsla och misstro mot andra och sig själv är negativa känslor. Ifråga om upphörande kan betydelsen av hopp utvecklas genom att lyfta fram vissa förutsättningar för att en individ ska kunna genomföra ett sekundärt upphörande:

- a) Individen upplever sitt kriminella livssammanhang som övervägande negativt.
- b) Individen har förmågan att tänka i ett längre tidsperspektiv.
- c) Individen kan föreställa sig själv i ett konventionellt livssammanhang och upplever det som önskvärt.
- d) Individen tror att hen kan uppnå ett icke-kriminellt livssammanhang.

Såvida inte den unge tror en förändring till det bättre är möjligt är det alltså osannolikt att en förändring kommer att ske, än mindre att en eventuell förändring kommer att bestå. Att känna hopp i en upphörandeprocess tycks kräva att samtliga dessa villkor är uppfyllda. Medan vissa har svårt att tänka i ett längre tidsperspektiv, andra inte ser ett konventionellt livssammanhang som önskvärt har ytterligare andra svårt att se ett sådant mål som realistiskt utifrån sina egna förutsättningar.

Av litteraturen framgår emellertid att bland dem som har en föreställning om sig själva i ett konventionellt livssammanhang är de lockande omständigheterna i huvudsak desamma: ett arbete, en tillfredsställande fritidssysselsättning och goda relationer till anhöriga och närstående (Barry 2009, Kolind 2017, Villman 2017).

Accepterande av ansvar

Att acceptera ansvar kan utifrån litteraturen handla om två olika saker. Det kan dels gälla att ta ansvar för att något ska uppnås, till exempel inom ramen för den egna föräldrarollen eller som anställd, dels gälla att ta ansvar för sina egna handlingar (i synnerhet handlingar som har fått negativa konsekvenser). I litteraturen kallas detta tankemönster ibland för konsekvenstänkande, ibland moralisk mognad och ibland moget eller vuxet tänkande. Här sammanförs dessa olika begrepp under rubriken *accepterande av ansvar*.

Att ta ansvar för det man har gjort förutsätter åtminstone två förändringar i den unges tänkande. För det första behöver hen inse att det fanns alternativa handlingsätt – att hen hade kunnat hitta en annan lösning på det problem som den brottsliga handlingen var ett svar på. För det andra behöver hen känna skuld, skam eller ånger för sitt handlingsval (Davis m.fl. 2012).

Kort sagt betyder detta att man tar ansvar genom att säga till sig själv och andra att man gjorde fel. Och genom att göra det uttrycker man en ovilja mot att identifiera sig med sitt agerande. Det här sättet att tänka om sig själv och sina handlingar innebär samtidigt att man inte längre tänker helt och hållet inom ramen för den tidigare identiteten. Förmågan att acceptera det tillbakablickande ansvaret är därför nära förknippat med att inleda ett sekundärt upphörande.

Att ta ansvar för det som ska uppnås handlar ytterst om att skapa sig ett konventionellt livssammanhang. Den här framåtblickande formen av ansvarstagande förutsätter därför en förmåga att sätta upp och arbeta mot tidsmässigt avlägsna mål.

Söka något positivt eller att undvika något negativt?

En del ungdomar hamnar i ett kriminellt livssammanhang på grund av sociala omständigheter, men det finns andra skäl till att unga söker sig till och stannar i kriminella livssammanhang, och kanske även agerar drivande i dem. Här ses de försvårande tankemönstren i litteraturen mot bakgrund av brister i empatisk förmåga och ett dominerande lust- eller spänningssökande beteende som förklaras av utvecklingspsykologi snarare än sociala erfarenheter (Sundheim och Voellere 2004, Corrado och Freedman 2011, Van der Put m.fl. 2011).

Den här skillnaden återkopplar till en tidigare nämnd kvalitativ studie om risktagande beteenden och upphörande bland unga frihetsberövade (Amemiya m.fl. 2017). Forskarna fann här att de individer som avsåg att upphöra begå brott hade två olika motiv till det. Den ena gruppen ungdomar talade om en personlig förändring, om att ha upptäckt nya sidor hos sig själva, att vilja göra gott eller

att lyckas inom ramen för det konventionella samhället. Den andra gruppen ungdomar hänvisade till negativa konsekvenser av att begå brott, exempelvis att bli frihetsberövade och att göra föräldrar eller andra vårdnadshavare upprörda.

Ungdomarna i den första gruppen motiverar alltså upphörandet med att de söker efter något (jmf *lockande faktorer*), medan ungdomarna i den andra vill undvika något som de upplever som obehagligt eller på annat sätt negativt (jmf *pådrivande faktorer*).

Dessa två motiv för upphörande, sökande och undvikande, kan också sättas i relation med ett annat tema som framkommit i kunskaps-sammanställningen. Här återkommer nämligen tre förmågor som karaktäriserar ett ”moget” eller ”vuxet” tänkande: 1) lösa problem på ett konventionellt (lagligt) sätt, 2) värdera handlingars konsekvenser utifrån ett längre tidsperspektiv, och 3) väga in hur ens handlingar påverkar andra människor (se bl.a. Van der Put 2011, Davis 2012, Amemiya m.fl. 2017, Walters 2019a).

Det krävs ett moget tänkande för att föreställa sig ett positivt alternativ till den aktuella och kriminella livssituationen, medan det inte är nödvändigt för att någon ska vilja undvika negativa konsekvenser av situationen.

Dessa två tankesätt har betydelse för upphörandeprocessen eftersom den som söker efter ett positivt alternativ har påbörjat ett sekundärt upphörande. Att undvika negativa konsekvenser stannar dock vid ett primärt upphörande.

Aktörsskap och motivation

Aktörsskap är den kapacitet som en individ har att utöva avsiktlig påverkan (se Wikström 2012). Inom ramen för upphörande beskriver begreppet den unges kapacitet att avsiktligt lämna ett kriminellt livssammanhang (sekundärt upphörande). Kapaciteten är delvis en funktion av individens resurser, och därför ingår även omgivningen i den unges kapacitet – inte minst i form av närstående eller sociala aktörer som tror på den unges förmåga och är beredda att hjälpa i mera praktisk mening eller stötta på något annat sätt. Den unges aktörsskap är därför nära knutet till det tertiära upphörandet i form av socialt stöd.

Den unges avsikter att förändra sin situation kan påverkas negativt av en rad olika faktorer. Det kan, som nämnts tidigare, handla om behovet av att vara lojal, om rädsla för att straffas av gänget eller om vanans makt (Harris m.fl. 2011) och om brist på alternativ i form av utbildning och försörjning (Rice 2015). Ytterligare en faktor är om den unge är beredd att lita på och acceptera hjälp från omgivningen,

vilket kan spela särskilt stor roll för unga vars livssituation domineras av försvårande omständigheter. Ungdomar som inte litar på representanter för det konventionella samhället stänger, som tidigare nämnts, ut sig själva från det problemlösningstöd som en prosocial omgivning kan erbjuda (Kools 1999, Samuels och Pryce 2008, Lenkens m.fl. 2019).

Den unges livssituation kan även inkludera skyddsfaktorer som kan användas för att hitta en fast utgångspunkt, och med dess hjälp övervinna riskfaktorer. I bästa fall har individen egna resurser i form av exempelvis en bostad och genomförd utbildning eller kontakter för att hitta en försörjning. Men unga vars livsomständigheter dominerats av riskfaktorer, och som saknar resurser, kan behöva hjälp från samhälleliga ledsagare (Amemiya m.fl. 2017, Villeneuve m.fl. 2019).

Aktörsskap behöver motivation

Vare sig de egna eller de sociala resurserna är dock tillräckliga i sig själva. Den unge behöver vilja byta livssammanhang i så hög grad att de faktorer och omständigheter som hindrar upphörandet kan övervinnas med de resurser som finns tillgängliga. Enligt Carlsson (2016) menar forskare som undersökt kopplingen mellan aktörsskap och upphörandeprocessen att motivation till förändring är bland de viktigaste, om inte den enskilt viktigaste, faktorn vid upphörande. Och om den unge är djupt inbäddad i en kriminell livssituation, och har särskilt behov av samhälleliga ledsagare, krävs att hen litar på dem och accepterar den hjälp som dessa aktörer erbjuder (Barry 2009, Ungar 2011, Row och Soppitt 2014, Lenkens m.fl. 2019).

Misstron mot samhället är många gånger som störst bland dem som har en genomgripande kriminell identitet. I dessa fall tyder forskning på att det kan vara avgörande att motivationen till förändring kommer från den unge själv (jmf *psykologisk mognad*, se även Carson m.fl. 2013).

Misslyckanden kan återverka negativt på motivationen

När motivationen till förändring möter verkligheten i form av ett misslyckande eller återfall i brott kan den unges hopp om förändring påverkas mer eller mindre negativt. Det är därför viktigt att den unge har realistiska förväntningar, eller får hjälp med att upprätta sådana. Med realistiska förväntningar avses här en liten skillnad mellan hoppet eller förväntningen å ena sidan och kapaciteten å den andra, så liten att ett misslyckande inte inverkar negativt på motivationen. Samtidigt kan det vara just vid misslyckanden som konventionell hjälp och prosociala aktörer har störst möjligheter att få den unges acceptans och därmed möjlighet att påverka.

Stödåtgärder i upphörandeprocessen

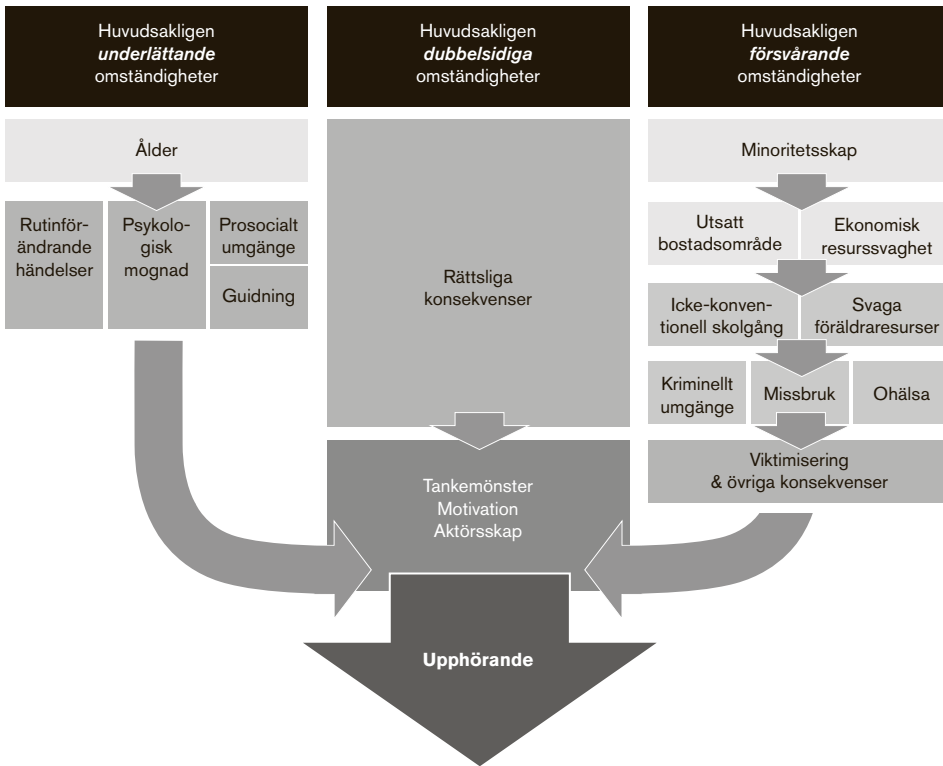
I detta avslutande kapitel redovisas inledningsvis en översikt över de omständigheter som redovisats i det föregående kapitlet. Därefter följer ett avsnitt som redogör för vad kunskapssammanställningens resultat betyder för åtgärder som syftar till att underlätta för unga att upphöra begå brott.

Översikt över upphörandeprocessen

Figur 1 nedan sammanfattar de omständigheter som beskrivits i de två föregående kapitlen (*Att lämna ett kriminellt livssammanhang* och *Vad händer under upphörandeprocessen?*) och sätter dem i relation till varandra och till upphörande.

Figuren placerar individen i centrum för de olika omständigheter som kan påverka dennes upphörandeprocess. Omständigheter med huvudsakligen indirekt påverkan har en ljusare färgton och omständigheter med direkt påverkan har en mörkare färgton, i enlighet med Brås analys av forskningsresultaten. Med indirekt påverkan menas här att en omständighet främst påverkar upphörandeprocessen via andra omständigheter.

Figur 1. Översikt av de redovisade omständigheterna för en upphörandeprocess.

Stödande åtgärder enligt upphörandeforskningen

Forskare lyfter många olika sätt att stödja unga lagöverträdare i upphörandeprocessen. De insatser som diskuteras eller föreslås varierar beroende på forskarnas fokus. En del tar upp avgränsade, specifika åtgärder, medan andra beskriver vilka omständigheter och faktorer som åtgärder behöver ta hänsyn till på ett mer övergripande plan.

Som nämndes i början av kunskapssammanställningen är upphörandet från en kriminell livsstil en *process* snarare än en *händelse* (McNeill 2016b, Gålnander 2020). Under den processen, bort från ett kriminellt livssammanhang och mot en konventionell livsföring, är det sannolikt att den unge kommer att misslyckas och återfalla, och att även graden av misslyckanden kommer variera beroende på individens livssammanhang, erfarenheter, resurser och tillgång till stöd (t.ex. McNeill m.fl. 2012, Rowe och Soppit 2014, Gålnander

2020). Processperspektivet innebär också att stödinsatser behöver anpassas efter hur individens subjektiva och materiella förutsättningar förändras över tid.

Upphörande drivs av ett samspel mellan många faktorer

För många avtar brottsligheten med ökande ålder, men enligt forskningen är det sällan resultat av en eller två faktorer som lätt kan identifieras och åtgärdas, utan snarare beror det på en kombination av många små effekter av faktorer som är förknippade med flera livsområden (Sweeten m.fl. 2013). Enligt kunskapssammanställningen finns alltså flera omständigheter och faktorer, däribland hos individen själv, som man behöver ta hänsyn till för att stödja upphörandeprocessen. Det framgår också att åtgärderna behöver anpassas efter hur ungdomar förhåller sig till sin nuvarande situation, sina förutsättningar och sina möjligheter.

Motivation till förändring är central

Ett återkommande inslag i forskningen om upphörande är den centrala betydelsen av den unges motivation till förändring och att den uppmärksammas av omgivningen. En viktig utgångspunkt för upphörandeprocessen är därför att praktiker uppmärksammar tecken på att unga börjar omvärdera sin situation (Tonks och Stephenson 2019). Dessa tecken kan vara att individen påverkas av pådrivande faktorer som är förknippade med negativa aspekter av den kriminella livssituationen, eller lockande faktorer såsom en önskan om att ha tillitsfulla relationer med familjemedlemmar, icke-kriminella kamrater eller prosociala vuxna samt att bli förälder (t.ex. Kolind m.fl. 2017, Roman m.fl. 2017).

Ungas egna val av metoder för upphörande

I en intervjustudie med frihetsberövade ungdomar fann Amemiya m.fl. (2017) att det finns tre metoder för upphörande som de unga själva föredrog:

- *förändra sitt jämnåriga umgänge*: förändra sin roll inom eller helt bryta med det kriminella umgänget samt träffa nya icke-kriminella kamrater
- *guidning*: söka och försöka upprätthålla relationer med led-sagare, nära anhöriga eller andra vuxna som kunde stötta ungdomarna
- *arbeta mot långsiktiga mål*: söka arbeten och anstränga sig mer i skolan.

Bland de ungdomar som hade inlett ett upphörande var det vanligare att de satt upp långsiktiga mål för sig och arbetade konkret mot dessa mål, jämfört med de ungdomar som inte inlett processen. Annan forskning har också visat att lagförda ungdomar som satt upp långsiktiga mål känner mer hopp inför ett upphörande (Iselin m.fl. 2012). Det kan peka mot att socialt stöd som inkluderar att identifiera långsiktiga mål, och planera för dem, kan kanalisera ungas hopp om förändring till motivation. Ett sådant stöd konkretiserar nämligen vad en alternativ livssituation skulle kunna innebära för dem och därmed öka dess lockande påverkan (Davis m.fl. 2012, Villman 2017).

Eftersom långsiktiga mål är så viktiga kan det vara avgörande att de unga får stöd i att förverkliga de ambitionerna, inte minst eftersom många avbryter sina upphörandeprocesser på grund av besvikelse i samband med misslyckanden och på grund av negativ påverkan från det kriminella umgänget (Davis m.fl. 2012). Även om misslyckanden många gånger är oundvikliga, är det värdefullt att lagöverträdande ungdomar får stöd av ett icke-kriminellt eller prosocialt umgänge så att misslyckandena inte bekräftar den negativa självbilden och leder till att upphörandeprocessen avbryts (Villeneuve 2019).

Stödja förändring med utgångspunkt i individens särskilda styrkor, svagheter och livssituation

Forskare menar att arbetet med att stödja upphörandeprocessen bör riktas mot att förstärka de faktorer som uppmuntrar och upprätthåller den unga lagöverträdarens förändringsvilja, och att förverkliga den (Rowe och Soppitt 2014, Villman 2017).

Motivation till förändring är central, men den räcker inte för att personer med en kriminell livsstil ska lyckas upphöra med brott. Enligt forskningen kan processen mot ett upphörande både försvåras och underlättas av strukturella faktorer såsom tillgång till arbete och en stabil boendesituation och av sociala faktorer såsom kamratumgänge och familjerelationer (Carlsson 2016). Av denna anledning är det viktigt att praktiker identifierar den enskilda unga lagöverträdarens underlättande omständigheter (exempelvis goda familjeband, arbetserfarenhet och talanger) och försvårande omständigheter (till exempel psykisk ohälsa, missbruk, negativ kamratpåverkan och arbetslöshet). Man måste sedan hjälpa de unga att sätta upp realistiska, konventionella mål inför framtiden och att faktiskt uppnå målen (King 2012, Halsey 2016, Amemiya m.fl. 2017, Villeneuve m.fl. 2019).

Samhälleliga aktörer kan förstärka motivation och aktörsskap

Det är alltså viktigt att stödja ungdomar med utgångspunkt i deras individuella förutsättningar och livssituationer, och i hur de förändras över tid. Detta kräver individualiserade relationer mellan praktiker och de unga (King 2012).

Som nämnts tidigare kan individens motivation och omgivningens stöd förstärka varandra (Davis m.fl. 2012). Genom att aktörer ser och uppmuntrar den unges ansträngningar ökar chanserna för att hen klarar av misslyckanden utan att ge upp hoppet om förändring. Och genom att försöka, trots misslyckanden, visar den unge sina stödjare att det finns anledning att fortsätta stötta. Davis m.fl. har visat att kombinationen av att känna motivation och acceptera erbjudet stöd är särskilt viktig för den unges integrering i det konventionella samhället.

Barry (2009) visar samtidigt att stöd tenderar att öka tilliten, och därigenom ge den unge den motivation och de resurser som kan stärka dennes aktörsskap, medan bestraffningar tenderar att förstärka misstron om de uppfattas som orättvisa av den unge. Misstron kan alltså öka om den unge inte accepterar ansvar för sina tidigare handlingar.

I en studie på detta specifika område visar McNeill (2006) att samhälleliga aktörer kan få ökad tillit från unga på framför allt tre sätt: genom att fungera som en lyssnare, bibehålla och stärka motivationen och uppmuntra till förändring. Dessa sätt att öka tilliten kan ses som viktiga inslag i en individualiserad kontakt med unga.

Det är också viktigt att de som arbetar för att stödja upphörandeprocessen inte ser återfall i brott som att processen är avslutad (Serin och Lloyd 2009, HM Inspectorate of Probation 2016). Samtidigt bör ungdomarna få bekräftelse när det gäller nya beteenden och förhållningssätt som förstärker en framväxande icke-kriminell självbild eller identitet (t.ex. Villeneuve 2019, Roman m.fl. 2017, Iselin m.fl. 2012).

Viktigt att motverka effekter av långvariga resursbrister

Flera forskare lyfter att många börjar sin upphörandeprocess från ett läge med både sociala och ekonomiska resursbrister (King 2012, McNeill 2016b). För dessa lagöverträdare är det särskilt viktigt att få tillgång till utbildning och meningsfulla fritidsaktiviteter, som kan öka individens egna eller sociala resurser. De kan i sin tur bidra till att upprätthålla hoppet om förändring och ge förutsättningar för att med tiden ersätta brottsligheten med meningsfulla, konventionella,

inkomstgivande aktiviteter (Shapland och Bottoms 2016, Amemiya m.fl. 2017, Barry 2019).

En viktig effekt av prosociala deltaganden (såsom utbildning och icke-kriminella fritidsaktiviteter) är att de förstärker unga lagöverträdarens kontakter med prosociala personer (Carson m.fl. 2013, Roman m.fl. 2017). Bland annat bidrar dessa relationer till ett nätverk som kan stärka den unges möjligheter på arbetsmarknaden (Shapland och Bottoms 2016).

Särskilda hänsyn vid frihetsberövande påföljder

Frihetsberövande påföljder kan försvåra en stabil boende- och arbets-situation (Sarnecki och Sivertsson 2013, Kazemian och Walker 2019). I anstaltsmiljöer kan det därför vara särskilt viktigt med program och åtgärder som dels behandlar eventuella missbruksproblem (Davis m.fl. 2012) och stärker den unges kognitiva och beslutsfattande förmågor (Sarnecki och Sivertsson 2013, Maruna 2010, Walters 2019), dels inbegriper insatser för att stärka den unges möjligheter att skaffa sig arbete, bostad och utbildning (Villman 2017).

Frihetsberövande påföljder kan också försvaga den unga lagöverträdarens band till prosociala personer och sammanhang samt förstärka banden till personer med antisociala beteenden och värderingar. I institutionella miljöer såsom fängelse och särskilda ungdomshem består en stor del av umgänget av andra lagöverträdare, och möjligheterna till prosocialt umgänge är starkt begränsade. Därför är det viktigt att ungdomarna får möjlighet att knyta band till, och tillbringa tid i, prosociala miljöer utanför institutionen (se exempelvis Petterson 2017a, b).

Personlig mognad och socialt stöd

De omständigheter som framkommit i kunskapssammanställningen binds samman av personlig mognad, både i form av tänkande, personlig utveckling och kapacitet att avsiktligt förändra sin livssituation.

Ett sekundärt upphörande förutsätter en tankemässig mognad, och enligt litteraturen handlar det i huvudsak om tre förmågor:

- kunna lösa problem på ett konventionellt (lagligt) sätt
- kunna värdera handlingars konsekvenser utifrån ett betydande tidsperspektiv
- kunna väga in hur ens handlingar påverkar andra människor.

Ett sekundärt upphörande förutsätter också en personlig mognad; individen behöver känna att ett konventionellt livssammanhang är så konkret, nåbart och värdefullt att det är värt att överge sitt nuvarande livssammanhang.

I mognad ingår också kapaciteten att vidta åtgärder för att förändra sin livssituation så att den överensstämmer med bilden av vem man vill vara. Här kan behovet av socialt stöd antas vara särskilt viktigt i form av konventionella resurser och nätverk. Social bekräftelse från den unges omgivning är också en förutsättning för ett tertiärt upphörande – att andra är öppna för att bemöta den unge som vem som helst (exempelvis arbetsgivare, lärare, myndigheter, föräldrar, partner och vänner).

Fyra omständigheter av särskilt intresse för upphörande

Vilka omständigheter som försvårar respektive underlättar upphörandet är individuellt och det finns därför inte en uppsättning stödåtgärder som är tillämplig för alla.

Kunskapsammansättningen visar dock att vissa åldersspecifika omständigheter kan ha en påtaglig inverkan på den unges syn på sitt livssammanhang. Här är tonåren en särskilt viktig period ur ett upphörandeperspektiv. Då är det främst fyra omständigheter som är viktiga att värdera och ta hänsyn till i samband med eventuella stödåtgärder:

- *Föräldraresurser* – identifiera och stödja föräldrar som har förutsättningar för att stödja upphörandeprocessen.²⁹
- *Personlig mognad* – identifiera omoget tänkande och social omognad och stödja en utveckling.
- *Kamratumgänge* – motverka kriminella umgängen och stödja icke-kriminella och prosociala umgängen.
- *Rutinförändrande händelser* – underlätta upphörande av missbruk, stödja skolgången och främja intresset för konventionella fritidsintressen.

Två omständigheter av särskilt intresse för att förebygga kriminella identiteter

Många unga har flera lagföringar bakom sig innan de blivit myndiga, vilket kan ses som att samhället har misslyckats. Kunskaps-

²⁹ Det är relevant att avgöra om den unges föräldrar kan ingå i och förstärka ett samarbete kring den ungdom som har vissa förutsättningar för att lyckas upphöra. Det kan också vara ett sätt att förebygga en ogynnsam utveckling i de fall den unge har yngre syskon.

sammanställningen visar att dessa ungdomar hade behövt åtgärder i *ett tidigare skede* i livet, inte minst när det gäller:

- *föräldraresurser* – identifiera och stödja föräldrar med otillräckliga resurser
- *minoritetsskap* – identifiera och motverka faktorer som är utanförskapande samt identifiera och stödja faktorer som är integrerande.

Ur ett förebyggande perspektiv visar kunskapssammanställningen att uppväxten, och inte minst föräldraresurserna, spelar en viktig roll för den unges förmåga att senare fatta beslut, att uppfatta och värdera risker med hänsyn till sitt eget och andras liv och hälsa, och att agera på ett självständigt och självförsörjande sätt. Goda föräldraresurser kan också underlätta om problembeteenden visar sig redan tidigt under barndomen, medan otillräckliga föräldraresurser kan orsaka eller medverka till tidiga problembeteenden (Brå 2011).

En annan viktig omständighet ur ett förebyggande perspektiv är minoritetsskap. Att växa upp i tydligt manifesterad åtskillnad från det konventionella samhället kan leda till att den unge anammar bilden av sig själv som avvikande och/eller exkluderad från det som anses normalt. Därmed har en förflyttning till ett alternativt livssammanhang redan skett utan att unga själva kan sägas ha valt det som ett av flera tillgängliga alternativ. I den mån ungdomar upplever att de har sämre eller helt saknar möjligheter att uppnå ett konventionellt vuxenliv kan bilden av sig själv som avvikande eller exkluderad förstärkas ytterligare. Enligt Brås kunskapssammanställning är detta en viktig omständighet när unga utvecklar en kriminell identitet. Det är därför angeläget att motverka utanförskap under barndomen.

Könsskillnader i stödbehov

Som nämnts tidigare i rapporten visar Brås kunskapssammanställning att de övergripande omständigheter och faktorer som kan underlätta respektive försvåra ett upphörande sannolikt är tämligen likartade för kvinnor och män. Det överensstämmer även med resultat från tidigare utvärderingsforskning som jämfört effekterna av olika behandlingsinsatser mot återfall för flickor respektive pojkar. Enligt Söderholm Carpelan m.fl. (2008) tycks de flesta typer av insatser fungera ungefär lika bra för flickor och pojkar.

Samtidigt visar forskning att de flickor som begår brott ofta har en annan problembild än unga manliga lagöverträdare. Bland annat har flickor som grips för brott oftare svåra känslomässiga problem, exempelvis depression, posttraumatiskt stressyndrom och självmordstankar samt har i högre grad varit utsatta för fysiska, sexuella och känslomässiga övergrepp (Zahn m.fl. 2009, Brå 2009, jmf.

Gålnander 2020). Det innebär att olika typer av omständigheter kan vara *olika viktiga* för unga mäns och kvinnors upphörandeprocesser, och därmed att de sannolikt behöver olika sammansättningar av stödinsatser (Roderman m.fl. 2016, Shapland och Bottoms 2016).

Svensk forskning har också visat att kvinnliga lagöverträdare överlag har en tyngre problembild än manliga, och att de kvinnor som fortsätter att begå brott som vuxna har sämre arbetsmarknadsanknytning, mindre stabila familjeförhållanden och större problem med social exkludering än motsvarande grupp bland män (Estrada och Nilsson 2012). Samma forskning visar att kvinnornas mer försvårande förutsättningar till stor del hänger samman med högre nivåer av narkotikamissbruk än bland män.

När det gäller stöd under upphörandeprocessen är det också viktigt att ta hänsyn till effekter av könsskillnader i bland annat samhällsnormer, fördelning av föräldraansvar och möjligheter på arbetsmarknaden. Till exempel menar forskare att brottslighet innebär ett större normbrott för kvinnor än för män och därför utgör ett större socialt stigma (Estrada och Nilsson 2012, Gålnander 2020). Detta leder bland annat till att kvinnor med tidigare lagföringar har ännu svårare att få ett arbete än motsvarande grupp bland män. Det innebär också att kvinnliga lagöverträdare har en längre väg fram till en integrerad plats i det konventionella samhället, det vill säga att man betraktas som ”normal”. Känslan av att stå så långt från det som anses normalt skapar också starka skuld- och skamkänslor, som enligt Gålnander (2020) försvårar sociala relationer för kvinnliga lagöverträdare. Det i sin tur är också ett hinder på vägen mot ett konventionellt livssammanhang.

När det gäller stödbehovens utformning är det också relevant att se till de ungas syn på maskulinitet, vad det innebär att vara en vuxen man. Föreställningar om vad en man är eller bör vara i ett kriminellt sammanhang har bland annat diskuterats i en svensk kontext av Forkby m.fl. (2019), där uppvärderingen av våld och nedvärderingen av kvinnor är utmärkande. I den mån brott sanktioneras eller motiveras av en viss typ av maskulinitetsideal kan det alltså behöva prioriteras vid utformningen av stödåtgärder.

”Det goda livet” som ”det vanliga livet”

Den påtagliga överdödligheten bland högaktivt kriminella ungdomar, tidig social marginalisering, otillräckliga föräldraresurser, svårigheter i skolan, missbruk, utsatthet för brott med mera, visar att det kriminella livssammanhanget är kantat av svårigheter. Att föreställningen och hoppet om ett vanligt liv återkommer bland den majoritet som försöker upphöra, om än under försvårande omständigheter och med misslyckanden på vägen, talar för att det kriminella livssam-

manhanget inte fullt ut är ett individuellt val. Det kriminella livet kommer istället många gånger till uttryck i svårigheter att förändra sitt livssammanhang och se sig själv på ett nytt sätt.

En kriminell identitet är inte något man föds med eller är dömd till. Det är därför inte heller en identitet som man behöver leva med. Den kan ersättas. Men som forskningslitteraturen visat handlar upphörande om en process som många gånger kan behöva stöd från många olika delar av samhället. Forskningen som redovisats här pekar ut en rad områden där samhället kan hjälpa unga lagöverträdare, och samtidigt förebygga de brott, kostnader och lidanden som kriminella livssammanhang och identiteter för med sig.

Förutsättningar för upphörande kan påverkas av beslut på flera politikområden

Upphörandeprocessen påverkas av bland annat arbetsmarknadsanknytning, familjeliv, utbildning och bostadssituation, vilket innebär att flera olika politikområden påverkar lagöverträdarens möjligheter att uppnå konventionella mål och förändra sin livssituation. Ett exempel är hur samhället väljer att hantera skuldsättning, eftersom betalningsanmärkningar, till exempel på grund av bötespåföljder, kan vara ett hinder för upphörandeprocessen eftersom det blir svårare att få hyreskontrakt och arbete (SOU 2004:122). En narkotikapolitik med fokus på repression snarare än skadereduktion har också lyfts som ett hinder (Bäckman m.fl. 2017, Gålnander 2020), till exempel om tillgången till stödåtgärder på olika livsområden görs villkorlig på drogfrihet. Det har också konstaterats att antalet frihetsberövade individer på låsta avdelningar kan ha betydelse för relationen mellan de intagna och personalen. Med många intagna på en enhet kan det bli svårare att etablera en tillitsfull relation mellan de intagna och personalen, och det blir svårare att motverka en negativ gruppkultur (Forkby m.fl. 2019).

Överlag tyder kunskapssammanställningen på att politiska beslut som underlättar för marginaliserade grupper att närma sig en plats i samhället också gynnar upphörandeprocessen. Samtidigt kan politiska beslut få oavsedda negativa konsekvenser för upphörande om de inte föregås av en analys som överväger möjliga effekter på denna process. I det statliga utredningsväsendets redovisningar om konsekvenser för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet (Kommittédirektiv 1996:49) är det därför viktigt att man också överväger hur utredningsförslag kan påverka upphörande.

Referenser

- Adams, G. R. och Marshall, S. K. (1996). A developmental social psychology of identity: Understanding the person-in-context. *Journal of Adolescence* 19, s. 429–442.
- Agnew, R. (2001). Building on the Foundation of General Strain Theory: Specifying the Types of Strain Most Likely to Lead to Crime and Delinquency. *Journal of Research in Crime and Delinquency* 38, s. 319–361.
- Burgess, R. och Akers, R. (1966). A Differential Association – Reinforcement Theory of Criminal Behavior. *Social Problems* 14, s. 128–147.
- Agnew, R. (1992). Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology* 30, s. 47–88.
- Albert, D., Chein, J. och Steinberg, L. (2013). The teenage brain: Peer influences on adolescent decision making. *Current Directions in Psychological Science* 22, s. 114–120.
- Alltucker, K. W., Bullis, M., Close, D. och Yovanoff, P. (2006). Different pathways to juvenile delinquency: Characteristics of early and late starters in a sample of previously incarcerated youth. *Journal of Child and Family Studies* 15, s. 475–488.
- Amemiya, J., Kieta, J. och Monahan, K. C. (2017). Adolescent Offender’s Qualitative Reflections on Desistance from Crime. *Journal of Research on Adolescence* 27, s. 765–781.
- Andershed, A-K. & Andershed, H. (2019). Risk- och skyddsfaktorer för normbrytande beteende bland unga: Att använda teori och forskning i praktiken. I: *Barn och unga som begår brott eller riskerar att begå brott. Kunskapsstöd för socialtjänsten om att identifiera, utreda och bedöma behov*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Barry, M. (2009). Promoting Desistance among Young People. I: Taylor, W. Earle, R. och Hester, R. (red.) *Youth Justice Handbook Theory, Policy and Practice* (2010). Cullompton: Willan Publishing.

- Baso-Pereira, M., Comecanha, R., Ribeiro, S. och Maia, A. (2015). Long-term predictors of crime desistance in juvenile delinquents: A systematic review of longitudinal studies. *Aggression and Violent Behavior* 25, s. 332–342.
- Benzies, L., Keown, L. och Magill-Evans, J. (2009). Immediate and sustained effects of parenting on physical aggression in Canadian children aged 6 years and younger. *Canadian Journal of Psychiatry* 54, s. 55–64.
- Bersani, B. E., Loughran, T. A. och Piquero, A. R. (2014). Comparing Patterns and Predictors of Immigrant Offending Among a Sample of Adjudicated Youth. *Journal of Youth and Adolescence* 43, s. 1914–1933.
- Bertrand, L. D., MacRae-Krisa, L. D., Costello, M. och Winterdyk, J. (2013). Ethnic Diversity and Youth Offending: An examination of risk and protective factors. *International Journal of Child, Youth and Family Studies* 1, s. 166–188.
- Bevilacqua, L., Hale, D., Barker, E. D. och Viner, R. (2018). Conduct problems trajectories and psychosocial outcomes: a systematic review and meta-analysis. *European Child and Adolescent Psychiatry* 27, s. 1239–1260.
- Bianca, E., Bersani, B. E., Loughran, T. A. och Piquero, A. R. (2014). Comparing Patterns and Predictors of Immigrant Offending Among a Sample of Adjudicated Youth. *Journal of Youth and Adolescence* 4, s. 1914–1933.
- Bonta, J. och Andrews, D. (2017). *The Psychology of Criminal Conduct*. 6:th ed. New York: Routledge.
- Bovenkerk, F. (2011). On leaving criminal organizations. *Crime, Law and Social Change* 55, s. 261–276.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2000). *Strategiska brott. Vilka brott förutsäger en fortsatt brottskarriär?* Rapport 2000:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2009). *Orsaker till brott bland unga och metoder för att motverka kriminell utveckling*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2011). *Strategiska brott bland unga på 00-talet*. Rapport 2011:21. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2012). *Brottsutvecklingen i Sverige 2008–2011*. Rapport 2012:13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016). *Provtagning vid misstanke om ringa narkotikabrott*. Kortanalys 1/2016. Webbrapport.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2017). *Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2015*. Rapport 2017:5. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2018a). *Personuppklaring i relation till förändrad brottsstruktur*. Kortanalys 1/2018. Webbrapport.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2018b). *Skolundersökningen om brott 2017. Om utsatthet och delaktighet i brott*. Rapport 2018:15. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2018c). *Relationen till rättsväsendet i socialt utsatta områden*. Rapport 2018:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2018d). *Narkotikaanvändning och misstankar om eget bruk bland ungdomar i Stockholm*. Kortanalys 2/2018. Webbrapport.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2019). *Antisemitiska hatbrott*. Rapport 2019:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Bubolz, B. F. (2014). *Once a gang member always a gang member? A life history study of gang desistance*. Omaha: University of Nebraska, School of Criminology and Criminal Justice.

Bäckman, O., Estrada, F., Nilsson, A. och Shannon, D. (2014). The Life course of young male and female offenders: Stability or change between different birth cohorts? *British Journal of Criminology* 54, s. 393-410.

Bäckman, O., Estrada, F. & Nilsson, A. (2017). Substance abuse, crime and the life course. I: Blokland, A. och van der Geest, V. (red.), *The Routledge International Handbook of Life-Course Criminology*. New York: Routledge.

Carlsson, C. (2011). Using 'Turning points' to understand processes of change in offending. *British Journal of Criminology* 52, s. 1-16.

Carlsson, C. (2016). Human agency, criminal careers and desistance. I: Shapland, J. m.fl. (red.), *Global perspectives on desistance. Reviewing what we know and looking to the future*. Abingdon och New York: Routledge.

Carson, D. C., Peterson, D. och Esbensen, F-A. (2013). Youth Gang Desistance: An Examination of the Effect of Different Operational Definitions of Desistance on the Motivations, Methods, and Consequences Associated with Leaving the Gang. *Criminal Justice Review* 38, s. 510–534.

- Chung, H. L. och Steinberg, L. (2006). Relations between neighborhood factors, parenting behaviors, peer deviance, and delinquency among serious juvenile offenders. *Developmental Psychology* 42, s. 319–331.
- Cornish, D. B. och Clarke, R. V. (1986). *Rational Choice Perspectives on Offending*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Corrado, R. R., Cohen, I. M. och McCormick, A. V. (2008). *School attendance, academic achievement, and retention among a sample of Aboriginal and non-Aboriginal students*. Report for the Department of Indian and Northern Affairs. Ottawa: Government of Canada.
- Corrado, R. och Freedman, L. (2011). Risk profiles, trajectories, and intervention points for serious and chronic young offenders. *International Journal of Child, Youth and Family Studies* 2, s. 197–232.
- Côté, S. M., Vaillancourt, T., LeBlanc, J. C., Nagin, D. S. och Tremblay, R. E. (2006). The development of physical aggression from toddlerhood to pre-adolescence: A nationwide longitudinal study of Canadian children. *Journal of Abnormal Child Psychology* 34, s. 71–85.
- Davis, D., Bahr, S. J. och Ward, C. (2012). The process of offender reintegration: Perceptions of what helps prisoners reenter society. *Criminology & Criminal Justice* 13, s. 446–469.
- Decker, S. H. och Lauritsen, J. L. (2002). Leaving the gang. I: Huff, C. R. (red.), *Gangs in America*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Decker, S. H., Pyrooz, D. C., och Moule, R. K. (2014). Disengagement from Gangs as Role Transitions. *Journal of Research on Adolescence* 24, s. 268–283.
- Devers, L. (2011). *Desistance and Developmental Life Course Theories*. Bureau of Justice Assistance. US Department of Justice.
- Doob, A. N. och Webster, C. M. (2003). *Sentence Severity and Crime: Accepting the Null Hypothesis*. Chicago: University of Chicago.
- Ds (1996:59). *Allas vårt ansvar*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Elder, G.H. (1985). Perspectives on the life course. I: G.H. Elder (red.), *Life course dynamics*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Elliot, D. m.fl. (2020). Evidence-based juvenile justice programs and practices: A critical review. *Criminology & Public Policy* 19, s. 1305–1328.

- Erikson, E. H. (1980). *Identity and the life cycle*. New York: W. W. Norton & Co.
- Esbensen, F. A. och Huizinga, D. (1993a). Gangs, drugs and delinquency in a survey of urban youth. *Criminology* 31, s. 565–589.
- Esbensen, F. A., Huizinga, D. och Weiher, A. W. (1993b). Gang and non-gang youth: Differences in explanatory factors. *Journal of Contemporary Criminal Justice* 9, s. 94–116.
- Esbensen, F. A., Peterson, D., Taylor, T. J. och Freng, A. (2009). Similarities and differences in risk factors for violent offending and gang membership. *Australian and New Zealand Journal of Criminology* 42, s. 310–335.
- Estrada, F. och Nilsson, A. (2012). Does it cost more to be a female offender? A life-course study of childhood circumstances, crime, drug abuse, and living conditions. *Feminist Criminology* 7, s. 196–219.
- Farrington, D. P., Loeber, R., Jolliffe, D. och Pardini, D. A. (2008). Promotive and risk processes at different life stages. I: Loeber, R., Farrington, D. P., Stouthamer-Loeber, M. och Raskin White, H. (red.), *Violence and serious theft: Development and prediction from childhood to adulthood*. New York: Routledge.
- Forkby, T., Kuosmanen, J. och Örnlin, H. (2019) *Vägen ut ur gänget. Om manligheter, broderskap och svikna förhoppningar*. <www.kriminalvarden.se>
- Forkby, T., Alstam, K. och Holm, D. (2021). *Ett smörgåsbord av möjligheter. En värderande analys av Passus avhopparstöd för personer som lämnar gäng och kriminalitet*. Växjö: Linnéuniversitetet.
- Fox, K. A. (2013). New Developments and Implications for Understanding the Victimization of Gang Members. *Violence and Victims* 28, s. 1015–1040.
- Gatti, U., Tremblay, R. E., Vitaro, F. och McDuff, P. (2005). Youth gangs, delinquency and drug use: A test of the selection, facilitation and enhancement hypothesis. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 46, s. 1178–1190.
- Ghosh, R. (2014). Antecedents of Mentoring Support: a Meta-Analysis of Individual, Relational, and Structural or Organizational Factors. *Journal of Vocational Behavior* 84, s. 367–384.
- Giddens, A. (2001). *Sociology*. Cambridge: Polity Press.

- Giordano, P. C., Cernkovich, S. A. och Rudolph, J. L. (2002). Gender, crime, and desistance: Toward a theory of cognitive transformation. *American Journal of Sociology* 107, s. 990–1064.
- Goldstein, P. J. (1985). The drugs-violence nexus: A tri-partite conceptual framework. *Journal of Drug Issues* 15, s. 493–506.
- Gormally, S. (2015). ‘I’ve been there, done that...’: A study of youth gang desistance. *Youth Justice*, 15, 148–115.
- Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford: Stanford University Press.
- Grunwald, H. E., Lockwood, B., Harris, P. W. och Mennis, J. (2010). Influences of Neighborhood Context, Individual History and Parenting Behavior on Recidivism Among Juvenile Offenders. *Journal of Youth and Adolescence* 39, s. 1067–1079.
- Gålnander, R. (2020). *Maintaining desistance. Barriers and expectations in women’s desistance from crime*. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Haffejee B., Yoder, J. R. och Bender, K. (2013). Changes in Illegal Behavior During Emerging Adulthood. *Advances in Social Work* 14, s. 458–476.
- Halsey, M. (2016). In search of desistance. Notes from an Australian study. I: Shapland, J. m.fl. (red.), *Global perspectives on desistance. Reviewing what we know and looking to the future*. Abingdon and New York: Routledge.
- Harris, D., Turner, R., Garrett, I. och Atkinson, S. (2011). *Understanding the psychology of gang violence: Implications for designing effective violence interventions*. Ministry of Justice Research Series 2/11.
- Haynie, D. L., och South, S. J. (2005). Residential mobility and adolescent violence. *Social Forces* 84, s. 363–376.
- Henry, K., & Huizinga, D. (2007). Truancy’s effect on the onset of drug use among urban adolescents placed at risk. *Journal of Adolescent Health* 40, s. 9–17.
- Hitlin, S. och Kramer, K. (2014). Intentions and institutions: Turning points and adolescents’ moral threshold. *Advances in Life Course Research* 20, s. 16–27.
- Hemphill, S., Toumbourou, J., Herrenkohl, T., McMorris, B. och Catalano, R. (2006). The effect of school suspensions and arrests on subsequent adolescent antisocial behavior in Australia and the United States. *Journal of Adolescent Health* 39, s. 736–744.

- Hill, K. G., Howell, J. C., Hawkins, J. D. och Battin-Pearson, S. R. (1999). Childhood risk factors for adolescent gang membership: Results from the Seattle Social Development Project. *Journal of Research in Crime and Delinquency* 36, s. 300–322.
- HM Inspectorate of Probation (2016). *Desistance and young people*. Manchester: HM Inspectorate of probation.
- Howell, J. och Egley, Jr., A. (2005). Moving risk factors into developmental theories of gang membership. *Youth Violence and Juvenile Justice* 3, s. 334–354.
- Howell, J. (2019). Youth Gangs: Nationwide Impacts of Research on Public Policy. *American Journal of Criminal Justice* 44, s. 628–644.
- Iselin, A.-M. R., Mulvey, E. P., Loughran, T. A., Chung, H. L. och Schubert, C. A. (2012). A longitudinal examination of serious adolescent offenders' perceptions of chances for success and engagement in behaviors accomplishing goals. *Journal of Abnormal Child Psychology* 40, s. 237–249.
- Jolliffe, D. m.fl. (2017). Systematic review of early risk factors for life-course-persistent, adolescence-limited, and late-onset offenders in prospective longitudinal studies. *Aggression and violent behavior* 33, s.15–23.
- Kazemian, L. och Walker, A. (2019). Effects of incarceration. I: Far-rington, D. m.fl. (red.), *The Oxford handbook of developmental and life-course criminology*. New York: Oxford University Press
- Kempf-Leonard, K. och Johansson, P. (2007). Gender and runaways: Risk factors, delinquency, and juvenile justice experiences. *Youth Violence and Juvenile Justice* 5, s. 308–327.
- King, S. (2012). Transformative agency and desistance from crime. *Criminology & Criminal Justice* 13, s. 317–335.
- Klein, M. W., & Maxson, C. L. (2006). *Street gang patterns and policies*. New York: Oxford University Press.
- Kolind, T. Friis Søgård, Hunt, G. och Thylstrup, B. (2017). Transitional narratives of identity among ethnic minority youth gangs in Denmark: From collectivism to individualism. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 18, s. 3–19.
- Kommittédirektiv 1996:49. *Direktiv till samtliga kommittéer och särskilda utredare att redovisa konsekvenser för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet*.
- Kools, S. (1999). Self-Protection in Adolescents in Foster Care. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing* 12, s. 139–52.

- Lacourse, E., Nagin, D., Tremblay, R. E., Vitaro, F. och Claes, M. (2003). Developmental trajectories of boys' delinquent group membership and facilitation of violent behaviors during adolescence. *Development and Psychopathology* 15, s. 183–197.
- Lenkens, M., m.fl. (2019). "I Need to Do This on My Own": Resilience and Self-Reliance in Urban At-Risk Youths. *Deviant Behavior* 41, s. 1330–1345.
- Lipsey, M. (2020). Revisited: Effective use of the large body of research on the effectiveness of programs for juvenile offenders and the failure of the model programs approach. *Criminology & Public Policy* 19, s. 1329–1345.
- Lipsey M., Landenberger. N. och Wilson S. (2007). *Effects of cognitive-behavioral programs for criminal offenders*. Campbell Systematic Reviews 2007:6.
- Lodewijks, H. P. B., de Ruiter, C. och Doreleijers, T. A. H. (2010). The impact of protective factors in desistance from violent reoffending: A study in three samples of adolescent offenders. *Journal of Interpersonal Violence* 25, s. 568–587.
- Maruna, S. (2001). *Making good: How ex-convicts reform and rebuild their lives*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Maruna, S. (2010). *Understanding desistance from crime*. London: Ministry of Justice, National Offender Management Service.
- Maruna, S., Immarigeon, R. och LeBel, T. (2004). Ex-offender reintegration: Theory and practice. I: Maruna, S. och Immarigeon R. (red.), *After crime and punishment: Pathways to offender reintegration*. Cullompton: Willan Publishing.
- McNeill, F. (2006) A desistance paradigm for offender management, *Criminology and Criminal Justice* 6, s. 39–62.
- McNeill, F. (2016a) Desistance and criminal justice in Scotland. I: Croall, H., Mooney, G. och Munro, R. (red.), *Crime, Justice and Society in Scotland*. London: Routledge.
- McNeill, F. (2016b). The fuel in the tank or the hole in the boat? Can sanctions support desistance? I: Shapland, J. m.fl. (red.), *Global perspectives on desistance. Reviewing what we know and looking to the future*. Abingdon and New York: Routledge.
- McNeill, F., Farrall, S., Lightowler, C. och Maruna, S. (2012). *How and why people stop offending: Discovering desistance. Insights evidence summaries to support social services in Scotland*. Glasgow: Institute for Research and Innovation in Social Services.

- Melde, C. och Esbensen, F. -A. (2012). Gangs and violence: Disentangling the impact of gang membership on the level and nature of offending. *Journal of Quantitative Criminology* 29, s. 143–166.
- Messerschmidt, J. W. (1997) *Crime as Structured Action: Gender, Race, Class, and Crime in the Making*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Messner, S. F., Krohn, M. D. och Liska, A. E. (1989). *Theoretical integration in the study of deviance and crime: Problems and prospects*. Albany: State University of New York Press.
- Mick, E., Biederman, J., Faraone, S. V., Saye, J. och Kleinman, S. (2002). Case-control study of attention-deficit hyperactivity disorder and maternal smoking, alcohol use and drug use during pregnancy. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* 41, s. 378–385.
- Moffitt, T. E. (1993) Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review* 100, s. 674–701.
- Munoz, A. R., (2014). *Getting out and staying out: Exploring factors that helped Mexican American ex-gang members successfully stay out of gangs*. ProQuest Dissertations, nr 3620280.
- O'Brien, K., Daffern, M. Chu, C. M. och Thomas, S. D. M. (2013). Youth gang affiliation, violence, and criminal activities: A review of motivational, risk and protective factors. *Aggression and Violent Behavior* 18, s. 417–425.
- O'Neal, E. N., Decker, S. H., Moule, Jr., R. K. och Pyrooz, D. C. (2016). Girls, gangs, and getting out: Gender differences and similarities in Leaving the Gang. *Youth Violence and Juvenile Justice* 14, s. 43–60.
- Paternoster, R. (1989). Absolute and restrictive deterrence in a panel of youth: Explaining the onset, persistence/desistance, and frequency of delinquent offending. *Social Problems* 36, s. 289–309.
- Paternoster, R. (2010). How Much Do We Really Know about Criminal Deterrence. *Journal of Criminal Law and Criminology* 100, s. 765–824.
- Perry, B. (1997). Incubated in terror: Neurodevelopmental factors in the "cycle of violence". I: Osofsky, J. (red.), *Children in a violent society: The search for solutions*. New York: Guilford Press.
- Pereboom, D. (2020). Incapacitation, Reintegration, and Limited General Deterrence. *Neuroethics* 13, s. 87–97.
- Pettersson, T. (2017a). *Young offenders and open custody*. London: Routledge.

Pettersson, T. (2017b). Betydelse av öppenhet under institutionstiden för ungdomar dömda till slutet ungdomsvård. Hur påverkas vardagen vid institutionen och återfall i brott? *Institutionsvård i fokus*, 8. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.

Piquero, A. R. (2008). Taking stock of developmental trajectories of criminal activity over the life course. I: Liberman, A. M. (red.), *The long view of crime: A synthesis of longitudinal research*. New York, NY: Springer.

Piquero, A. R. (2011). Invited Address: James Joyce, Alice in Wonderland, the Rolling Stones, and Criminal Careers. *Journal of Youth and Adolescence* 40. s. 761–775.

Piquero, A. R., Jennings, W. G. och Barnes, J. C. (2012). Violence in criminal careers: A review of the literature from a developmental life-course perspective. *Aggression and Violent Behavior* 17, s. 171–179.

Polismyndigheten (2017). *Utsatta områden – Social ordning, kriminell struktur och utmaningar för polisen*. Stockholm: Polismyndigheten, Nationella operativa avdelningen.

Polismyndigheten (2019). *Tidsfrister i barn- och ungdomsutredningar*. Tillsynsrapport 2019:1. Stockholm: Polismyndigheten, Rikspolischefens kansli.

Pyrooz, D. C. (2014). From colors and guns to caps and gowns? The effects of gang membership on educational attainment. *J Res Crime Delinquency* 51, s. 56–87.

Resnick, M. D. (2000). Protective factors, resiliency and healthy youth development. *Adolescent Medicine* 11, s. 157–165.

Rice, C. (2015). *A qualitative study of gang desistance in former gang members*. ProQuest Dissertations, nr 3641300.

Roderman, E., Kruttschnitt, C., Slotboom, A.-M. och Biljeveld, C. (2016). Female desistance: A review of the literature. *European Journal of Criminology* 13, s. 3–28.

Roman, C. G., Decker, S. H. och Pyrooz, D. C. (2017). Leveraging the pushes and pulls of gang disengagement to improve gang intervention: Findings from three multi-site studies and a review of relevant gang programs. *Journal of Crime and Science* 40, s. 316–336.

Rowe, M. och Soppitt, S. (2014). 'Who you gonna call?' The role of trust and relationships in desistance from crime. *Probation Journal* 61. s. 397–412.

- Salvatore, C., Taniguchi, T. och Welsh, W. N. (2013). Is Emerging Adulthood Influencing Moffitt's Developmental Taxonomy? Adding the "Prolonged" Adolescent Offender. *West Crim Review* 2012, 13. s. 1–15.
- Sampson, R.J. och Laub, J.H. (1990). Crime and deviance over the life course: The salience of adult social bonds. *American Sociological Review* 55, s. 609–627.
- Sampson R.J. och Laub, J. H. (2001) Crime and deviance in the life course. I: Piquero, A. och Mazerolle, P. (red.), *Life-Course Criminology: Contemporary and Classic Readings*. Belmont, CA: Wadsworth/Thomson Learning.
- Sampson, R., Laub, J. och Wimer, C. (2006). Does marriage reduce crime? A counterfactual approach to within-individual causal effects. *Criminology* 44, s. 465–506.
- Samuels, G. M. och Pryce, J. M. (2008). "What Doesn't Kill You Makes You Stronger": Survivalist Self-Reliance as Resilience and Risk Among Young Adults Aging Out of Foster Care. *Children and Youth Services Review* 30, s. 198–210.
- Sarnecki, J. och Sivertsson, F. (2013). *Att bryta en kriminell livstil. Livshistorier från The Stockholm Life-Course Project*. Norrköping: Kriminalvården.
- Serin, R. C. och Lloyd, C. D. (2009). Examining the process of offender change: The transition to crime desistance. *Psychology, Crime and Law* 15, s. 347–364.
- Shapland, J. och Bottoms, A. (2016). Diversity or congruence? Sketching the future: An afterword. I: Shapland, J. m.fl. (red.), *Global perspectives on desistance. Reviewing what we know and looking to the future*. Abingdon and New York: Routledge.
- Shepherd, S. M., Luebbers, S. och Ogloff, J. (2016). The role of protective factors and the relationship with recidivism for high-risk young people in detention. *Criminal justice and behavior* 43, s. 863–878.
- Skardhamar, T. (2010). *Criminal careers and crime at different stages of life: Theoretical and methodological perspectives, childhood risk factors, and desistance*. Oslo: Oslo Universitet.
- Skardhamar, T. och Savolainen, J. (2016). Are life course transitions causes or consequences of desistance? I: Shapland, J. m.fl. (red.), *Global perspectives on desistance. Reviewing what we know and looking to the future*. Abingdon and New York: Routledge.

Socialstyrelsen (2020). *Bedöma risk och behov för barn och unga som begår brott eller har annat normbrytande beteende. Kunskapsstöd för socialtjänsten*. Stockholm: Socialstyrelsen

SOU 2004:122 *Ingripanden mot unga lagöverträdare*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.

SOU 2018:85. *Slopad straffrabatt för unga myndiga. Betänkandet av ungdomsreduktionsutredningen*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.

Statens beredning för medicinsk och social utvärdering, SBU (2019). *Risk- och behovsbedömning av ungdomar avseende återfall i våld och annan kriminalitet. En systematisk översikt och utvärdering av ekonomiska, sociala och etiska aspekter*. SBU rapport 303/2019. Stockholm: Statens beredning för medicinsk och social utvärdering.

Statens beredning för medicinsk och social utvärdering, SBU (2020). *Insatser i öppenvård för att förebygga ungdomars återfall i brott. En systematisk översikt och utvärdering av ekonomiska, sociala och etiska aspekter*. Stockholm: Statens beredning för medicinsk och social utvärdering.

Statskontoret (2017). *Ombildningen till en sammanhållen polismyndighet. Delrapport 2 – om den nya organisationens genomslag. Rapport 2017:10*. Statskontoret: Stockholm.

Stattin, H. och Magnusson, D. (1996). Antisocial behavior: A holistic perspective. *Development and Psychopathology* 8, s. 617–645.

Steinberg, L., Graham, S., O'Brien, L., Woolard, J., Cauffman, E. och Banick, M. (2009). Age differences in future orientation and delay discounting. *Child Development* 80, s. 28–44.

Stouthamer-Loeber, M., Loeber, R., Stallings, R. och Lacourse, E. (2008). Desistance from and persistence in offending. I: Loeber, R., Farrington, D. P., Stouthamer-Loeber, M. och Raskin White, H. (red.), *Violence and serious theft: Development and prediction from childhood to adulthood*. New York: Routledge.

Sundheim, S. och Voellere, K. (2004). Psychiatric implications of language disorders and learning disabilities: Risks and management. *Journal of Child Neurology* 19, s. 814–826.

Svensson, R. (2002). Strategic offences in the criminal career context. *British Journal of Criminology* 42, 395–411.

Sweeten, G., Piquero, A.R. och Steinberg, L. (2013). Age and the Explanation of Crime, Revisited. *Journal of Youth and Adolescence* 42, s. 921–938.

- Söderholm Carpelan, K., m. fl. (2008). *Insatser för unga lagöverträdare. En systematisk sammanställning av översikter om effekter på återfall i kriminalitet*. Stockholm: Socialstyrelsen, Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete.
- Thornberry, T. P., Krohn, M. D., Lizotte, A. J., Smith, C. A. och Tobin, K. (2003). *Gangs and delinquency in developmental perspective*. New York, NY: Cambridge.
- Tolan P. m.fl. (2013). *Mentoring interventions to affect juvenile delinquency and associated problems: A systematic review*. Campbell Systematic Reviews 2013:10.
- Tonks, S. och Stephenson, Z. (2019). Disengagement from street gangs: A systematic review of the literature. *Psychiatry, Psychology and Law* 26, s. 21–49.
- Tremblay, R. E. m.fl. (2004). Physical aggression during early childhood: Trajectories and predictors. *Pediatrics* 114, s. 43–50.
- Uggen, C. och Staff, J. (2001). Work as a turning point for criminal offenders. *Corrections Management Quarterly* 5, s. 1–15.
- Ungar, M. (2011). The Social Ecology of Resilience: Addressing Contextual and Cultural Ambiguity of a Nascent Construct. *American Journal of Orthopsychiatry* 81, s. 1–17.
- Van der Put, C., Van der Laan, P., Stams, G-J, Dekovic, M. och Hoeve, M. (2011). Promotive factors during adolescence: Are there changes in impact and prevalence during adolescence and how does this relate to risk factors? *International Journal of Child, Youth and Family Studies* 2, s. 119–141.
- Vere van Koppen, M. (2013). Involvement mechanisms for organized crime. *Crime, Law and Social Change* 59, s. 1–20.
- Villeneuve, M-P., Dufour, I. F. och Turcotte, D. (2019). The transition Towards Desistance from Crime Among Serious Juvenile Offenders: A Scoping Review. *Australian Social Work* 72, s. 473–489.
- Villman, E. (2017). *Förväntad desistance. Vad får norska fångar att tro på en framtid utan kriminalitet*. Oslo: Oslo universitet.
- von Hofer, H. (2007). Åtgärder mot ungdomsbrottslighet. I: Estrada, F. och Flyghed, J. (red.), *Den svenska ungdomsbrottsligheten*. Lund: Studentlitteratur.
- Walker, K., Bowen, E. och Brown, S. (2013). Psychological and criminological factors associated with desistance from violence: A review of the literature. *Aggression and Violent Behavior* 18, s. 286–299.

- Walters, G. D. (2019a). Maturing out of delinquency: unpacking the effects of identity achievement and future orientation on crime desistance. *Self and Identity* 18, s. 267–283.
- Walters, G. D. (2019b). Criminal thinking as a moderator of the perceived certainty-offending relationship: Age variations. *Psychology, Crime & Law* 26, s. 267–286.
- Wexler, L. M., DiFluvio, G. och Burke T. K. 2009. Resilience And Marginalized Youth: Making A Case For Personal And Collective Meaning-Making As Part Of Resilience Research In Public Health. *Social Science & Medicine* 69, s. 565–70.
- Wilson, T., Paternoster, R. och Loughran, T. (2017). Direct and Indirect Experiential Effects in an Updating Model of Deterrence: A Research Note. *Journal of Research in Crime and Delinquency* 54, s. 63-77.
- Wikström, P-O. (2012). Individuals' situational criminal actions. I: Loeber, R. och Welsh, B. C. (red.), *The Future of Criminology*. New York: Oxford University Press.
- Wikström, P-O och Butterworth, D. A. (2006): *Adolescent crime. Individual differences and lifestyles*. Cullompton: Willan Publishing.
- Wormith, J. och Zidenberg, A. (2018). The historic roots, current status, and future applications of the risk-needs-responsivity model. I: Jeglic, E. och Calkins, C. (red.), *New frontiers in offender treatment: The translation of evidence-based practices to correctional settings*. Cham: Springer Nature Switzerland.
- Yessine, A. K. och Bonta, J. (2009). The offending trajectories of youthful Aboriginal offenders. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice* 51, s. 435–472.
- Zahn, M. A., Day, J. C., Mihalic, S. F. och Tichavsky, L. (2009). Determining what works for girls in the juvenile justice system: A summary of evaluation evidence. *Crime and delinquency* 55, s. 266–293.

Bilaga 1 – Metod

Litteraturstudien

Litteraturstudien genomfördes i flera steg. I det första steget användes sökord för att gå igenom följande databaser: EBSCO, CJS, Medline, PsychInfo, Social Services Abstracts och Sociological Abstracts. Initialt användes ett stort antal sökord. Det visade sig emellertid generera inte bara ett mycket stort antal träffar, utan också ett stort antal ”dubletter” (träffar av samma artiklar). Följande sökord kom slutligen att användas, var för sig och i kombination: ”upphörande” (”desistance”), ”avhopp” (”disengagement”), ”brott” (”crime”), ”gäng” (”gang”), ”livsförlopp” (”life-course”), ”metaanalys” (”meta-analysis”), ”skyddsfaktor” (”protective factor”), ”riskfaktor” (”risk factor”), ”kunskapsgenomgång” (”systematic review”).

Tre avgränsningar gjordes. Den ena avgränsningen var att endast söka bland expertgranskad eller kollegialt faktagranskad (”peer-reviewed”) litteratur. Den andra avgränsningen var att exkludera litteratur som i huvudsak rörde behandlingsprogram. Den tredje avgränsningen bestod i att endast söka i litteratur som var publicerad från och med 2010.

Sammanlagt gav det 289 unika titelträffar efter dessa sökningar och avgränsningar.

I ett andra steg kopierades samtliga sammanfattningar (”abstracts”) in i ett worddokument och ett kodningsprotokoll upprättades i ett exceldokument där olika egenskaper i de enskilda studierna listades och poängsattes för att möjliggöra en prioritering bland träffarna. Poängsättningen gjordes i flera kategorier: typ av studie, den studerade populationens kön och ålderskategori, geografisk placering, perspektiv och fokus. Samtliga dessa kategorier och underliggande indelningar utvecklades i takt med kodningen utifrån vad som framgick i sammanfattningarna. Kategorierna var således inte stipulerade före kodningen.

I kategorin *typ av studie* användes en additiv poängsättning eftersom olika karaktäristiska inte var ömsesidigt uteslutande. De karaktäristiska som användas var, i bokstavsordning: "behandlingslitteratur" ("treatment"), "forskningsgenomgång", "forskning på uppdrag av eller genomförd av statliga myndigheter", "kvalitativa material", "kvantitativa material", "teoretisk analys" och "oklart". Högst poäng gavs till "forskningsgenomgång, "myndighetsutredning" och kombinationen av "kvalitativa" och "kvantitativa material".

I kategorin *kön* ingick: "män", "kvinnor", "båda/ospecificerat". Här gavs högst poäng till studier där både män och kvinnor angavs.³⁰

I kategorin *ålder* ingick: "adolescent", "adult", "child", "young", "child+young", "young+adult", "all specified age brackets" och "oklart". Högst poäng gavs till "child+young", "young+adult" och "all specified age brackets". Här, liksom i ett par av de följande kodkategorierna, valdes engelska beteckningar för att underlätta kodningen.

I kategorin *geografisk placering*, vilken anger var studien genomfördes, ingick: "Europa/Australien", "Norden", "Sverige", "USA/Kanada" och "oklart". Högst poäng gavs till "Sverige" och "Norden".

I kategorin *perspektiv* ingick: "biology", "cognitive psychology", "criminal careers", "feminist", "identity theory", "integrative approach/several", "labeling theory", "learning theory", "life course theory", "rational choice", "strain theory" och "oklart". Högst poäng gavs till "integrative approach/several". Det motiverades av att Brås målsättning har varit att ge en så sammanhängande och överskådlig bild av upphörandet som möjligt.

I kategorin *fokus* ingick följande punkter: "age", "agency", "community involvement", "crime increase", "crime decrease", "debts", "desistance", "deterrence", "drugs", "education", "encouragement", "employment", "family growing up", "family parenting", "family partner", "gang", "gender", "genes", "health mental", "health physical", "hospital intervention", "housing", "intervention", "life chocks", "maturation", "mentoring", "migration", "military service", "motivation", "neighborhood", "neurology", "risk and protective factors", "peers criminal", "peers non-criminal", "physical health", "poverty", "prison", "prison treatment", "race/ethnicity", "religion", "sanctions judicial", "sanctions social", "sharing experiences", "sleep", "therapeutic intervention", "thought patterns", "timing", "treatment", "well-being" och "victimization". Högst poäng gavs till "gang", "motivation", "risk and protective

³⁰ Det förekom inte någon studie där sammanfattningen angav andra könstillhörigheter än män och kvinnor.

factors”, ”peers criminal”, ”peers non-criminal” och ”mentoring”. Här valdes engelska beteckningar för att underlätta kodningen. Skälet till att ”gang”, ”peers criminal”, ”peers non-criminal” och ”mentoring” gavs högre poäng var att unga lagöverträdarens olika umgängen visade sig vara särskilt starka faktorer i Brås föregående rapport. ”Motivation” gavs högre poäng med anledning av att Brås utredare bedömde att de ungas motivation kunde antas spela en särskilt viktig roll i samband med livsavgörande förändringar. Motivation var också en av de faktorer som Brås utredare diskuterade särskilt med ledare inom Unga Kris i samband med publiceringen av den föregående rapporten (Brå 2011). ”Risk and protective factors” gavs högre poäng mot bakgrund av att upphörande till stora delar har beforskats och diskuterats i sammanhanget samspel mellan riskhöjande och risksänkande faktorer.

I det fjärde steget, efter avslutad kodning, kodades resultaten i de 30 högst prioriterade litteraturtitlarna. Denna kodning genomfördes på så sätt att artiklarnas huvudresultat, identifierade genom författarnas egna slutsatser (”conclusions”), sattes i bivariata samband. Ett exempel på bivariata resultatsamband är: *Mentors+ (case workers can play a key role in assisting would-be desisters) => Agency+ (increasing chance of desistance)*. Ett ”+” efter en faktor anger om företeelsen tillkommit eller ökat, och ”-” anger om faktorn försvunnit eller minskat. Texten inom parentes är ett förtydligande av vad faktorn avser i varje specifik studie. I de fall ett resultat var mer komplext, det vill säga innehöll fler än två faktorer, bröts resultatet ned i två eller fler bivariata samband. Resultatet av detta var en lista på 273 resultatsamband.

I det fjärde steget grupperades samtliga faktorer i 18 kluster av faktorer, så kallade *omständigheter*. Dessa var: aktörsskap, utsatt bostadsområde, familjeuppväxt, guidning, icke-kriminellt umgänge, kriminellt umgänge, minoritetsskap, missbruk, motivation, ohälsa, psykologisk mognad, ekonomisk resurssvaghet, rutinförändrande händelser, rättsliga konsekvenser, skolgång, tankemönster, viktigmisering och ålder.

I det femte steget genomfördes vad man skulle kunna kalla en grafisk analys av hur de 18 omständigheterna förhöll sig till varandra utifrån de 273 underliggande resultatsambanden. Med detta menas att samtliga resultatsamband visualiserades i Excel i form av anknytningsbara eller fästade linjer mellan de 18 omständigheterna (textboxar). På så sätt kunde Brås utredare flytta runt de olika omständigheterna och se hur de olika sambanden fördelade sig mellan textboxarna. De principer som användes för att slutligen avgöra hur de olika omständigheterna skulle placeras i förhållande till varandra var följande:

- Eftersom kunskapssammanställningen a) hade som målsättning att ge en översiktlig och generell bild av forskningen om upphörande, och b) Brå viktat vissa faktorer högre än andra (se exempelvis ”umgänge”), kunde inte en kvantitativ metod användas för att ordna omständigheterna i förhållande till varandra (exempelvis genom att utgå från antalet resultat-samband som är knutna till respektive omständighet, eller den uppmätta styrkan av de ingående resultatsambanden).
- Eftersom kunskapssammanställningen visade på ett stort antal resultatsamband framstod det som uppenbart att en visuell översikt inte bara skulle behövas för att sammanfatta resultaten, utan även för att öka förståelsen av dem. Bland annat kunde den inte bara redovisa *att* det förekom ett samspel mellan omständigheter utan även beskriva *hur* omständigheterna förhåller sig till varandra inom ramen för upphörandet som process.
- Eftersom redogörelsen för upphörandeprocessen centrerats kring den sekundära fasen, och hur den samspelar med den tertiära fasen, bedömdes det som lämpligt att göra den visuella översikten utifrån den unges sätt att förhålla sig till sitt nuvarande livssammanhang och alternativ till detta. Tankemönster, aktörs-skap och motivation placerades därför i centrum. Det innebar också att vägandet för och emot en förändring av livssammanhanget, liksom balansen mellan underlättande och försvårande omständigheter, kunde visualiseras.

Bilaga 2 – Tabellbilaga

Tabell 16. Andel kvinnor i population 2 som lagfördes för olika brottstyper under den utökade uppföljningsperioden 2010–2018, efter antal lagföringar under den ursprungliga uppföljningsperioden 2001–2010.

	1 lgf	2–3 lgf	4–8 lgf	9+lgf
Lag (1951:649) om straff för vissa trafikbrott	1 %	5 %	16 %	27 %
Narkotikastrafflag (1968:64)	2 %	10 %	38 %	62 %
Lag (1988:254) om förbud beträffande knivar och andra farliga föremål	<1 %	2 %	8 %	23 %
Vapenlag (1996:67)	<1 %	1 %	4 %	6 %
BrB 3 kap. Om brott mot liv och hälsa	1 %	3 %	11 %	22 %
BrB 4 kap. Om brott mot frihet och frid	<1 %	2 %	7 %	16 %
BrB 5 kap. Om ärekränkning	<1 %	<1 %	<1 %	<1 %
BrB 6 kap. Om sexualbrott	<1 %	<1 %	<1 %	<1 %
BrB 7 kap. Om brott mot familj	<1 %	<1 %	<1 %	<1 %
BrB 8 kap. Om stöld, rån och andra tillgreppsbrott	2 %	9 %	35 %	71 %
BrB 9 kap. Om bedrägeri och annan oredlighet	<1 %	3 %	10 %	21 %
BrB 10 kap. Om förskingring, annan trolöshet och mutbrott	<1 %	<1 %	2 %	10 %
BrB 11 kap. Om brott mot borgenärer m.m.	<1 %	<1 %	<1 %	<1 %
BrB 12 kap. Om skadegörelsebrott	<1 %	1 %	5 %	18 %
BrB 13 kap. Om allmänfarliga brott	<1 %	<1 %	<1 %	<1 %
BrB 14 kap. Om förfalskningsbrott	<1 %	<1 %	2 %	5 %
BrB 15 Kap. Om mened, falskt åtal och annan osann utsaga	<1 %	<1 %	<1 %	5 %
BrB 16 kap. Om brott mot allmän ordning	<1 %	<1 %	<1 %	<1 %
BrB 17 kap. Om brott mot allmän verksamhet m.m.	<1 %	2 %	11 %	27 %

Tabell 17. Andel män i population 2 som lagfördes för olika brottstyper under den utökade uppföljningsperioden 2010–2018, efter antal lagföringar under den ursprungliga uppföljningsperioden 2001–2010.

	1 lgf	2–3 lgf	4–8 lgf	9+lfg
Lag (1951:649) om straff för vissa trafikbrott	4 %	12 %	30 %	59 %
Narkotikastrafflag (1968:64)	6 %	17 %	44 %	74 %
Lag (1988:254) om förbud beträffande knivar och andra farliga föremål	<1 %	4 %	14 %	39 %
Vapenlag (1996:67)	<1 %	2 %	7 %	19 %
BrB 3 kap. Om brott mot liv och hälsa	2 %	7 %	19 %	35 %
BrB 4 kap. Om brott mot frihet och frid	1 %	4 %	13 %	29 %
BrB 5 kap. Om ärekränkning	<1 %	<1 %	<1 %	<1 %
BrB 6 kap. Om sexualbrott	<1 %	<1 %	1 %	3 %
BrB 7 kap. Om brott mot familj	<1 %	<1 %	<1 %	<1 %
BrB 8 kap. Om stöld, rån och andra tillgreppsbrott	1 %	6 %	20 %	54 %
BrB 9 kap. Om bedrägeri och annan oredlighet	<1 %	3 %	9 %	27 %
BrB 10 kap. Om förskingring, annan trolöshet och mutbrott	<1 %	<1 %	2 %	9 %
BrB 11 kap. Om brott mot borgenärer m.m.	<1 %	<1 %	<1 %	<1 %
BrB 12 kap. Om skadegörelsebrott	<1 %	3 %	9 %	22 %
BrB 13 kap. Om allmänfarliga brott	<1 %	<1 %	<1 %	<1 %
BrB 14 kap. Om förfalskningsbrott	<1 %	<1 %	2 %	5 %
BrB 15 Kap. Om mened, falskt åtal och annan osann utsaga	<1 %	<1 %	<1 %	2 %
BrB 16 kap. Om brott mot allmän ordning	<1 %	<1 %	1 %	2 %
BrB 17 kap. Om brott mot allmän verksamhet m.m.	1 %	4 %	12 %	27 %

Tabell 18. Personer 18–20 år som debutlagfördes 2010–2014, efter kön och totalt antal lagföringar under uppföljningsperioden 2010–2019.

	Kvinnor		Män		Samtliga	
	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel
Engångslag- överträdare (1 lgf)	4 540	75	11 480	56	16 020	60
Tillfälliga lagöverträdare (2–3 lgf)	1 136	19	5 996	29	7 132	27
Återkommande lagöverträdare (4–8 lgf)	328	5	2 522	12	2 850	11
Högaktiva lagöverträdare (9+ lgf)	54	1	428	2	482	2
Samtliga	6 058	100	20 426	100	26 484	100

Tabell 19. Personer 18–20 år som debutlagfördes 2010–2014, efter kön och de tio vanligaste huvudbrotten i debutlagföringen.

Huvudbrott i debutlagföringen	Kvinnor (N=6 058)	Män (N=20 426)	Samtliga (N=26 484)
Ringa narkotikabrott	17 %	25 %	25 %
Misshandel	8 %	9 %	9 %
Snatteri/ringa stöld	28 %	7 %	7 %
Olovlig körning	4 %	6 %	6 %
Stöld	9 %	6 %	6 %
Trafikförordningen	3 %	6 %	6 %
Skadegörelse	2 %	5 %	5 %
Rattfylleri	2 %	4 %	4 %
Grovt rattfylleri	1 %	2 %	2 %
Missbruk av urkund	7 %	2 %	2 %

Tabell 20. Män 18–20 år som debutlagfördes 2010–2014, efter huvudbrott i debutlagföringen och antal lagföringar under uppföljningsperioden 2010–2019. (N ≥ 100)

Huvudbrott i lagföringen	1 lgf	2–3 lgf	4–8 lgf	9+ lgf	Totalt
Rån (N=167)	41 %	19 %	32 %	8 %	100 %
Grov misshandel (N=141)	45 %	32 %	18 %	5 %	100 %
Bedrägeri (N=146)	56 %	28 %	11 %	5 %	100 %
Lag om förbud betr. knivar m.m. (N=345)	44 %	37 %	16 %	4 %	100 %
Grov stöld (N=210)	55 %	24 %	17 %	4 %	100 %
Narkotikabrott (N=215)	39 %	34 %	24 %	4 %	100 %
Ringa narkotikasmuggling (N=121)	55 %	32 %	10 %	3 %	100 %
Ofredande (N=169)	62 %	29 %	7 %	3 %	100 %
Ringa narkotikabrott (N=5 082)	42 %	38 %	18 %	3 %	100 %
Rattfylleri under påverkan av narkotika (N=136)	44 %	32 %	21 %	3 %	100 %
Våld eller hot mot tjänsteman (N=302)	48 %	33 %	16 %	3 %	100 %
Olaga hot (N=198)	53 %	33 %	12 %	3 %	100 %
Stöld (N=1 252)	55 %	29 %	14 %	2 %	100 %
Olovlig körning (N=1 284)	55 %	32 %	11 %	2 %	100 %
Snatteri (N=1 356)	63 %	25 %	11 %	2 %	100 %
Misshandel (N=1 847)	58 %	28 %	12 %	2 %	100 %
Grovt rattfylleri (N=447)	70 %	24 %	6 %	1 %	100 %
Vårdslöshet i trafik (N=319)	76 %	18 %	5 %	1 %	100 %
Rattfylleri (N=710)	69 %	25 %	6 %	1 %	100 %
Skadegörelse (N=971)	65 %	25 %	9 %	1 %	100 %
Trafikförordningen (N=1 300)	68 %	24 %	7 %	1 %	100 %

Tabell 21. Kvinnor 18–20 år som debutlagfördes 2010–2014, efter huvudbrott i debutlagföringen och antal lagföringar under uppföljningsperioden 2010–2019. (N ≥ 100)

Huvudbrott i lagföringen	1 lgf	2–3 lgf	4+ lgf	Totalt
Ringa narkotikabrott (N=1 030)	53 %	31 %	16 %	100 %
Stöld (N=538)	71 %	23 %	7 %	100 %
Våld eller hot mot tjänsteman (N=1 211)	78 %	17 %	5 %	100 %
Snatteri (N=1 671)	78 %	17 %	5 %	100 %
Olovlig körning (N=252)	78 %	19 %	4 %	100 %
Misshandel (N=452)	79 %	18 %	4 %	100 %
Rattfylleri (N=146)	87 %	10 %	3 %	100 %
Missbruk av urkund (N=427)	96 %	3 %	1 %	100 %

Strategiska brott är ett begrepp som används för de brott i ungdomars första lagföring som starkast indikerar att de kommer att fortsätta på en högaktivt kriminell bana.

Brå har undersökt vilka dessa brott är genom att studera ungdomars debutlagföringar, denna gång under 2010-talet. Detta har även gjorts i två tidigare studier (2000 och 2011), varav den första omfattade unga på 1960- och 1970-talen och den andra omfattade unga på 2000-talet.

I denna rapport görs också en särskild uppföljning av den mest högaktiva gruppen från den förra rapporten. Rapporten innehåller även en sammanställning av forskningsresultat om faktorer som kan göra det lättare respektive svårare för brottsaktiva personer att sluta begå brott.

Rapporten riktar sig till politiska beslutsfattare, personal inom socialt arbete, rättsväsendets myndigheter, ideella organisationer samt en intresserad allmänhet.

Brottsförebyggande rådet/National Council for Crime Prevention

BOX 1386/TEGNÉRGATAN 23, SE-111 93 STOCKHOLM, SWEDEN

TELEFON +46 (0)8 527 58 400 ■ E-POST info@bra.se ■ www.bra.se